

STOWARZYSZENIE BIBLIOTEKARZY POLSKICH

INSTYTUT INFORMACJI NAUKOWEJ
I STUDIÓW BIBLIOLOGICZNYCH
UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO

**50
LAT**

ZAGADNIENIA
INFORMACJI
NAUKOWEJ

WARSZAWA 2012 NR 1 (99)

STOWARZYSZENIE BIBLIOTEKARZY POLSKICH

**INSTYTUT INFORMACJI NAUKOWEJ
I STUDIÓW BIBLIOLOGICZNYCH
UNIwersYTETU WARSZAWSKIEGO**

ZAGADNIENIA INFORMACJI NAUKOWEJ

WARSZAWA 2012

NR 1 (99)

RADA REDAKCYJNA

Wiesław BABIK, Jerzy FRANKE, Halina GANIŃSKA, Anna GRZECZNOWSKA,
Ewa KOBIERSKA-MACIUSZKO, Stanisława KUREK-KOKOCIŃSKA,
Dariusz KUŹMINA (Przewodniczący),
Hanna POPOWSKA, Jadwiga SADOWSKA, Marta SKALSKA-ZLAT,
Barbara SOSIŃSKA-KALATA, Jadwiga WOŹNIAK-KASPEREK,
Elżbieta Barbara ZYBERT

REDAKCJA

Bożenna BOJAR, redaktor naczelny
Anna STANIS (e-mail: a.stanis@uw.edu.pl), sekretarz redakcji

Recenzent numeru

Małgorzata KISIŁOWSKA

Tłumaczenie tekstów

Małgorzata KISIŁOWSKA

Korekta

Jadwiga KRĘŻLEWICZ

PL ISSN 0324-8194

Doradca ds. wydawniczych

Janusz NOWICKI

Zawartość tego czasopisma jest dokumentowana m.in. w „Library and Information Science Abstracts” oraz „Knowledge Organization”

Adres Wydawnictwa

ul. Konopczyńskiego 5/7
00-335 Warszawa, tel. 22 827-52-96

PRENUMERATA I SPRZEDAŻ

Dział Promocji i Kolportażu SBP
Al. Niepodległości 213, 02-086 Warszawa, tel. 22 825-50-24

Wydawnictwo SBP – Warszawa 2012. Nakład 350 egz.

Ark. wyd. 7,00. Ark. druk. 6,75

Skład i łamanie: Renard Hawryszko

Druk i oprawa: Zakład Poligraficzny PRIMUM s.c., Kozerki,
ul. Marsa 20, 05-825 Grodzisk Mazowiecki

I. ROZPRAWY, BADANIA, MATERIAŁY

KOMPETENCJA JĘZYKOWA UŻYTKOWNIKÓW SYSTEMÓW INFORMACYJNO-WYSZUKIWAWCZYCH CZY KOMPETENCJA WYSZUKIWAWCZA?¹

Jadwiga Sadowska
Instytut Informacji Naukowej
i Bibliotekoznawstwa
Uniwersytet Wrocławski

Kompetencja językowa, kompetencja wyszukiwawcza, języki informacyjno-wyszukiwawcze, systemy informacyjno-wyszukiwawcze, użytkownicy systemów informacyjno-wyszukiwawczych

„Kompetencja językowa” definiowana jest jako „opanowanie przez użytkownika języka systemu języka, umożliwiające mu tworzenie i rozpoznawanie tekstów tego języka. [...]”. Pokrewnymi terminami są „kompetencja komunikacyjna” i „kompetencja semantyczna”. Pierwsza określana jest jako „indywidualna umiejętność każdego użytkownika języka, pozwalająca na odpowiednie do sytuacji komunikacyjnej wykorzystanie kompetencji językowej, co jest warunkiem dalszego aktu komunikacji [...]”, natomiast „kompetencja semantyczna” rozumiana jest jako „kompetencja językowa pozwalająca użytkownikowi m.in. „kodować i dekodować informację” [...]”². W zależności od sytuacji i intencji, nadawca komunikatu dostosowuje język do kontekstu społecznego i do oczekiwań odbiorcy-słuchacza, używając odpowiednich zwrotów, stylu, odmiany języka. Zjawisko to jest określane jako „sytuacja komunikacyjna”, czyli „sytuacja, w której odbywa się komunikacja (z użytkownikiem komunikacji łącznie, a więc nadawcą komunikatu i adresatem komunikatu). Jest nią nie tylko konsytuacja, ale również kontekst kulturowy”³. W przypadku aktu komunikacji realizowanym w języku naturalnym sytuacja komunikacyjna ma charakter dy-

¹ Tekst częściowo nawiązuje do mojego tekstu pt. *Kompetencja językowa twórców i użytkowników języków informacyjno-wyszukiwawczych*, złożonego do księgi pamiątkowej poświęconej prof. Eugeniuszowi Ściborowi [w opracowaniu].

² *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*. Oprac. B. Bojar. Warszawa 2002, s. 140-141.

³ *Ibidem*, s. 265.

namiczny, polegający na wzajemnym dostosowywaniu się nadawcy i odbiorcy, modyfikowaniu formy komunikatu, jego stylistyki w zależności od tego, kim są odbiorca i nadawca, w jakich relacjach wobec siebie pozostają, w jakich warunkach przekazywany jest komunikat.

Przedstawione terminy odnoszą się przede wszystkim do języka naturalnego, ale można je odnieść także do języków informacyjno-wyszukiwawczych (JIW). Niewątpliwie, odbywa się tu jakiś akt komunikacji między nadawcą (indeksatorem, klasyfikatorem dokumentu) a odbiorcą (użytkownikiem systemu informacyjno-wyszukiwawczego – SIW), podczas którego jest przekazywany jakiś komunikat (tekst) sformułowany (zakodowany) w JIW (charakterystyka wyszukiwawcza dokumentu – CHWD), który musi być odkodowany (zinterpretowany, zrozumiany) przez użytkownika SIW. Warto zwrócić uwagę na rolę języka naturalnego, w którym formułowana jest pierwsza wersja komunikatu (charakterystyka słowna dokumentu), zanim zostanie zakodowana w JIW jako CHWD i ostatecznie odkodowana przez użytkownika jako tekst w języku naturalnym. Warto też podkreślić rolę narzędzi SIW wspomagających korzystanie z JIW oraz, szerzej, wspomaganie wyszukiwania w zbiorze informacyjno-wyszukiwawczym, o czym dalej.

W odniesieniu do JIW raczej nie można mówić o kompetencji komunikacyjnej jako indywidualnej umiejętności użytkownika, pozwalającej na dostosowanie kompetencji językowej do sytuacji komunikacyjnej, ponieważ nie ma bezpośredniego kontaktu między nadawcą a adresatem komunikatu, nadany komunikat jest niezmienny (pomijamy tu zmiany CHWD dokonywane co pewien czas w SIW). Jest to statyczna sytuacja komunikacyjna złożona z dwóch niezależnych etapów oddzielonych od siebie w czasie i przestrzeni: nadawca – CHWD i CHWD – odbiorca, bez możliwości wzajemnego modyfikowania formy komunikatu.

Każdy uczestnik procesu komunikacyjnego w języku naturalnym ma potencjalnie jednakowe możliwości uczestniczenia w nim, mogąc budować nowe, nieznanne mu wcześniej struktury leksykalne i składniowe, ponieważ język naturalny ma charakter twórczy (produktywny). Natomiast w przypadku języka sztucznego, w tym JIW, można mówić o kompetencji językowej zerowej (braku kompetencji) i kompetencji maksymalnej, co wynika z tego, że język sztuczny ma twórcę/twórców, którzy projektują jego słownictwo i gramatykę, a także użytkowników, którzy tworzą teksty CHWD. Ich wiedza o JIW, a zarazem kompetencja językowa, jest wyższa niż pozostałych uczestników (końcowych) procesu komunikacji.

Od czego więc zależy kompetencja językowa użytkownika w przypadku JIW, w jaki sposób można ją nabyć i jak powiększać? Czy kompetencja językowa może być zastąpiona kompetencją wyszukiwawczą? Odpowiadając na te pytania, należy zwrócić uwagę na związek kompetencji językowej w zakresie JIW z następującymi czynnikami:

a) kompetencją w zakresie języka naturalnego, co jest istotne w przypadku JIW o słownictwie paranaturalnym⁴ oraz w sytuacji, gdy słownictwo symboliczne

⁴ O zależnościach między językiem naturalnym i JIW, m.in. w aspekcie kompetencji językowej zob. B. Bojar: *Związki teorii języków informacyjno-wyszukiwawczych z językoznawstwem*. „Zagadnienia Informatyki Naukowej” 2001, nr 2, s. 12-27.

JIW jest uzupełniane odpowiednikami słownymi i indeksami przedmiotowymi (jak w UKD),

b) cechami JIW jako takiego, w tym wiedzą o sposobach prezentacji semantyki języka (relacje paradygmatyczne) i składni zdań (relacje syntagmatyczne),

c) doświadczeniem w korzystaniu z JIW,

d) wiedzą pozajęzykową, czyli wiedzą o rzeczywistości naturalnej i rzeczywistości przedstawionej w dokumentach (rzeczywistości dokumentacyjnej),

e) przygotowaniem narzędzi SIW do „współpracy” z użytkownikiem w realizacji procesu wyszukiwawczego.

Kompetencja językowa a wiedza użytkownika o JIW

Podstawowe pytanie dotyczy tego, jakie cechy powinien spełniać JIW, aby był łatwy i przyjazny dla użytkownika, czyli inaczej mówiąc, przy jakim JIW użytkownik mógłby mieć najwyższe kompetencje? Wydaje się, że wtedy, gdyby JIW:

a) był „przewidywalny” leksykalnie i gramatycznie, czyli zachowane byłyby reguły analogii w wyborze form jednostek leksykalnych i budowie struktur składniowych,

b) był jednoznaczny, czyli taki, w którym znaczenie leksykalne nie różniłoby się od znaczenia realnego,

c) operowałby słownikiem nieprzekraczającym możliwości percepcyjnych średniego użytkownika,

d) posługiwałby się raczej słownictwem przejmowanym z języka naturalnego niż słownictwem symbolicznym.

Jak powiedziano wcześniej, w przypadku języka naturalnego, wszyscy użytkownicy mają potencjalnie jednakowe szanse tworzenia struktur językowych i ich rozumienia, nadawania i odbierania komunikatów językowych. Mają więc kompetencję czynnego i biernego posługiwania się językiem. W przypadku JIW celowe jest rozgraniczenie między kompetencją językową czynną i bierną, bowiem odpowiada to dwóm wyraźnym funkcjom JIW: tworzenia tekstów w JIW (CHWD) i wyszukiwania ich, rozumienia ich treści, interpretacji znaczeniowej. Oznacza to zazwyczaj, że użytkownicy o kompetencji czynnej (indeksatorzy) znają słownictwo i gramatykę danego JIW i potrafią w nim utworzyć poprawne teksty oraz, co oczywiste, interpretować je i wyszukiwać. Użytkownicy o kompetencji biernej (użytkownicy końcowi) nie potrafią w zasadzie utworzyć poprawnych tekstów CHWD, ale na ogół potrafią je mniej lub bardziej poprawnie zinterpretować i zrozumieć, a w efekcie wyszukać dokumenty zaindeksowane w jakichś JIW. Mogą jednak zupełnie nie radzić sobie z interpretacją w przypadku JIW o słownictwie symbolicznym (cyfry, litery), z czym na ogół spotykamy się w klasyfikacjach biblioteczno-bibliograficznych.

Użytkownik JIW może być rozumiany jako: użytkownik-twórca JIW, użytkownik-indeksator i przede wszystkim użytkownik zwykły (końcowy), ten, który językiem posługuje się wyłącznie, przeszukując zbiór informacyjno-wyszukiwawczy i z myślą o którym tworzy się JIW i porządkuje zbiory. Kompetencja językowa użytkowników czynnych i biernych jest inna. Na pewno najwyższa jest kompetencja użytkowników czynnych – twórców i indeksatorów, a zwłaszcza

tych ostatnich, którzy posługują się JIW częściej niż inni użytkownicy, którzy też dysponują metodycznymi materiałami pomocniczymi, często mającymi charakter wewnętrzny i służbowy. Najniższa jest kompetencja użytkowników końcowych, którzy zazwyczaj nie mają żadnej wiedzy o JIW w momencie, gdy zaczynają korzystać z SIW. Ich kompetencja językowa (wyszukiawcza?) może zwiększać się wraz z częstością korzystania z konkretnego SIW. Można jednak przyjąć, że użytkownicy końcowi często korzystający doraźnie z różnych SIW, także korzystają z różnych JIW, o różnym słownictwie, gramatyce, notacji. Jest to zjawisko coraz częstsze w związku z coraz szerszym dostępem do baz danych w Internecie. Nie są więc w stanie opanować wystarczająco dobrze tych JIW, bo nie używają ich na co dzień, nie znają zasad ich tworzenia, nie znają też zasobu leksykalnego, choć ich ocena efektów wyszukiwania wcale nie musi być niska.

W odniesieniu do JIW można też mówić o kompetencji gramatycznej i kompetencji semantycznej. Kompetencja gramatyczna dotyczy stopnia opanowania budowy struktur wyższego poziomu z jednostek należących do niższego poziomu języka. Na ogół jednak, mówiąc o gramatyce JIW, ma się na myśli przede wszystkim składnię tego języka (gramatyka w węższym sensie). Zazwyczaj jest to kilka ogólnych i od kilkunastu do kilkudziesięciu szczegółowych reguł składniowych, których znajomość umożliwia zarówno tworzenie zdań, jak i ich interpretację. Jednak użytkownicy końcowi nie znają ich w pełni, choć czasem mogą wykazywać bardzo dużą orientację w tym zakresie.

Kompetencja semantyczna dotyczy stopnia opanowania znaczenia poszczególnych jednostek leksykalnych, jak i całych zdań oraz tekstów sformułowanych w danym JIW. Można więc uznać, że kompetencja gramatyczna, zarówno w węższym, jak i szerokim sensie słowa „gramatyka”, zawiera się w kompetencji semantycznej, ponieważ nie jest możliwe utworzenie tekstu CHWD, jeśli nie zna się zasad budowy struktur wyższego poziomu z jednostek niższego poziomu. Możliwy jest jednak jakiś stopień zrozumienia i interpretacji CHWD.

Mówiąc o kompetencji w zakresie JIW należy oddzielnie rozpatrywać języki o słownictwie paranaturalnym i symbolicznym. W językach wykorzystujących symbole (numeryczne lub alfanumeryczne) znaczenia są arbitralnie przypisane przez twórców. Użytkownik nabywa kompetencję przez korzystanie z odpowiedniego słownika przekładu, w którym twórca zamieszcza objaśnienia (odpowiedniki słowne) w jakimś języku etnicznym, przy czym odpowiedniki słowne przekształca dodatkowo na postać indeksu przedmiotowego w układzie alfabetycznym. Tak więc, aby poznać znaczenie jednostek leksykalnych JIW operującego znakami symbolicznymi, trzeba znać znaczenie jednostek leksykalnych języka naturalnego, które je objaśniają. Zazwyczaj pierwszym etapem poznawania struktury klasyfikacyjnej JIW jest słownictwo zapisane w indeksach przedmiotowych uporządkowanych alfabetycznie.

W przypadku języków o słownictwie paranaturalnym użytkownik od razu korzysta ze znajomości języka naturalnego. Krańcowym przypadkiem jest język słów kluczowych, dla którego nie przygotowuje się specjalnego słownika, który zawierałby objaśnienia znaczeń jednostek leksykalnych, ale domyślnie zakłada się użycie całej leksyki języka naturalnego z wyjątkiem spójników, rodzajników itp. Czy jest to jednak JIW, czy tylko język naturalny wykorzystywany w funk-

cji metajęzykowej?⁵ Założenie dotyczące znajomości znaczeń leksyki języka naturalnego nie zawsze przekłada się na rozwiązania przyjęte w danym JIW. Twórcy języków czasami używają wyrażeń języka naturalnego tylko w pewnych znaczeniach. Tak jest na przykład w języku haseł przedmiotowych (JHP), gdzie twórcy arbitralnie ustalają ważność (preferencje) wyrażeń synonimicznych i bliższoznacznych w języku naturalnym, wybierając je do słownictwa tematów i określników oraz nadając im tym samym status jednostek, które mogą być użyte do indeksowania dokumentów, inne natomiast traktują jako ekwiwalenty wyszukiwawcze (NU = nie używaj), tj. wyrażenia używane tylko do wyszukiwania informacji (przykłady z JHP BN):

Acheiopita
NU Achiopita
NU Chusta św. Weroniki
NU Mandylion
NU Veraikon

Munazzamat al-Tahrir al-Filastiniyah
NU Organizacja Wyzwolenia Palestyny
NU OWP

Dla rozpoznawania znaczeń wyrażeń JIW istotny jest kontekst paradygmatyczny: relacje, w jakich pozostaje dane wyrażenie wobec innych wyrażeń (równorzędnych, podrzędnych, nadrzędnych, skojarzonych) w strukturze JIW. Relacje te są odzwierciedlone wyraźnie w budowie artykułu słownikowego (przedmiotowego lub deskryptorowego) oraz miejscu danej klasy w strukturze hierarchicznej języków typu klasyfikacji. Znając wyrażenia równorzędne (NU), nadrzędne (TS), podrzędne (TW), skojarzone (TK) można rozpoznać znaczenie wyrażenia głównego, np.:

Fraszka
TS Epigramy polskie
TS Literatura – rodzaje i gatunki
TK Komizm

Relacje między jednostkami leksykalnymi oraz ich formę ustala twórca JIW, użytkownik widzi tylko efekt istnienia tych relacji w postaci sieci odsyłaczy całkowitych (zob.) lub uzupełniających (zob. też). Sama struktura semantyczna słownictwa jest na ogół przed nim ukryta, choć oczywiście może do niej dotrzeć. Użytkownik korzysta z niej praktycznie bez konieczności znajomości zasad, według których tworzy się artykuły słownikowe.

Najbardziej istotna jest arbitralność dotycząca wyrażania przedmiotu⁶. Wiadć to dobrze, gdy porówna się niektóre tematy JHP BN i JHP KABA, np. nazwy potraw, które w JHP KABA wyrażane są za pomocą tematu Kuchnia

⁵ O problemie tym pisze W. Babik: *Słowa kluczowe*. Kraków 2010.

⁶ Omawiałam to zagadnienie w: *Język haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej: studium analityczno-porównawcze*. Warszawa 2003, s. 170-199.

z dopowiedzeniem wskazującym potrawę, np.: Kuchnia (dziczyzna) [= potrawy z dziczyzny]; Kuchnia (ryż) [= potrawy z ryżu]; Kuchnia (łososie) [= potrawy z łososia]. W JHP BN byłyby to odpowiednie tematy z określnikiem, typu: Dżiczyzna – kucharstwo i przetwórstwo; Ryż – kucharstwo i przetwórstwo.

Istotnym warunkiem powiększania stopnia opanowywania JIW jest sama struktura języka, wielkość jego leksyki, reguły budowy wyrażeń złożonych, analogia w wyrażaniu podobnych przedmiotów, obiektów i zjawisk. Powszechnie mówi się wtedy o JIW łatwych i trudnych. W przypadku JIW użytkownik końcowy zazwyczaj nie korzysta z podręczników lub innych materiałów metodycznych. Po pierwsze, są one zwykle niedostępne dla niego, po drugie, nie chce z nich korzystać (nie ma ważnej motywacji). Raczej można przyjąć, że korzysta z JIW w sposób intuicyjny, ucząc się go „metodą prób i błędów” czy też „metodą kolejnych przybliżeń”. Użytkownik końcowy nie zadaje sobie również trudu, aby opanować wszystkie reguły gramatyczne lub słownictwo (na ogół nie ma takiej możliwości), ale na pewno dostrzega analogię w budowie wyrażeń i zdań. Na przykład, widząc w JIW wyrażenia typu: Prawo karne; Prawo procesowe; Fizyka jądrowa; Literatura polska może się spodziewać również innych wyrażeń wielowyrazowych o konstrukcji rzeczownik + przymiotnik/i. Trafiając na wiele takich konstrukcji uzna, że ma do czynienia z regułą. Jeśli spotyka w JIW wyrażenia typu: Białowieska Puszcza; Mazurskie Pojezierze; Świętokrzyskie Góry ma prawo sądzić, że działa tu reguła szyku przestawnego. Podobnie, widząc konstrukcje typu: Matematyka – podręcznik; Fizyka – podręcznik może się spodziewać konstrukcji Chemia – podręcznik; Filozofia – podręcznik i potraktować te zapisy jako regułę. Reguły analogii należy więc uznać za istotne czynniki ułatwiające opanowanie JIW.

Na stopień opanowania JIW ma wpływ wielkość słownika. Jeśli słownik jest zbyt ubogi, będzie wprawdzie łatwy do opanowania, ale nie będzie spełniał swojej roli, bowiem nie będzie można za pomocą tego słownika wyrazić adekwatnie treści dokumentu – najprawdopodobniej będzie ona wyrażana w sposób zbyt ogólny. Jeśli zaś słownik będzie zbyt bogaty, również nie spełni swej roli, bowiem użytkownik nie tylko go nie opanuje, ale nawet nie domyśli się istnienia pewnej części leksyki. Trzeba bowiem pamiętać, że użytkownik korzysta z języka, poszukując dokumentów, o których nie tylko nie wie, czy istnieją, ale nie wie także, jak jest przedstawiona ich treść, co zawierają i jakiego słownictwa użyto do ich charakterystyki treściowej. Indeksatorowi „podpowiada” dokument, użytkownikowi może podpowiadać tylko intuicja, doświadczenie językowe związane ze znajomością języka naturalnego lub doświadczenie użycia tego właśnie JIW. Słownictwo JIW nie może więc być ani zbyt ubogie, ani zbyt bogate. Jest tu pewnego rodzaju sprzeczność wynikająca stąd, że z jednej strony JIW powinien mieć możliwość odzwierciedlenia każdego zagadnienia, które jest przedmiotem treści dokumentu, z drugiej zaś strony, wielkość słownika powinna być dostosowana do możliwości percepcyjnych użytkownika.

Mówiąc o znajomości JIW przez użytkownika SIW warto uświadomić sobie, że kompetencja językowa użytkowników tradycyjnych katalogów kartkowych musiała być wyższa niż użytkowników baz danych. Wynikało to stąd, że system tradycyjny niewiele „podpowiadał” użytkownikowi i zmuszał go do uwzględniania pełniejszej składni hasła (zdania) JIW. W dodatku struktura składniowa była

częściowo ukryta przed użytkownikiem, bowiem tylko ważniejsze części składni zdania bywały wyeksponowane w katalogu kartkowym. Strukturę składniową można było odtworzyć, analizując zapisane na kartach katalogowych CHWD, czego oczywiście użytkownik nie robił, ponieważ na ogół nie znał metody porządkowania opisów bibliograficznych według składni zdań JIW. Widać to dobrze na przykładzie języka haseł przedmiotowych, w którym stosowana jest gramatyka pozycyjna (temat – określniki). Aby wyszukać odpowiednie publikacje, użytkownik musiał zawsze zaczynać od kategorii pierwszej, czyli tematu i dalej przechodzić przez kolejne elementy hasła przedmiotowego rozwiniętego (temat z określnikami), aby wśród nich znaleźć odpowiadające poszukiwanej treści. Najczęściej jednak użytkownik nie był świadomy tej struktury składniowej. Zachowywał się w gruncie rzeczy tak, jak gdyby w CHWD oznaczonych danym tematem nie było określników lub były tylko te wyeksponowane na kartach rozdzielczych.

Z zupełnie inną sytuacją użytkownik ma do czynienia w bazach danych. Widzi tu od razu pełne struktury składniowe, które może porównać oraz wskazać dowolną, aby wyszukać zaindeksowane nią dokumenty. Może też wskazać dowolny element tej struktury i użyć go do wyszukiwania, bowiem w bazie danych pozycyjność struktury składniowej haseł przedmiotowych rozwiniętych może być całkowicie zniwelowana, a użytkownik nie musi wiedzieć, czy wskazane przez niego wyrażenie stoi na pierwszym miejscu, czy na dalszych, czy jest tematem, czy określnikiem.

Podobne uwagi można sformułować w odniesieniu do UKD (i każdego innego JIW o gramatyce pozycyjnej), gdzie również występuje gramatyka pozycyjna (symbol główny, symbole pomocnicze) oraz odpowiednie znaki wskazujące kolejność symboli złożonych i rozwiniętych. W bazach danych stosowany bywa tzw. zapis pionowy, czyli każdy symbol z tablic głównych z ewentualnymi symbolami z tablic pomocniczych występuje samodzielnie, co ułatwia posługiwanie się nim. Ale najbardziej istotne jest to, że użytkownik formułuje pytanie w języku naturalnym, a system komputerowy może potencjalnie skierować go do CHWD oznaczonych odpowiednimi symbolami.

Kompetencja językowa a wiedza o rzeczywistości pozajęzykowej

Rozwijające się w ostatnim trzystoletniu językoznawstwo kognitywne zwraca uwagę na rolę wiedzy o świecie w komunikacji społecznej⁷. Według kognitywistów, aby skutecznie porozumiewać się, aby poznać znaczenie konstrukcji językowych (wyrazów, zdań, tekstów) niezbędna jest wiedza o świecie, jej uporządkowaniu i kategoryzacji. Takie podejście do języka wydaje się uzasadnione, nietrudno bowiem sobie wyobrazić sytuację, w której nadawca komunikatu i odbiorca nie potrafią się dokładnie porozumieć, bo rzeczywistość, o której mówią, nie jest im jednakowo znana. Widać to choćby na takich przykładach jak: informacja naukowa, informatyka, bibliologia, redaktor czy edytor, których zakresy i rozumienie w różnych środowiskach i krajach są nieco od-

⁷ O odwzorowaniu rzeczywistości w języku naturalnym zob.: B. Bojar: *Językoznawstwo dla studentów informacji naukowej*. Warszawa 2005, s. 153-174.

mienne. W przypadku JIW wiedza pozajęzykowa jest wiedzą opisaną w treści dokumentów. Nie zmienia to jednak zasadniczo związku wiedzy jako takiej z wiedzą odzwierciedloną w JIW. Można to sobie wyobrazić, rozpatrując kompetencję językową użytkownika, którego umownie nazwijmy ekspertem (lekarzem, inżynierem, historykiem itp.) i użytkownika, którego umownie nazwijmy nieprzygotowanym, jako użytkowników końcowych SIW, w którym stosuje się jakiś konkretny JIW, np. UKD. Najprawdopodobniej ten ostatni miałby spore trudności z opanowaniem i interpretacją wyrażeń (symboli cyfrowych) odzwierciedlających relacje paradygmatyczne między klasami tego języka.

Podobnie jest w języku haseł przedmiotowych lub języku deskryptorowym, w których znaczenie danej jednostki leksykalnej jest definiowane przez kontekst jednostek połączonych z nią relacjami paradygmatycznymi (w artykule słownikowym), a także syntagmatycznymi (w rozwiniętym haśle przedmiotowym). Jeśli użytkownik ma wiedzę o rzeczywistości z jakiejś dziedziny, to łatwo mu zinterpretować znaczenia jednostek leksykalnych połączonych relacjami nadrzędności, podrzędności lub skojarzeniowymi oraz odtworzyć siatkę pól semantycznych tworzących zakres słownictwa danej dziedziny wiedzy lub poszczególnych zagadnień. Można więc chyba uznać, że kompetencja językowa twórców i użytkowników JIW odwołujących się do jednakowej wiedzy o świecie nie jest tak spolaryzowana jak kompetencja twórców i użytkowników mających odmienną wiedzę o rzeczywistości.

Uczenie się JIW polega więc m.in. na porównywaniu wzorca wiedzy o rzeczywistości pozajęzykowej z wzorcem jej uporządkowania za pomocą jakiegoś JIW. Im bardziej wypełniony jest wzorec wiedzy o rzeczywistości w umyśle użytkownika, tym łatwiej i szybciej zdobywa on kompetencję w zakresie JIW.

Kompetencja językowa czy kompetencja wyszukiwawcza?

Można się zastanawiać, na ile uzasadnione byłoby użycie w odniesieniu do SIW określenia „kompetencja wyszukiwawcza” (na wzór „kompetencji czytelnicznej”), jeśli by rozumieć pod tym terminem umiejętność dotarcia do dokumentów w zbiorach informacyjnych niezależnie od używanego w nich JIW. Kompetencja wyszukiwawcza dotyczyłaby wszelkich sytuacji, w których użytkownik prowadziłby wyszukiwanie: w katalogach i kartotekach kartkowych i/lub bazach danych, stosowałby jakiś JIW lub podawał wyrażenia tylko języka naturalnego, korzystałby z jakichś kluczy formalnych (np. ISBN, ISSN) lub wskazywałby jakieś elementy opisu bibliograficznego (np. nazwa autora, słowa z tytułów, nazwę wydawcy, rok wydania).

Kompetencja językowa (i wyszukiwawcza) użytkowników SIW była i jest wspomagana przez narzędzia wyszukiwawcze. W katalogach kartkowych była to sieć odsyłaczy całkowitych (zob.), uzupełniających (zob. też) i orientacyjnych (zob. też), które prowadziły użytkownika od form odrzuconych do przyjętych. W katalogach komputerowych sieć odsyłaczy jest jeszcze bardziej rozbudowana, a źródłem dla niej są rekordy wzorcowe dla haseł osobowych, korporatynowych, tytułowych, przedmiotowych. W rezultacie, jeśli JIW ma przygotowane rekordy wzorcowe dla poszczególnych typów haseł, a system komputerowy jest

dobrze przygotowany do ich obsługi, kompetencja wyszukiwawcza użytkownika jest w wyraźny sposób wzmocniona. W gruncie rzeczy przestaje mieć znaczenie, czy JIW, z którego użytkownik korzysta, jest językiem haseł przedmiotowych, językiem deskryptorowym, czy też językiem typu klasyfikacji biblioteczno-bibliograficznej, do którego istnieje kartoteka wzorcowa z zaindeksowanymi odpowiednikami słownymi (objaśnieniami symboli) w języku naturalnym. Tak czy inaczej użytkownik posługuje się wówczas językiem naturalnym, a system komputerowy prowadzi go od słownika JIW do CHWD zaindeksowanych w tym języku.

Współcześnie, gdy powszechnym narzędziem wyszukiwawczym stają się programy komputerowe, można mówić o przygotowaniu narzędzi SIW do „współpracy” z użytkownikiem w realizacji procesu wyszukiwawczego. Są to systemy informacyjne, w których wyszukiwanie bliższe jest intuicji niż wiedzy użytkownika, co oznacza, że proponuje się użytkownikowi sposoby bliskie jego wyobrażeniu myślowemu o poszukiwanych tematach (zagadnieniach). Realizuje się to przede wszystkim przez stosowanie wyrażen języka naturalnego, wyodrębnionych i zgrupowanych na zasadzie pól semantycznych (gniazd semantycznych). Przykładem mogą być sklepy internetowe, gdzie użytkownikowi proponuje się kilkanaście ogólnych kategorii, od których może przechodzić do kategorii (podkategorii) niższego poziomu oraz kategorii równoległych na zasadzie skojarzeń. Ważne jest to, że użytkownik nie ma wrażenia posługiwania się jakimś sztucznym językiem, ale językiem naturalnym⁸.

Obserwacje wskazują, że systemy wyszukiwawcze w Internecie oparte są na użyciu języka naturalnego, przy czym nie wymaga się od użytkownika żadnej dodatkowej wiedzy, wystarczy, że wskaże lub wpisze odpowiednie słowo. Pozwala to wysnuć następujące wnioski:

- 1) język naturalny jest wystarczający do prowadzenia poszukiwań tekstowych,
- 2) skomplikowane JIW typu klasyfikacji muszą być „przekładane” w SIW na słownictwo naturalne,
- 3) kompetencja językowa użytkownika SIW może być zastąpiona kompetencją wyszukiwawczą, odwołującą się do języka naturalnego i intuicji oraz wspomaganą przez programy komputerowe obsługujące SIW.

* * *

Podsumowując, trzeba zwrócić uwagę na to, że termin „kompetencja językowa” ma szeroki zakres i w przypadku JIW bliski jest jej termin „kompetencja wyszukiwawcza”. Zarówno kompetencja językowa w odniesieniu do JIW i SIW, jak i kompetencja wyszukiwawcza mają charakter nabyty, a zasadniczy wpływ na jej powiększanie mają takie czynniki, jak: wiedza o semantyce języka naturalnego, wiedza o strukturze i zasobie leksykalnym JIW, wiedza o rzeczywistości pozajęzykowej, doświadczenie użytkownika, organizacja SIW i narzędzia wspomagające użytkownika w procesie wyszukiwawczym.

Na zwiększenie kompetencji językowej użytkownika może mieć wpływ znajomość innych JIW tego samego typu, co pozwala drogą analogii i skojarzeń

⁸ O roli języka naturalnego i zmieniającej się sytuacji JIW w wyszukiwaniu informacji zob. B. Bojar: *Języki informacyjno-wyszukiwawcze wczoraj, dziś... czy jutro?* „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2009, nr 1, s. 3-24.

interpretować struktury danego języka, np. znajomość zasad budowy UKD może mieć znaczenie przy uczeniu się języków typu klasyfikacji o notacji dziesiętnej. Podobnie, uświadomienie sobie zasad dotyczących wyrażania pewnych aspektów (kategorie czasu, miejsca, ujęcia, języka, formy) powtarzających się w różnych JIW może wpływać na stopień poznania JIW.

Do czynników zewnętrznych wspomagających kompetencję językową zaliczyć należy częstotliwość użycia danego JIW, znajomość różnych typów JIW oraz komunikaty ułatwiające korzystanie z systemu zautomatyzowanego przez użytkownika, m.in. propozycje uporządkowania kategorii wyszukiwawczych i umożliwienie dostępu do różnych warstw słownictwa danego JIW za pomocą odpowiednich odsyłaczy i połączeń bezpośrednich („linki”).

Wspomaganie kompetencji językowej (wyszukiwawczej) użytkownika przez narzędzia programowe prowadzi do zneutralizowania braków znajomości JIW, jego cech, słownictwa, gramatyki. Podstawowe znaczenie ma przygotowanie SIW do obsługi procesu wyszukiwania.

Na zakończenie warto zadać sobie pytanie, czy JIW jest niezbędny do prowadzenia wyszukiwania rzeczowego, treściowego. Na pewno CHWD sformułowane w JIW były niezbędne w katalogach kartkowych, bowiem bez katalogu rzeczowego nie było możliwości dotarcia do treści dokumentów za pomocą haseł formalnych (autor, tytuł), według których porządkowano zbiory informacyjne. Czy jednak jest niezbędny w bibliograficzno-katalogowych bazach danych, w których możliwości wyszukiwawcze są znacznie większe, a wyszukiwanie treściowe można prowadzić, korzystając z wyrażen występujących w różnych miejscach opisu bibliograficznego, zwłaszcza słów wybieranych z tytułów dzieł? Wydaje się, że CHWD sformułowane w JIW będą potrzebne przynajmniej dopóty, dopóki opisy bibliograficzne dokumentów nie będą analizowane przez przeglądarki internetowe w taki sam sposób jak inne teksty języka naturalnego, co może wkrótce nastąpić. Obserwacje wskazują jednak, że zdecydowanie wzrasta rola języka naturalnego w wyszukiwaniu informacji. Problem ten został przeanalizowany w artykule Bożenny Bojar, w którego konkluzji czytamy: „Tak więc w nowoczesnych systemach informacyjnych wyszukiwanie informacji musi się odbywać w języku naturalnym, co już się dzieje w Internecie [...], a będzie to możliwe dzięki programom komputerowym wykorzystującym efekty formalizacji języka naturalnego i dokonującym takich formalizacji, także w zakresie semantyki i relacji paradygmatycznych [...]. Oczywiście funkcja metainformacyjna tych systemów nie zniknie, tyle tylko, że metainformacje zapisane będą w języku naturalnym, a nie specjalnym sztucznie tworzonym języku [...]. Funkcję pełnią dotychczas w systemach informacyjno-wyszukiwawczych przez języki informacyjno-wyszukiwawcze przejmie więc język naturalny [...]”⁹.

Tak więc, można spodziewać się, że kompetencja językowa użytkowników SIW będzie coraz bardziej zbliżać się do kompetencji w zakresie języka naturalnego, z drugiej zaś strony będzie ona stawać się coraz bardziej kompetencją wyszukiwawczą.

⁹ Ibidem, s. 23.

Summary

The article refers to the problems of language and retrieval competencies of information-retrieval systems' users. The author defines terms: "language competence", "semantic competence", "communication competence", and "grammatical competence" in a linguistic aspect. She also proposes the "retrieval competence" term referring to information-retrieval languages (IRL) and systems (IRS). As to the former, she indicates different languages competencies of their authors (active competence) and users (passive competence). The author discusses relation of a language competence in IRL aspect to such factors as competence in natural language, knowledge about reality (in both object and documentation aspects), information-retrieval language characteristics (paradigm relations, analogies in lexical units' construction), user's experience in IRL and IRS. She emphasizes an increasing role of natural language and retrieval tools in information-retrieval systems.

MAPY TEMATÓW¹ JAKO SYSTEM REPREZENTACJI WIEDZY

Bartłomiej Włodarczyk
Biblioteka Narodowa

Mapy tematów, język haseł przedmiotowych, wizualizacja

Mimo wielu zalet języków haseł przedmiotowych pojawiają się głosy krytycznie odnoszące się do ich użyteczności oraz perspektyw rozwoju². Wątpliwości te potwierdzają badania ukazujące trudności w zrozumieniu haseł zarówno przez użytkowników, jak i bibliotekarzy³. Potrzebna jest zatem refleksja i dalsze badania nad bardziej intuicyjnym wykorzystaniem bogatego dorobku języków haseł przedmiotowych. Jadwiga Woźniak-Kasparek proponuje kilka rozwiązań mogących przyczynić się do ulepszenia tego narzędzia w kontekście rozwoju Internetu i związanej z tym zmiany przyzwyczajzeń i zachowań użytkowników.

¹ Jako odpowiednik angielskiego terminu *topic maps* w polskiej literaturze pojawiają się różne terminy, takie jak *mapy tematów*, *mapy pojęć* (P. Jędrzejowicz, J. Strychowski: *Zastosowanie map pojęć w systemach zarządzania wiedzą*. [online]. [dostęp: 25.02.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://tests.rodan.pl/editor-cm-web-portlet/content/NzMx.pdf>>) oraz *mapy topików* (J. Gałęski [et al.]: *Budowa nowoczesnych aplikacji internetowych z wykorzystaniem języka Java, technologii WebMacro i Topic Maps*. [online]. [dostęp: 25.02.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ploug.org.pl/konf_00/pdf/galeski_forumski.pdf>). W niniejszym tekście zdecydowano się stosować to pierwsze określenie. Drugi z wymienionych terminów powinien być raczej stosowany na określenie narzędzia, którego angielska nazwa brzmi *concept map*. Zostało ono wynalezione przez prof. Josepha D. Novaka i D. B. Gowina na Uniwersytecie Cornell i pierwszy raz zaprezentowane w książce *Learning how to learn* (J. D. Novak, D. B. Gowin: *Learning how to learn*. Cambridge 1985). Dzięki niemu można przedstawić w postaci dwuwymiarowego diagramu sieć powiązań pomiędzy pojęciami. Jest to jedna z technik ułatwiających naukę ze zrozumieniem, która jest o wiele skuteczniejszym sposobem przyswajania wiedzy niż nauka pamięciowa (K. Mikołajczyk: *Techniki efektywnego uczenia się – sposób na rozwijanie zdolności intelektualnych*. E-mentor dwumiesięcznik Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. 2005, nr 3/10. [online]. [dostęp: 26.02.2011]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/10/id/156>>); J. D. Novak, A. J. Casas: *The Theory Underlying Concept Maps and How to Construct Them*. Technical Report IHMC CmapTools 2006-01 Rev 01-2008. [online]. [dostęp: 26.02.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://cmap.ihmc.us/Publications/ResearchPapers/TheoryUnderlyingConceptMaps.pdf>>.

² B. Bojar: *Języki informacyjno-wyszukiwawcze wczoraj, dziś... czy jutro?* „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2009, nr 1 (93), s. 3-24.

³ L. J. Franz, S. Powell, S. Jude, K. M. Drabenstott: *End user understanding of subdivided subject headings*. „Library Resources & Technical Services” 1994, vol. 38, no. 3, pp. 213-226; K. M. Drabenstott, S. Schelle, G. F. Eileen: *End-user understanding of subject headings in library catalogs*. „Library Resources & Technical Services” 1999, vol. 43, no. 3, pp. 140-160; K. Antell, J. Huang: *Subject Searching Success Transaction Logs Patron Perceptions, and Implications for Library Instruction*. „Reference & User Services Quarterly” 2008, vol. 48, no. 1, pp. 68-76.

Jednym z rozwiązań jest odpowiednia, zwizualizowana prezentacja języka haseł przedmiotowych. Narzędziem, które można wykorzystać w tym celu, są mapy tematów⁴. Oprócz łatwości wizualizacji są one bliższe, niż np. RDF, ludzkiemu sposobowi rozumowania. Są także kompatybilne z RDF, co umożliwi w razie potrzeby włączenie projektu w Semantyczny Web⁵.

Mapy tematów są metamodeliem służącym do reprezentacji wiedzy. Dzięki swej uniwersalności pozwalają na opisanie bardzo różnorodnych zasobów, zarówno dokumentów tradycyjnie gromadzonych przez biblioteki (książki, czasopisma), jak i dokumentów elektronicznych i sieciowych. Celem artykułu jest przedstawienie podstawowych pojęć związanych ze standardem map tematów oraz problemów pojawiających się przy przekształcaniu języka haseł przedmiotowych w mapę.

Początki map tematów wiążą się z pracami powołanej w 1991 r. Davenport Group. Podczas prac nad aplikacją DocBook pojawił się problem łączenia indeksów tworzonej rozdzielnie dokumentacji technicznej systemów komputerowych. Pierwsza próba rozwiązania tego problemu i standaryzacji rozwiązań w tym zakresie została nazwana Standard Open Formal Architecture for Browsable Electronic Documents (SOFABED). Pod auspicjami powołanej w 1993 r. Conventions for the Application of HyTime (CApH) została przekształcona w propozycję nowego standardu – mapy tematów. Został on opublikowany w 2000 r. jako ISO13250 (HyTime Topic Maps). Redaktorami standardu byli Steven R. Newcomb, Michel Biezunski i Martin Bryan⁶.

Pierwsza wersja map tematów została oparta na standardzie HyTime, wywodzącym się z SGML. W związku z komplikacją tego języka został on wyparty przez standard XML. Steven R. Newcomb oraz Michael Biezunski powołali TopicMaps.Org, której celem było stworzenie składni map tematów opartej na XML. Ostateczna wersja XML Topic Maps (XTM) została opracowana w 2001 r. Dwa lata później została włączona do drugiego wydania standardu i stała się główną formą zapisu map tematów⁷.

Poniżej zostaną opisane podstawowe elementy map tematów, zgodne z wersją opartą na składni XTM⁸. W standardzie ISO13250 określono, że wszyst-

⁴ J. Woźniak-Kasperek: *Wiedza i język informacyjny w paradygmacie sieciowym*. Warszawa 2011, s. 164-173.

⁵ L. M. Melgar Estrada: *Topic Maps from a Knowledge Organization Perspective*. „Knowledge Organization” 2011, vol. 37, no. 1, p. 56.

⁶ S. R. Newcomb: *A Perspective on the Quest for Global Knowledge Interchange*. In: *XML Topic Maps: Creating and Using Topic Maps for the Web*. Eds. J. Park & S. Hunting. Boston 2002, p. 29; S. Pepper: *Topic Maps*. In: *Encyclopedia of library and information sciences*. Ed. M. J. Bates, M. Niles Maack. vol. 7. Boca Raton [etc.] 2010, s. 5247.

⁷ S. Pepper: *Topic Maps...*, op. cit., s. 5247-5248; S. R. Newcomb: *A Perspective on the Quest...*, op. cit., s. 39-40.

⁸ Opis podstawowych elementów map tematów został oparty głównie na następujących źródłach: ISO/IEC 13250-2: 2006, Information technology – document description and processing languages – Topic Maps. Data model; S. Pepper: *The TAO of Topic Maps. Finding the Way in the Age of Infoglut*. [online]. [dostęp: 28.02.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.ontopia.net/topicmaps/materials/tao.html>>; S. Pepper: *Topic Maps*. W tekście przywoływane są wyłącznie bezpośrednie cytaty z tych źródeł. W porównaniu z wersją pierwotną w składni XTM został usunięty m.in. element noszący nazwę fasety. Nie zostanie on omówiony w artykule. Więcej na temat sposobów zapisu map tematów zob. dalsza część artykułu.

kie elementy rzeczywistości, zarówno materialnej jak i niematerialnej, stanowią zbiór obiektów (ang. *subject*). Ich odpowiednikami w cyfrowym świecie są tematy (ang. *topic*). W mapach tematów jednemu obiektowi odpowiada dokładnie jeden temat, który może mieć dowolną liczbę nazw.

Obiektem może być np. Hieronim Dekutowski⁹. W czasie drugiej wojny światowej posługiwał się on licznymi pseudonimami: „Zapora”, „Odra”, „Rezu”, „Stary”, „Henryk Zagon” oraz „Mieczysław Piątek”. Wszystkie mogą zostać przypisane, jako nazwy, do tematu odpowiadającego tej osobie. Tematami w mapie tematów poświęconej temu dowódcy mogą być także m.in. oddział „Zapory”, czy też jego podkomendni np. Bogumił Adamski, posługujący się pseudonimem „Tygrys”. Każdy temat może być przydzielony do określonej szerszej kategorii tematów, np. Hieronim Dekutowski może zostać przydzielony do kategorii „Cichociemni”, a oddział „Zapory” do kategorii „Oddziały partyzanckie”. Kategorie te określa się w mapach tematów mianem typów (ang. *topic types*). Typy są zapisywane w mapach jako samoistne tematy. Pomiędzy dwoma tematami może zachodzić relacja klasa-instancja lub klasa-podklasa. Eric Freese stwierdza, że klasy (typy) są podzielne, natomiast instancje (tematy niebędące typami) nie. Według tej interpretacji temat „Cichociemni” byłby klasą, a temat „Hieronim Dekutowski” instancją. Pomiędzy nimi zachodzi relacja klasa-instancja. Wszystkie tematy wchodzące w relacje nadklasa-podklasa są typami, czyli są podzielne. Przykładem może być stosunek łączący pojęcia „Żołnierze” (nadklasa) i „Cichociemni” (podklasa).

Tematy mogą być połączone relacjami zwanymi asocjacjami (ang. *associations*). Standard nie definiuje bliżej ani rodzaju, ani natury tych relacji. Ich zaprojektowanie jest zadaniem twórcy mapy. Jest ono trudne, ponieważ brak jest wyraźnych zasad i zaleceń co do kryteriów ich tworzenia¹⁰. Jednocześnie ta cecha map tematów umożliwia opisanie nawet skomplikowanych struktur wiedzy. Asocjacje łączą dowolną liczbę tematów. W celu zwiększenia interoperacyjności i ułatwienia nawigacji w standardzie zostało wprowadzone pojęcie typów asocjacji (ang. *association types*). Dzięki nim możemy tworzyć szkielet relacyjny, który może być wykorzystywany do łączenia różnych tematów. Temat „Hieronim Dekutowski” może być połączony z tematem „Oddział „Zapory”” asocjacją „jest dowódcą” (dowodzenie). Natomiast temat „Bogumił Adamski” może być powiązany z tematem „Hieronim Dekutowski” asocjacją „relacja służbowa”. Asocjacja ta może składać się z tylu tematów, ilu podkomendnych miał pułkownik „Zapora”. Tematy pełnią w asocjacjach określone role (ang. *association roles*). W asocjacji „dowodzenie” występują role: „dowódca” (Hieronim Dekutowski) i „oddział” (Oddział „Zapory”). W przypadku „relacji służbowej” mamy do czynienia z rolami „dowódca” (Hieronim Dekutowski) i „podkomendny” (Bogumił Adamski). Typy asocjacji i role są zapisywane w mapie tematów jako tematy.

Steve Pepper podkreśla, że asocjacje w mapach tematów są relacjami symetrycznymi. Jeśli temat A jest połączony jakąś relacją z tematem B, to wów-

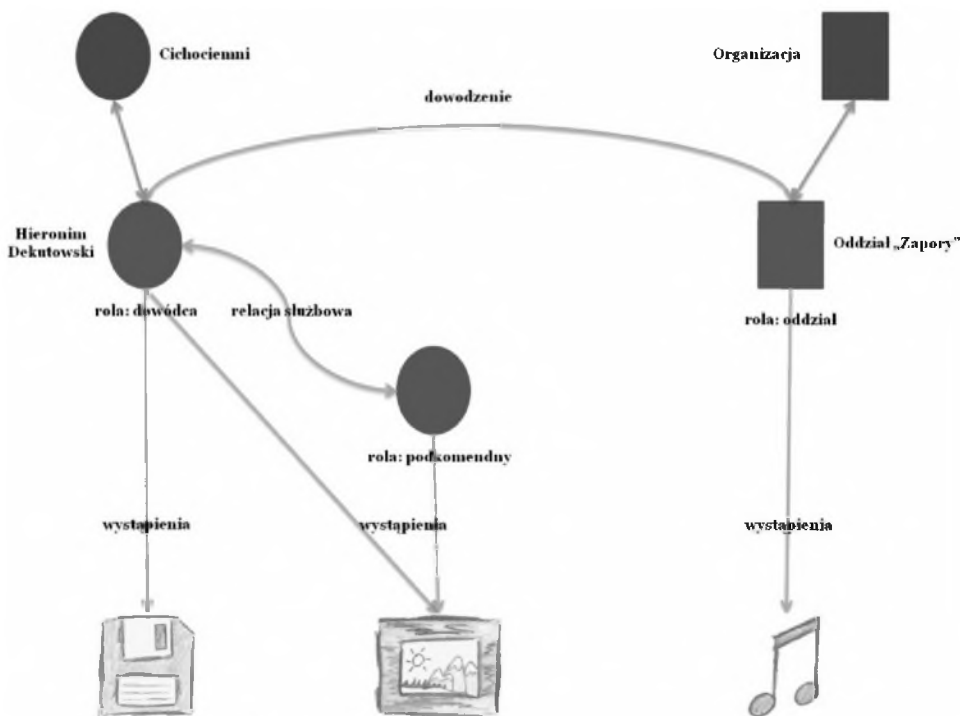
⁹ Hieronim Kazimierz Dekutowski (1918-1949) – cichociemny, dowódca oddziałów Armii Krajowej i organizacji Wolność i Niezawisłość.

¹⁰ M. Yi: *Information organization and retrieval using a topic maps-based ontology*. „Journal Of The American Society For Information Science And Technology” 2008, vol. 59, no. 12, p. 1899.

czas temat B musi być w tej samej relacji z tematem A. Znajomość asocjacji łączącej dwa lub więcej tematów często nie wystarcza do wyspecyfikowania zachodzącej pomiędzy nimi relacji. Jest tak np. w przypadku asocjacji „relacja służbowa”, gdzie bez określenia ról nie jesteśmy w stanie stwierdzić, kto jest dowódcą, a kto podwładnym¹¹.

Każdy temat posiada wystąpienia (ang. *topic occurrences*). Zgodnie ze standardem wystąpienie to „informacja, która jest określona jako relewantna dla określonego obiektu”¹². Są to więc rozmaite zasoby opisujące przedstawiony w postaci tematu obiekt. Mogą to być zarówno zasoby sieciowe (pliki, strony internetowe), jak i dokumenty offline (książki, rozdziały z książek, artykuły z czasopism, multimedia). Podobnie jak tematy i asocjacje, także wystąpienia mają swoje typy w postaci tematów. Typy wystąpień są odpowiednikami terminów indeksowych – forma/gatunek z formatu MARC21, zapisywanych w polu 655. Tematami pełniącymi rolę typów wystąpień mogą być więc m.in. film, fotografia, grafika, książka, podręcznik akademicki czy medyzjoryt.

Steve Pepper określił przedstawione powyżej elementy jako TAO map tematów¹³. Są to podstawowe elementy standardu (rys. 1).

Rys. 1. Podstawowe elementy mapy tematów

Źródło: opracowanie własne.

¹¹ S. Pepper: *The TAO of Topic Maps...*, op. cit.

¹² ISO/IEC 13250: 2003, Information technology – SGML applications – Topic maps, s. 5.

¹³ S. Pepper: *The TAO of Topic Maps...*, op. cit.

Kolejnym elementem map tematów jest „zakres” (ang. *scope*). Zgodnie ze standardem jest to „kontekst, w którym dane stwierdzenie jest obowiązujące”¹⁴. Zakres określa, kiedy dany element mapy jest wyświetlany. Może on dotyczyć wszystkich wymienionych powyżej elementów: tematów, nazw, asocjacji i wystąpień. Twórca mapy może ustalić, że pewne tematy będą wyświetlane tylko dla określonej grupy odbiorców – np. inne dla osób na stanowiskach kierowniczych, inne zaś dla pozostałych pracowników. Podobnie można postąpić z nazwami. Wersja angielska lub francuska może być wyświetlana wyłącznie dla osób, które posługują się którymś z tych języków. Twórca mapy może także określić za pomocą elementu zakres, czy dane wystąpienie będzie widoczne dla wszystkich użytkowników. W przypadku mapy tematów dotyczącej oddziału „Zapory” możemy określić przedział wieku odbiorców, dla którego będą wyświetlane określone dokumenty, np. możemy ograniczyć wyświetlanie fotografii prezentujących egzekucje partyzantów do osób mających powyżej 15 lat. Zakres jest zapisywany w mapie jako jeden z tematów. Sam standard nie zawiera wskazania, w jaki sposób powinien być obsługiwany ten element. Zależy to od zastosowanego oprogramowania.

Zakres jest elementem pozwalającym zachować obiektywizm w tworzonej mapie, dzięki czemu możemy przedstawić kilka punktów widzenia na dany problem lub zmianę sposobu rozumienia danego terminu. Przykładem zastosowania może być zjawisko aborcji, odmiennie interpretowane przez różnych etyków oraz osoby niezajmujące się na co dzień tą problematyką¹⁵. Powszechnie stosowane do opisu zbiorów języki haseł przedmiotowych nie dają możliwości harmonijnego ukazywania różnych światopoglądów i punktów widzenia. Zachowanie obiektywizmu, równe traktowanie różnych poglądów i postaw, zapobieganie jakiegokolwiek cenzurze jest jednym z podstawowych elementów wielu kodeksów etyki bibliotekarskiej na całym świecie¹⁶. Opisany element map tematów może ułatwić przestrzeganie tych zasad.

Pierwotnie składnia map tematów była oparta na języku HyTime. Wkrótce po opublikowaniu pierwszego wydania standardu pojawiła się konieczność opracowania nowej wersji opartej na XML, która umożliwiłaby wymianę map między systemami. W 2001 r. została opracowana pierwsza składnia XTM (1.0). Pięć lat później ISO wydało jej zaktualizowaną wersję (XTM 2.0). Składnia ta uchodzi powszechnie za bardzo rozbudowaną i nieprzeznaczoną do zapisu ręcznego¹⁷. Jest podstawowym standardem wymiany map tematów, obsługiwanym przez aplikacje do tworzenia map, m.in. Ontopię¹⁸ oraz Wan-

¹⁴ ISO/IEC 13250-2: 2006, s. 2.

¹⁵ Por. J. Kis: *Aborcja: argumenty za i przeciw*. Warszawa 1993; P. Kreeft: *Aborcja? Trzy punkty widzenia: pełne zrozumienia i głębokiego współczucia wprowadzenia w najbardziej kontrowersyjną kwestię naszych czasów*. Warszawa 2007; K. Szczuka: *Milczenie owieczek: rzecz o aborcji*. Warszawa 2004.

¹⁶ Por. Professional Codes of Ethics for Librarians. [online]. [dostęp: 28.02.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.ifla.org/en/faife/professional-codes-of-ethics-for-librarians>>. Por. też J. Woźniak-Kasperek: *Wiedza i język informacyjny...*, op. cit., s. 37, s. 42-43.

¹⁷ S. Pepper: *Topic Maps...*, op. cit., s. 5253.

¹⁸ Ontopia. [online]. [dostęp: 30.02.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.ontopia.net/index.jsp>>.

dore¹⁹. Kolejny standard z rodziny ISO13250 opisuje format Canonical XTM (CXTM). Jest on formatem gwarantującym identyczność serializacji²⁰ dwóch równoważnych map tematów. Nie służy ich wymianie, do tego jest przeznaczony format XTM. CXTM umożliwia porównanie dwóch map, określenie czy są jednakowe. Powstał dla ułatwienia testowania różnych technologii związanych z mapami tematów²¹.

Oprócz składni, w których dokumenty są tworzone za pomocą odpowiednich aplikacji, istniała potrzeba utworzenia składni, którą można by się posługiwać, tworząc ręcznie mapy w edytorze tekstu. Tworzone w ten sposób mapy można szybko przesyłać e-mailem czy pokazać w materiałach konferencyjnych²². W 2010 r. został wydany standard opisujący tego typu składnię – Compact Topic Maps Syntax (CTM). Jest ona następcą wcześniejszych propozycji – Linear Topic Maps i AsTMa=. Składnia ta służy także jako syntaktyczna podstawa dla omówionych w dalszej części artykułu Topic Maps Constraint Language (TMCL) i Topic Maps Query Language (TMQL)²³. Dla przykładu za pomocą notacji CTM zostanie zaprezentowany fragment mapy dotyczącej Hieronima Dekutowskiego.

Poniższe elementy przedstawiają sposób zapisu tematów (Hieronim Dekutowski, Bogumił Adamski). Każdy temat ma swój indywidualny identyfikator, do którego odwołujemy się w innych konstrukcjach CTM. Poniżej zapisano identyfikator obiektu w postaci adresu URI. Po myślniku zapisana jest nazwa podstawowa tematu, w następnej linii zamieszczono wariant nazwy – pseudonim, na końcu znajduje się typ wystąpienia z adresem URI źródła po dwukropku.

hieronim-dekutowski

http://dbpedia.org/resource/Hieronim_Dekutowski

– „Hieronim Dekutowski”;

– pseudonim: „Zapora”;

fotografia: <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/d9/Hieronim-Dekutowski3.JPG>

bogumil-adamski

http://psi.example.org/resource/Bogumil_Adamski

– „Bogumił Adamski”;

– pseudonim: „Tygrys”;

nagranie muzyczne: http://www.youtube.com/watch?v=3uuqFT0ZCaM&feature=player_embedded

¹⁹ Wandora. [online]. [dostęp: 30.02.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.wandora.org/wandora/wiki/index.php?title=Main_Page>.

²⁰ Serializacja to proces eksportu map tematów z modelu danych do składni map tematów (ISO/IEC 13250-3:2007, Information technology – Topic Maps – Part 3: XML syntax, p. 2).

²¹ ISO/IEC 13250-4:2009, Information technology – Topic Maps – Part 4: Canonicalization, p. V.

²² L. M. Garshol: *CTM: What is it, and why is it needed?* [online]. [dostęp: 30.02.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.garshol.priv.no/blog/96.html>>.

²³ ISO/IEC 13250-6:2010, Information technology – Topic Maps – Part 6: Compact syntax, p. V.

Temat o identyfikatorze „hieronim-dekutowski” ma nazwę podstawową „Hieronim Dekutowski” oraz wariant nazwy – pseudonim „Zapora”, ma także jedno wystąpienie typu „fotografia”.

Zapisując asocjacje, odwołujemy się do zdefiniowanych uprzednio identyfikatorów, w naszym przykładzie ze względu na ilość miejsca zostały pominięte. Pierwszy element oznacza typ asocjacji, w nawiasie znajduje się kolejno typ roli i po dwukropku konkretny temat grający tę rolę, po przecinku zapisujemy w ten sam sposób kolejną rolę oraz temat.

relacja-službowa(dowódca: hieronim-dekutowski, podkomendny: bogumil-adamski)

W asocjacji „Relacja służbowa” temat „Hieronim Dekutowski” gra rolę „Dowódca”, a temat „Bogumił Adamski” rolę „Podkomendny”.

Obecnie trwają prace nad kolejnym standardem, ISO13250-7, wprowadzającym graficzny zapis map tematów – Graphical Topic Maps (GTM)²⁴. Według Jaeho Lee zapis ten ma być przeznaczony do tworzenia, modelowania i prezentacji map dla ludzi, a nie maszyn. Wśród wymagań stawianych nowemu standardowi wymienia m.in.:

- prostotę i intuicyjność rozwiązania (odczytywanie, zapis, nauka),
- kompatybilność składniową i semantyczną z CTM,
- budowę modułową umożliwiającą m.in. tworzenie dużych map z mniejszych kawałków,
- możliwość łatwych przekształceń pomiędzy GTM, CTM i XTM,
- kompatybilność z TMCL i TMQL²⁵.

Za pomocą przedstawionych sposobów zapisu można odwzorować wszystkie konstrukcje wchodzące w skład map. Istotnymi elementami są typy tematów, tworzą one bowiem ontologię mapy tematów²⁶. Liliana Melgar Estrada podkreśla, że termin „ontologia” jest różnie definiowany w różnych dziedzinach nauki. Według niej definicja przyjęta w mapach tematów jest zbieżna z podaną przez Johna Sowę²⁷, według którego ontologia jest „katalogiem typów rzeczy, które składa się, że istnieją w dziedzinie D z perspektywy osoby, która używa języka J, mówiąca o D”²⁸.

Definiowaniu ograniczeń w mapach tematów służy język zapisu ograniczeń map tematów – Topic Maps Constraint Language (TMCL)²⁹. Pozwala on określić schemat mapy poprzez nałożenie określonych ograniczeń. Zapisywany jest jako zestaw tematów, asocjacji, wystąpień oraz typów ról. Standard TMCL wpro-

²⁴ Jego wydanie planowane jest na wrzesień 2012 r. (ISO/IEC NP 13250-7 – Information technology – Topic Maps – Part 7: *Graphical notation*. [online]. [dostęp: 1.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.iso.org/iso/iso_catalogue/catalogue_tc/catalogue_detail.htm?csnumber=43939>).

²⁵ J. Lee: *Graphical Notation for Topic Maps*. [online]. [dostęp: 1.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.jtc1sc34.org/repository/0704.pdf>>.

²⁶ S. Pepper: *Topic maps...*, op. cit., s. 6.

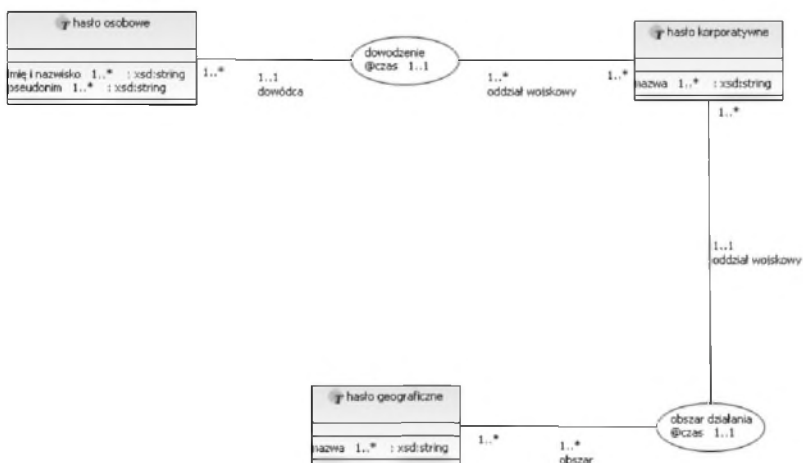
²⁷ L. M. Melgar Estrada: *Topic maps from...*, op. cit., s. 53.

²⁸ Cyt. za: ibidem.

²⁹ ISO/IEC 19756: 2011, Information technology – Topic Maps – Constraint Language (TMCL).

wadza pojęcie poprawności map tematów: mapa jest poprawna, jeśli spełnia ogólne kryteria przyjęte dla wszystkich map tematów oraz te, które są zapisane w konkretnym schemacie odnoszącym się do danej mapy. TMCL nie posiada własnej składni. Ograniczenia zapisujemy w postaci map tematów i możemy wykorzystać każdą z dostępnych składni. Może do tego posłużyć składnia CTM, zastosowana w przykładach zawartych w standardzie ze względu na czytelność dla ludzi³⁰. Ograniczenia są nakładane, aby zapobiec sytuacjom, w których na przykład rolę w określonej asocjacji będzie grał nieodpowiedni typ tematu. Przykładem może być przywoływany już typ asocjacji „dowodzenie”, składający się z ról „dowódca” oraz „podkomendny”. Role w tej asocjacji powinny realizować tematy typu „osoba” – w roli dowódcy nie powinien wystąpić na przykład temat typu „oddział”. W TMCL uzyskujemy schemat, który zapobiegnie takim sytuacjom. Jednym z narzędzi, których możemy użyć do tworzenia schematów map tematów, jest Onotoa, edytor oparty na platformie Eclipse. Jest on intuicyjny w użyciu i pozwala na opisanie dokładnego schematu. Większość operacji wykonuje się metodą „przeciągnij i upuść”. Tworzenie schematu polega na konstruowaniu diagramów. Są one oparte na propozycji standardu GTM (poziom 1). Stworzony schemat można wyeksportować do różnych formatów (PNG, SVG, CTM, LTM, XTM 2.0 lub 2.1), a także do serwisu Maiana³¹. Poniżej znajduje się przykład schematu stworzonego przy użyciu Onotoa (rys. 2).

Prefixes:

Rys. 2. Diagram przedstawiający schemat TMCL stworzony za pomocą aplikacji Onotoa
Źródło: opracowanie własne.

³⁰ Ibidem, s. VI, 3.

³¹ Onotoa Handbook. [online]. [dostęp: 3.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://docs.topicmapslab.de/onotoa/>>. Maiana jest serwisem dzięki któremu można dzielić się i przeglądać stworzone przez jego użytkowników mapy tematów. Zob. Maiana. [online]. [dostęp: 3.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://maiana.topicmapslab.de/>>.

Przedstawia on dwie asocjacje (oznaczone elipsą): dowodzenie oraz obszar działania. Jako typy tematów (oznaczone prostokątami) zostały użyte trzy rodzaje haseł (i tematów) z języka haseł przedmiotowych: hasło osobowe, korporatywne i geograficzne. Bliżej zostaną omówione dwa elementy diagramu: typ tematu „hasło korporatywne” oraz typ asocjacji „dowodzenie”. W temacie „hasło korporatywne” pierwsza wartość przy elemencie „nazwa”, oznacza minimalną liczebność tej własności. Zgodnie ze schematem typ tematu „hasło korporatywne” musi mieć przyporządkowaną minimum jedną nazwę. Druga wartość oznacza maksymalną liczebność tego elementu. W tym przypadku jest ona oznaczona znakiem „*”, co oznacza, że może ona przyjąć wartość nieograniczoną. Następnie określony jest typ danych występujących w tym elemencie. Jest to string, czyli tekstowy typ danych.

Opis asocjacji „dowodzenie” jest nieco bardziej skomplikowany. Został dołączony do niej zakres oznaczony znakiem @. Z diagramu wynika, że dla każdej asocjacji może wystąpić tylko jeden taki element: dowódca może dowodzić jednostką tylko przez określony okres czasu. W asocjacji występują dwie role: pierwsza, nazwana „dowódca”, może wystąpić w danej asocjacji tylko raz (wartość 1 .. 1), druga – „oddział wojskowy” może wystąpić dowolną liczbę razy (1 .. *), bo w tym samym czasie dowódca może dowodzić kilkoma oddziałami. Obok prostokątów oznaczających tematy znajdują się wartości liczbowe. Oznaczają one dozwoloną liczbę wystąpień danego gracza w asocjacjach określonego typu³².

Kolejną kwestią wymagającą rozstrzygnięcia jest sposób dostępu do wiedzy zakodowanej w mapie tematów. W przypadku relacyjnych baz danych, dokumentów xml i plików RDF dysponujemy odpowiednio językami SQL, Xquery i SPARQL. Tym samym celem ma służyć w mapach tematów język zapytań map tematów – Topic Maps Query Language (TMQL). Obecnie trwają prace nad standaryzacją TMQL³³. Przyszły standard ISO będzie oznaczony numerem 18048. W momencie rozpoczęcia prac standaryzacyjnych istniały już tego typu języki, były to m.in. TMRQL (opracowany przez Networked Planet), tolog (Ontopia) oraz AsTMA (Robert Barta)³⁴.

Lars Marius Garshol i Robert Barta wymieniają kilka scenariuszy i przypadków zastosowania TMQL. Jednym z nich może być baza zawierająca metadane dotyczące zdjęć. Do opisanie zawartości zdjęć można posłużyć się asocjacją typu „przedstawia”, łączącą zdjęcie z ukazaną na nim rzeczą lub osobą. Jednym z zapytań, które można by zadać, jest „pokaż mi wszystkie zdjęcia ukazujące osoby przebywające w górach”. Zapytanie TMQL wykorzystałoby asocjacje

³² Onotoa Handbook. [online]. Dostępny w World Wide Web: <<http://onotoa.topicmapslab.de/handbook/onotoa-1.1.1.pdf>>.

³³ Jego wydanie jest planowane na wrzesień 2012 r. (ISO/IEC DIS 18048 – Information technology – SGML applications – Topic Map Query Language (TMQL). [online]. [dostęp: 5.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.iso.org/iso/iso_catalogue/catalogue_tc/catalogue_detail.htm?csnumber=52119>). Najnowsza dostępna propozycja standardu pochodzi z listopada 2011 r. (Revised text of FCD 18048, Information technology – Topic Maps – Query Language (TMQL). [online]. [dostęp: 5.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.itscj.ipsj.or.jp/sc34/open/1728.pdf>>).

³⁴ Topic Maps Query Language (TMQL). [online]. [dostęp: 5.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.isotopicmaps.org/tmq/>>.

„przedstawia” i znalazło zdjęcia połączone tą asocjacją z terminem „osoba/y” oraz „góry”. Inne zapytanie mogłoby dotyczyć wszystkich miniatur zdjęć przedstawiających określony krajobraz, np. Tatry. Zdjęcia, na których znajdowałby się określony obiekt, zostałyby posortowane według rozmiaru. Użytkownikowi zostałyby przedstawione wyłącznie fotografie określonej wielkości. Dzięki TMQL będzie można zadawać także zapytania zawierające warunki dotyczące całej bazy, a nie tylko jednego zdjęcia³⁵.

W mapie tematów jednemu obiektowi odpowiada zawsze jeden temat. Z jednej strony pozwala to na zachowanie spójności i przejrzystości mapy, z drugiej zaś na łączenie kilku map w jedną. Sposób identyfikacji obiektów został omówiony w drugiej części standardu ISO13250, przedstawiającej model danych³⁶. Obiekty opisywane w mapie tematów mogą być zarówno adresowalne (np. strony internetowe), jak i nieadresowalne (np. Hieronim Dekutowski). W pierwszym przypadku możemy odwołać się za pośrednictwem lokalizatora obiektu (ang. *subject locator*) do konkretnego adresu, w drugim, gdy obiekt nie posiada adresu, do którego moglibyśmy się odwołać. W celu rozwiązania tego problemu zostało wprowadzone pojęcie wskaźnika obiektu (ang. *subject indicator*). Jest to zasób, do którego odwołuje się twórca mapy za pośrednictwem identyfikatora obiektu (ang. *subject identifier*), który jednoznacznie identyfikuje obiekt reprezentowany przez dany temat. Opisane rozwiązania pozwalają zachować niepowtarzalność tematów w jednej lub w kilku mapach tworzonych przez tego samego twórcę. Jeśli jednak chcielibyśmy połączyć mapy stworzone niezależnie przez kilka osób, może pojawić się problem niejednorodności wskaźników obiektu. W celu ułatwienia wymiany i łączenia map zostały opracowane publiczne wskaźniki obiektu (ang. *published subject indicator*) oraz publiczne identyfikatory obiektu (ang. *published subject identifier, PSI*). Są one dostępne dla wszystkich w Internecie, dzięki czemu, niezależni twórcy mogą odwołać się przy identyfikacji obiektów do tych samych elementów identyfikujących. Jest to gwarancją zachowania zasady jeden obiekt-jeden temat w przypadku łączenia kilku map. Łączone są te tematy, które mają identyczny identyfikator obiektu, co jest równoznaczne z połączeniem charakterystyk tych tematów, a stworzony w ten sposób nowy temat dziedziczy nazwy, asocjacje i wystąpienia swoich poprzedników.

Publiczne identyfikatory obiektu można znaleźć na serwisie Subj3ct³⁷. Serwis ten zawiera rozwiązanie trzech ważnych problemów związanych z obiektami i ich identyfikatorami:

1. Jeśli każdemu obiektowi można przydzielić dowolną liczbę identyfikatorów, to potrzebne jest rozwiązanie, które pozwoli stwierdzić, że kilka identyfikatorów odnosi się do tego samego obiektu. Istnieje także potrzeba, aby użytkownik mógł w jednym miejscu zobaczyć wszystkie takie identyfikatory.

³⁵ R. Barta, L. M. Garshol: *Topic Map Query Language, Use Cases*. [online]. [dostęp: 5.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.isotopicmaps.org/tmqql/use-cases.html#id2611049>>.

³⁶ ISO/IEC 13250-2:2006, s. 8.

³⁷ Subj3ct. [online]. [dostęp: 6.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<https://subj3ct.com/>>. Innym przykładem serwisu zawierającego opublikowane identyfikatory przedmiotów jest Ontopedia PSI Server (Ontopedia PSI Server. [online]. [dostęp: 6.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://psi.ontopedia.net/>>).

2. Same identyfikatory mają niewielką wartość, jeśli nie odsyłają do zasobów, które opisują dany obiekt. W serwisie Subj3ct mogą to być m.in. strony internetowe, pliki RDF lub mapy tematów.

3. Użytkownik chcący użyć danego identyfikatora powinien mieć możliwość oceny jego wiarygodności. W serwisie Subj3ct system oceny odwołuje się do twórcy rekordu: najniższą punktację otrzymują identyfikatory zarejestrowane przez anonimowych użytkowników, najwyższą zaś zarejestrowane przez tzw. zarejestrowanych wydawców (ang. *Registered Publishers*)³⁸.

Serwis Subj3ct jest jednym z kroków w kierunku realizacji wizji Semantycznego Internetu. Identyfikatory mogą być stosowane do opisu całych zasobów lub obiektów opisywanych w jednym dokumencie (np. osób, wydarzeń lub miejsc). Aplikacje semantyczne będą mogły w przyszłości wymieniać pomiędzy sobą dane, dostarczając w ten sposób informacje niezbędne do pracy czy rozrywki³⁹.

Dostępne są już protokoły umożliwiające takie wykorzystanie map tematów. Jednym z nich jest Topic Maps Remote Access Protocol (TMRAP) zastosowany w oprogramowaniu Ontopia – zestawie narzędzi służących do budowy aplikacji opartych na mapach tematów. Lars Marius Garshol wymienia m.in. następujące zastosowania tego protokołu: łączenie portali, tworzenie aplikacji korzystających z fragmentów mapy tematów i tworzenie „centrów wiedzy”.

– łączenie portali.

Za pomocą TMRAP możemy połączyć dwa niezależne portale. Scenariusz ten zakłada, że użytkownik wchodzi na stronę portalu A poświęconą obiektowi X. W tym czasie portal A wysyła zapytanie do portalu B, czy ma on jakieś informacje dotyczące obiektu X. Jeśli odpowiedź jest pozytywna, na portalu A pojawia się łącze do tych informacji lub po prostu przesyłane są relewantne dane⁴⁰. Rozwiązanie to zostało zastosowane m.in. do połączenia dwóch aplikacji webowych opartych na mapach tematów: tmcse1 oraz tmphoto. Pierwsza z nich zawiera prezentacje z konferencji Topic Maps 2007, TMRA 2007 oraz AToMS 2007, uporządkowane według m.in. następujących typów tematów: wydarzenie, prezentacja, osoba oraz kraj. Wszystkie obiekty występujące w aplikacji są oznaczone identyfikatorami. Jednym z elementów, którego brak jest w tmcse1, są zdjęcia z konferencji przedstawiające poszczególnych występujących. Są one dostępne wyłącznie w drugiej aplikacji. W celu zaimportowania odpowiedniej fotografii aplikacja tmcse1 wysyła żądanie get-illustration do

³⁸ G. Moore, K. Ahmed: *Subj3ct – A Subject Identity Resolution Service*. [online]. In: *Linked Topic Maps. Fifth International Conference on Topic Maps Research and Applications, TMRA 2009*, Leipzig, Germany, November 12-13, 2009, Revised Selected Papers. Eds. L. Maicher, L. M. Garshol. Leipzig 2009, p. 164. [online]. [dostęp: 6.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://tmra.de/2009/documents/TMRA2009_Proceedings.pdf>.

³⁹ Ibidem, p. 163, 170.

⁴⁰ L. M. Garshol: *TMRAP – Topic Maps Remote Access Protocol*. [online]. [dostęp: 7.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.garshol.priv.no/download/text/tmrp.pdf>>, p. 2.

aplikacji tmphoto. Dzięki identyfikatorom w odpowiedzi otrzymuje odpowiednie zdjęcie. Użytkownik otrzymuje wartość dodaną w postaci fotografii wzbogacającej jego wiedzę na interesujący go temat⁴¹.

– Tworzenie aplikacji korzystających z fragmentów mapy tematów.

Portal nie oparty na mapie tematów, uruchomiony na serwerze X, może pobierać w razie potrzeby fragmenty mapy tematów działającej na serwerze Y⁴².

– Tworzenie „centrów wiedzy”.

Mogą one służyć integracji informacji pochodzących z wielu źródeł. Informacje te są włączane w istniejącą mapę tematów, a użytkownik może je przeszukiwać z poziomu jednego interfejsu⁴³.

Innym protokołem jest oparty na standardzie Atom – SDSHare. W odróżnieniu od TMRAP jest bardziej uniwersalny, ponieważ obsługuje zarówno mapy tematów, jak i RDF. Dzięki publikacji przez serwer serii kanałów klient może zdalnie aktualizować mapę tematów⁴⁴.

Jak wykazał Lars Marius Garshol, za pomocą mapy tematów możemy ukazać dowolny wykorzystywany w bibliotekach system organizacji wiedzy⁴⁵. Dotyczy to także języka haseł przedmiotowych, w którego słowniku odwzorowane są relacje ekwiwalencji, hierarchiczne oraz asocjacyjne (skojarzeniowe). Opracowanie dokumentów w języku haseł przedmiotowych (jhp) polega na budowaniu zdań i tekstów zgodnych z gramatyką tego języka. Wykorzystując mapę tematów do jego przedstawienia, odchodzimy od tego modelu opracowania. Istnieje, co prawda, możliwość modelowania poszczególnych zdań języka, ale wówczas zachodzi konieczność opracowania dodatkowej siatki relacji⁴⁶. Narzędzie oparte na mapie tematów wykorzystuje potencjał semantyczny jhp, z pominięciem jego syntaktyki.

⁴¹ M. Naito: *Topic Maps Web Service: Case Examples and General Structure*. In: *Linked Topic Maps*. Fifth International Conference on Topic Maps Research and Applications, TMRA 2009, Leipzig, Germany, November 12-13, 2009, Revised Selected Papers. Eds. L. Maicher, L. M. Garshol. Leipzig 2009, pp. 180-181. [online]. [dostęp: 7.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://tmra.de/2009/documents/TMRA2009_Proceedings.pdf>.

⁴² L. M. Garshol: *TMRAP...*, op. cit., p. 2.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ CWA Part 1b – SDSHare: Protocol for the Syndication of Semantic Descriptions. [online]. [dostęp: 30.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.egovpt.org/fg/CWA_Part_1b>. L. M. Garshol: *An introduction to SDSHare*. [online]. [dostęp: 30.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.slideshare.net/larsga/introduction-to-sdshare>>.

⁴⁵ L. M. Garshol: *Metadata? Thesauri? Taxonomies? Topic Maps!* [online]. [dostęp: 8.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.ontopia.net/topicmaps/materials/tm-vs-thesauri.html>>.

⁴⁶ Podobny problem z reprezentacją zdań języka informacyjno-wyszukiwawczego występuje w przypadku Simple Knowledge Organization System (M. Roszkowski: SKOS w pigułce. [online]. [dostęp: 8.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.bn.org.pl/download/document/1260454721.ppt>>).

Prace prowadzone w Instytucie Bibliograficznym Biblioteki Narodowej koncentrują się na dwóch rodzajach zmian. Po pierwsze, konstrukcje temat – określnik są stopniowo zastępowane przez odpowiednie wyrażenia wieloelementowe, np.

Paliwa – przemysł	przez	Przemysł paliwowy
Liturgia – judaizm	przez	Liturgia judaistyczna
Woda – gospodarka	przez	Gospodarka wodna.

Jednocześnie zmniejszana jest liczba określników poprzez likwidację zbędnych i dublujących się znaczeniowo. W zamierzeniu działania te mają ułatwić użytkownikom odczytywanie haseł przedmiotowych oraz uprościć proces opracowania przedmiotowego.

Problemem, który należy rozwiązać, jest skalowalność map tematów. PSI zapewniają identyfikację obiektów. Jednak mapa tematów stworzona w większej bibliotece, nie musi odpowiadać potrzebom mniejszej instytucji, posiadającej znacznie mniejsze zbiory, a tym samym używającej znacznie mniejszej liczby haseł.

Przekształcenie języka haseł przedmiotowych w mapę tematów nie jest równoznaczne z zanikiem zasad opracowania przedmiotowego. Cały czas pewne reguły i będące ich rezultatem typy haseł będą stosowane w opisie określonych dokumentów. Na przykład, w przypadku katalogów wystaw nadal mogą powstawać hasła opisujące formę dokumentu, rodzaj wystawianych przedmiotów lub tematykę wystawy, miejsce i instytucję organizującą wystawę itd.

Nowy system oparty na mapie tematów, wykorzystując bogate słownictwo jhp, wzbogacony zostałby o zalety map tematów takie jak:

- możliwość korzystania z odpowiednio zaprojektowanej ontologii,
- możliwość prezentacji różnych punktów widzenia na jeden obiekt,
- możliwość łatwiejszej wizualizacji w porównaniu z „klasycznym” modelem korzystania z jhp,
- elastyczność i niezależność struktury od opisywanych zasobów (dzięki temu znacznie ułatwione zostałyby włączanie⁴⁷ do zbiorów bibliotek różnego rodzaju zasobów sieciowych),
- możliwość stworzenia sieci instytucji dzielących się różnego rodzaju usługami⁴⁸,
- kompatybilność z modelem RDF, dzięki czemu projekt może zostać włączony w struktury Semantycznego Webu⁴⁹.

Prace nad przekształcaniem języków haseł przedmiotowych w mapę tematów rozpoczął zespół z Uniwersytetu w Kyoto, którego członkiem jest Motomu Naito. W mapy tematów zostały przekształcone Basic Subject Headings (BSH),

⁴⁷ Termin *włączenie do zbiorów* może być w tym przypadku nieco mylący. Mapy tematów mogłyby bowiem opisywać zarówno strony internetowe zarchiwizowane na serwerze biblioteki, jak i zewnętrzne zasoby utrzymywane przez niezależnych od tej instytucji dostawców.

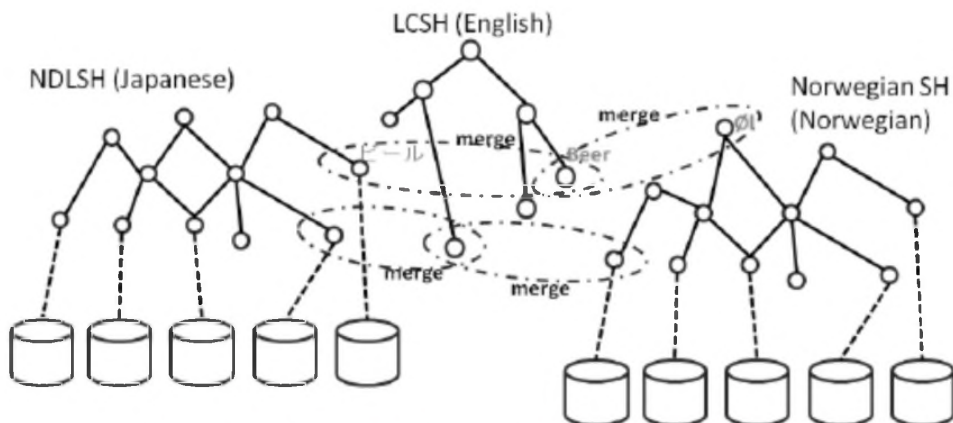
⁴⁸ Propozycję tego rodzaju struktury zawiera artykuł: M. Naito: *Topic Maps Web Service...*, op. cit., pp. 182-183.

⁴⁹ L. M. Melgar Estrada: *Topic maps from...*, op. cit., p. 56.

National Diet Library Subject Headings (NDLSH) oraz Library of Congress Subject Headings (LCSH)⁵⁰.

Ontologia mapy tematów stworzona na podstawie NDLSH składa się z dwóch typów tematów: hasła przedmiotowego i odsyłacza do odpowiedniego hasła LCSH oraz z trzech typów asocjacji: relacji hierarchicznej, skojarzeniowej i ekwiwalencji. Ontologia mapy opartej na LCSH jest uproszczona. Zawiera typ tematu pojęcie (równoznaczny z terminem przyjętym w jhp) oraz dwa typy asocjacji: hierarchiczną i skojarzeniową. Japońscy naukowcy, przy pomocy oprogramowania Ontopia, stworzyli aplikację webową umożliwiającą nawigację po tej strukturze. Wystąpieniami były artykuły z japońskiej Wikipedii, umożliwiło to nawigację po zasobach internetowej encyklopedii z poziomu mapy tematów⁵¹.

W rekordach wzorcowych haseł NDLSH zostały zapisane odsyłacze do odpowiednich haseł LCSH. Wykorzystując te relacje, stworzono wzajemne odwzorowanie języków japońskiego i angielskiego. Połączenie dwóch map pozwoliło na nawigację pomiędzy językami. Wiele języków haseł przedmiotowych dysponuje tego typu odsyłaczami. W ten sposób można stworzyć całą sieć języków⁵² (rys. 3).

Rys. 3. Mapowanie japońskiego NDLSH z norweskim językiem haseł przedmiotowych z zastosowaniem LCSH

Źródło: M. Naito: *Subject Headings make information to be topic maps*, s. 48.

Motomu Naito sugeruje także inne sposoby wykorzystania języków haseł przedmiotowych w kontekście tworzenia map tematów:

- za pomocą sieci relacji zawartych w jhp można uzupełnić mapę tematów dotyczącą jakiegoś szczegółowego zagadnienia o terminy ogólniejsze,
- można wykorzystać URI oparte na identyfikatorach haseł przedmiotowych jako PSI,

⁵⁰ M. Naito: *Subject Headings make information to be topic maps*. [online]. In: *Information Wants to be a Topic Map*. Sixth International Conference on Topic Maps Research and Applications, TMRA 2010, Leipzig, Germany, September 29 – October 01, 2010, Revised Selected Papers. Eds. L. Maicher, L. M. Garshol. Leipzig 2010, p. 43. [online]. [dostęp: 8.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://tmra.de/2010/documents/TMRA2010_proceedings.pdf>.

⁵¹ Ibidem, pp. 44-46.

⁵² Ibidem, pp. 47-48.

- jhp może służyć jako podstawa tworzenia aplikacji semantycznych,
- można wykorzystać zbiór haseł jako dane do testowania silników wyszukiwawczych⁵³.

Po przekształceniu jhp w mapę tematów pojawia się problem efektywnej, funkcjonalnej i estetycznej wizualizacji stworzonego modelu⁵⁴. Sposób wizualizacji powinien uwzględniać fakt coraz większej dostępności urządzeń mobilnych z ekranami dotykowymi. Tego typu ekrany są dostępne także w komputerach stacjonarnych, jednak jak na razie nie zdobyły one większej popularności.

W Polsce do prezentacji jhp (dotyczy to zarówno KABA, JHP BN, jak i języków stosowanych na mniejszą skalę, m.in. JHPNW) używa się wyłącznie tekstu. Jednym z problemów, który pojawia się przy tym sposobie wizualizacji języka, jest słabe wykorzystanie sieci powiązań. Jej eksploracja wymaga wielokrotnego przechodzenia pomiędzy różnymi ekranami, co zaburza płynność wyszukiwania informacji. Sytuację mogłoby poprawić wyeksponowanie sieci powiązań, tak aby ułatwić użytkownikowi obsługę katalogu. Użytkownicy nieznający gramatyki jhp najczęściej wpisują w pole wyszukiwania pojedyncze słowa odpowiadające tematom⁵⁵. W celu odnalezienia poszukiwanych dokumentów są zmuszeni do przeglądania indeksu, co jest bardzo nieintuicyjnym sposobem przeglądania zasobów biblioteki. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można założyć, że osoby posługujące się całymi zdaniami jhp to w większości bibliotekarze, a nie zwykli użytkownicy. Badania Andrzeja Krajki i Artura Ściborka, dotyczące wyszukiwania w katalogu Biblioteki Głównej Akademii Rolniczej w Lublinie, pokazują trudności, jakie sprawia czytelnikom korzystanie z jhp. Wynika z nich, że użytkownicy po wpisaniu hasła przedmiotowego często muszą wykonywać dalsze wyszukiwania, bo nie mogą odnaleźć interesujących ich zasobów⁵⁶.

Pokazuje to konieczność modyfikacji sposobu prezentacji punktów dostępu do treści między innymi poprzez zmianę metody wizualizacji.

Benedicte Le Grand stwierdza, że wizualizacja map tematów powinna spełniać dwa warunki. Pierwszy dotyczy sposobu prezentacji mapy: użytkownicy muszą mieć możliwość zrozumienia ogólnej struktury, a zarazem móc w razie potrzeby przybliżyć określony fragment i zobaczyć go w bardziej szczegółowej formie. Wizualizacja powinna umożliwiać interakcje poprzez aktualizację mapy w czasie rzeczywistym. Drugi warunek dotyczy nawigacji, która przede wszystkim powinna być intuicyjna. Le Grand sugeruje także, aby nieograniczona eksploracja struktury była zarezerwowana dla użytkowników zaawansowanych⁵⁷.

⁵³ Ibidem, pp. 48-49.

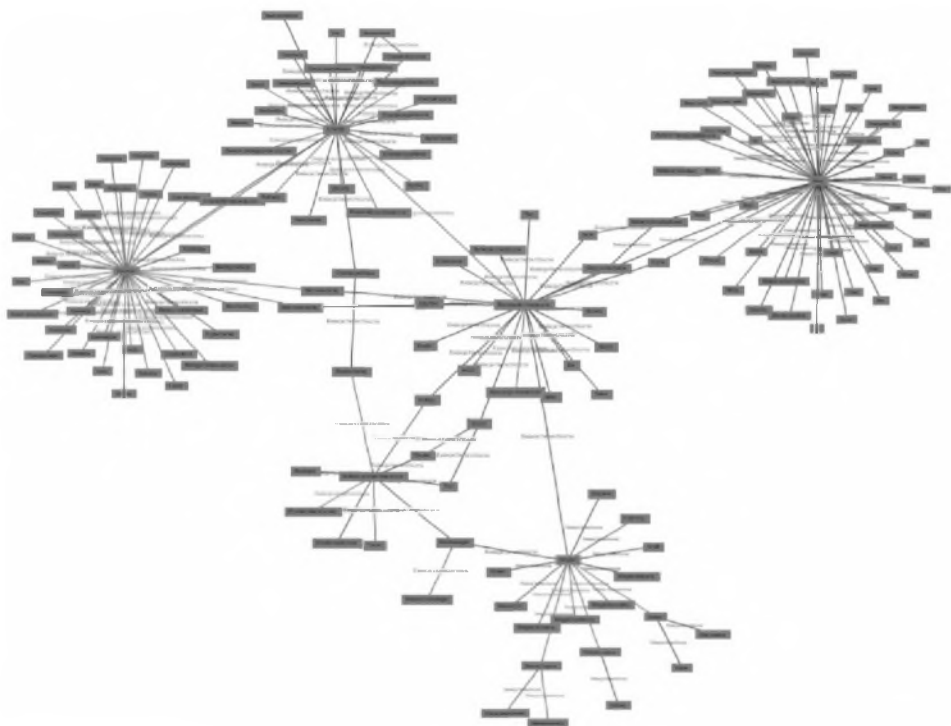
⁵⁴ W 2005 r. Chaomei Chen wymieniał te zagadnienia jako jedno z nierozwiązanych problemów dotyczących wizualizacji informacji. Por. C. Chen: *Top 10 Unsolved Information Visualization Problems*. [online]. [dostęp: 9.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://144.118.25.24/bitstream/1860/854/3/2006150005.pdf>>.

⁵⁵ Pokazują to logi transakcyjne OPAC Biblioteki Narodowej.

⁵⁶ A. Krajka, A. Ściborek: *Efektywność wyszukiwawcza w języku haseł przedmiotowych KABA i innych językach wyszukiwawczych. W: Opracowanie przedmiotowe dokumentów z zakresu nauk ścisłych: matematyczno-przyrodniczych i technicznych. Język haseł przedmiotowych KABA: teoria, praktyka, przyszłość*. Kazimierz Dolny, 20-22 września 2006. [online]. [dostęp: 9.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.nowybib.info/publikacje/matkonf/kaba/krajka_sciborek.php>.

⁵⁷ B. Le Grand: *Topic map visualization*. In: *XML Topic Maps: Creating and Using Topic Maps for the Web*. Eds. J. Park & S. Hunting. Boston 2002, pp. 268-270.

Sposoby wizualizacji map tematów prawie nie zmieniły się od czasu publikacji artykułu Benedicte Le Grand na ten temat w 2002 r.⁵⁸. Podstawowa metoda opiera się na prezentacji w formie tekstowej tematów wraz z asocjacjami i wystąpieniami. Przykładem takiego podejścia jest serwis Musica Migrants⁵⁹ prezentujący muzyków środkowoeuropejskich żyjących w XVIII i XIX w. Dzięki niemu jesteśmy w stanie zaobserwować pewne podobieństwa i prawidłowości w życiu artystów. Kolejnym sposobem prezentacji jest graf. Jest on wykorzystywany do wizualizacji map tematów w aplikacjach Ontopia i Wandora (rys. 4).

Rys. 4. Wizualizacja haseł słownikowych JHP BN w formie grafu w aplikacji Wandora (w środku hasło Pierwiastki chemiczne)

Źródło: Opracowanie własne.

Kolejnym sposobem wizualizacji map tematów jest mapa-drzewo (ang. *tree map*). Metoda ta została wdrożona w aplikacji Wandora. Do przedstawiania map tematów było stosowane także drzewo hiperboliczne, dostępne w aplikacji empolis K42⁶⁰. Wykorzystuje ona przestrzeń hiperboliczną, zapewniającą więcej miejsca na wizualizację⁶¹. Do prezentacji map używano także przestrzeni 3D. Mapy tematów były stosowane w tym przypadku także jako pomoc w nawigacji

⁵⁸ Por. Ibidem.

⁵⁹ *Musica migrants*. [online]. [dostęp: 9.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.musicamigrants.de/>>.

⁶⁰ B. Le Grand: *Topic map visualization...*, op. cit., p. 270.

⁶¹ V. Osińska: *Wizualizacja i wyszukiwanie dokumentów*. Warszawa 2010, s. 34.

po takim środowisku. Badania Kim, Song, Choy i Lim potwierdziły ich użyteczność w takich zastosowaniach⁶².

W przypadku niektórych aplikacji webowych użytkownik może wybrać sposób wizualizacji informacji. Przykładem takiego podejścia może być aplikacja stworzona przez Humanities GIS Research Group⁶³. Prezentuje ona w formie mapy tematów tezaurs AGROVOC zawierający terminologię rolniczą w 19 językach, także w języku polskim. Każdemu terminowi jest przyporządkowany PSI. Wystąpieniami są artykuły z wersji Wikipedii odpowiedniej dla danego języka. Mapa tematów zaprezentowana jest zarówno w formie tekstowej, jak i w formie grafu. Są to domyślne sposoby prezentacji mapy tematów w aplikacji Ontopia.

Języki haseł przedmiotowych były już przedmiotem wizualizacji. Badanie tego rodzaju prowadzili m.in. Nihar Sheth i Qin Cai. Jednym z wymogów stawianych przez autorów projektu przed sposobem prezentacji MeSH była możliwość wyświetlenia nie tylko relacji hierarchicznych, ale także niehierarchicznych. Do wizualizacji języka haseł przedmiotowych zastosowali technikę drzewa radialnego (ang. *radial tree*), gdzie aktualnie przywołany termin znajduje się w środku układu, a terminy podrzędne są rozmieszczone wokół niego na okręgach. W stworzonym narzędziu RadialTree Browser, na wyświetlaczu o rozdzielczości 800 na 600 pikseli zdołano ukazać 40 000 węzłów reprezentujących hasła. Przejście między węzłami polega na kliknięciu na nowy węzeł. Dzięki zastosowaniu odpowiedniej animacji udało się zapobiec dezorientacji użytkownika spowodowanej zmianą widoku całej struktury – węzły należące do poszczególnych kategorii zostały oznaczone wyróżniającym je kolorem. Użytkownik w każdej chwili może obejrzeć szczegółowe podsumowanie, opisujące aktualnie oglądane hasło oraz w razie potrzeby wyświetlić relacje niehierarchiczne. Rozwiązanie to pozwoliło na zobaczenie szerszego kontekstu, w którym występuje interesujące użytkownika hasło⁶⁴.

Inne rozwiązanie problemu wizualizacji haseł języka haseł przedmiotowych przyjęli Ioannis Papadakis, Michalis Stefanidakis i Aikaterini Tzali. Stworzyli oni aplikację webową prezentującą język haseł przedmiotowych w postaci grafu. Powstały prototyp składa się z kilku elementów. Nawigację zapewnia interfejs oparty na technologii AJAX. Dzięki niemu użytkownik może w intuicyjny sposób przemieszczać się pomiędzy hasłami. Ontologia pomocnicza opisuje hasła oraz zachodzące pomiędzy nimi relacje. Zadaniem specjalnego menadżera jest przesyłanie informacji zawartych w ontologii do interfejsu. Odbiera on także zapytania użytkowników i przesyła do bazy danych⁶⁵. Graf został także wyko-

⁶² H.-K. Kim, T.-S. Song, Y.-Ch. Cho, S.-B. Lim: *Guided navigation techniques for 3d virtual environment based on topic map*. In: O. Gervasi [et. al.] *ICCSA'05 Proceedings of the 2005 international conference on Computational Science and its Applications*. vol. 1. Berlin 2005, pp. 847-856.

⁶³ AGROVOC *topic map*. [online]. [dostęp: 12.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://infos.net.cias.kyoto-u.ac.jp:8083/agrovoc/>>.

⁶⁴ S. Nihar, Q. Cai: *Visualizing mesh data-set using radial tree layout* [online]. [dostęp: 15.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://iv.slis.indiana.edu/sw/papers/radialtree.pdf>>.

⁶⁵ I. Papadakis, M. Stefanidakis, A. Tzali: *Visualizing OPAC subject headings*. „Library Hi Tech” 2008, 26 (1), pp. 19-23.

rzystany do prezentacji haseł języka haseł przedmiotowych przez Motomu Naito⁶⁶.

Omówione badania pokazują korzyści płynące z wizualizacji języka haseł przedmiotowych. Przemyślana prezentacja leksyki pozwala na efektywniejszą i bardziej przyjazną dla użytkownika eksplorację zasobów biblioteki. Zmiana podejścia do opracowania przedmiotowego jest obecnie bardzo ważnym wyzwaniem stojącym przed bibliotekarzami. Od odpowiedzi na pytanie, jak powinno ono wyglądać, będzie zależała przyszłość bibliotek w globalnej sieci. Potrzebne są dalsze badania, które wyłonią najlepszy model opracowania i prezentacji zasobów biblioteki. Prowadzone prace powinny uwzględniać zarówno dorobek naukowców skupionych wokół map tematów, jak i tych skupionych wokół projektu Semantycznego Webu. Oprócz przekształcenia jhp w mapę tematów wskazane byłoby także przedstawienie JHP BN w Simple Knowledge Organization System⁶⁷, tak aby jego słownictwo mogło być wykorzystane w Web 3.0.

Planowane prace

W Bibliotece Narodowej zamierza się prowadzić badania nad lepszym, bardziej intuicyjnym sposobem prezentacji i wykorzystania JHP BN. Kolejnymi krokami na tej drodze będą:

1. Ustalenie ontologii przyszłej mapy tematów, zwiększającej liczbę relacji pomiędzy tematami;
2. Przygotowanie efektywnej formy wizualizacji mapy tematów pozwalającej na wygodny dostęp do zasobów zarówno użytkownikom biblioteki, jak i bibliotekarzom.

Bibliografia

1. AGROVOC topic map. [online]. [dostęp: 12.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://infos.net.cias.kyoto-u.ac.jp:8083/agrovoc/>>.
2. Antell K., Huang J.: *Subject Searching Success Transaction Logs Patron Perceptions, and Implications for Library Instruction*. „Reference & User Services Quarterly” 2008, vol. 48, no. 1, pp. 68-76.
3. Barta R., Garshol L. M.: *Topic Map Query Language, Use Cases*. [online]. [dostęp: 5.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.isotopicmaps.org/tmqql/use-cases.html#id2611049>>.
4. Bojar B.: *Języki informacyjno-wyszukiwawcze wczoraj, dziś... czy jutro?* „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2009, nr 1 (93), s. 3-24.
5. Chen C.: *Top 10 Unsolved Information Visualization Problems*. [online]. [dostęp: 9.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://144.118.25.24/bitstream/1860/854/3/2006150005.pdf>>.

⁶⁶ NDLSh topic map. [online]. [dostęp: 15.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://infos.net.cias.kyoto-u.ac.jp:8083/ndlsh1/>>.

⁶⁷ Por. M. Roszkowski: *Simple Knowledge Organization System (SKOS) – reprezentacja wiedzy w sieciowych systemach organizacji wiedzy*. „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2009, nr 1 (93), s. 89-102. M. Roszkowski: *SKOS w pigułce...*, op. cit.

6. CWA Part 1b – SDSShare: Protocol for the Syndication of Semantic Descriptions. [online]. [dostęp: 30.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.egovpt.org/fg/CWA_Part_1b>.
7. Drabenstott K. M., Schelle S., Eileen G. F.: *End-user understanding of subject headings in library catalogs*. „Library Resources & Technical Services” 1999, vol. 43, no. 3, pp. 140-160.
8. Franz L. J, Powell S., Jude S., Drabenstott K. M.: *End user understanding of subdivided subject headings*. „Library Resources & Technical Services” 1994, vol. 38, no. 3, pp. 213-226.
9. Gałęski J. [et al.]: *Budowa nowoczesnych aplikacji internetowych z wykorzystaniem języka Java, technologii WebMacro i Topic Maps*. [online]. [dostęp: 25.02.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ploug.org.pl/konf_00/pdf/galeski_foremski.pdf>.
10. Garshol L. M.: *An introduction to SDSShare*. [online]. [dostęp: 30.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.slideshare.net/larsga/introduction-to-sdshare>>.
11. Garshol L. M.: *CTM: What is it, and why is it needed?* [online]. [dostęp: 30.02.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.garshol.priv.no/blog/96.html>>.
12. Garshol L. M.: *Metadata? Thesauri? Taxonomies? Topic Maps!* [online]. [dostęp: 8.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.ontopia.net/topicmaps/materials/tm-vs-thesauri.html>>.
13. Garshol L. M.: *TMRAP – Topic Maps Remote Access Protocol*. [online]. [dostęp: 7.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.garshol.priv.no/download/text/tmrap.pdf>>.
14. *ISO/IEC 13250: 2003, Information technology – SGML applications – Topic maps*.
15. *ISO/IEC 13250-2: 2006, Information technology — document description and processing languages – Topic Maps. Data model*.
16. *ISO/IEC 13250-3:2007, Information technology – Topic Maps – Part 3: XML syntax*.
17. *ISO/IEC 13250-4:2009, Information technology – Topic Maps – Part 4: Canonicalization*.
18. *ISO/IEC 13250-6:2010, Information technology – Topic Maps – Part 6: Compact syntax*.
19. *ISO/IEC 19756: 2011, Information technology – Topic Maps – Constraint Language (TMCL)*.
20. *ISO/IEC DIS 18048 – Information technology – SGML applications – Topic Map Query Language (TMQL)*. [online]. [dostęp: 5.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.iso.org/iso/iso_catalogue/catalogue_tc/catalogue_detail.htm?csnumber=52119>.
21. *ISO/IEC NP 13250-7 – Information technology – Topic Maps – Part 7: Graphical notation*. [online]. [dostęp: 1.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.iso.org/iso/iso_catalogue/catalogue_tc/catalogue_detail.htm?csnumber=43939>.
22. Jędrzejowicz P., Strychowski J.: *Zastosowanie map pojęć w systemach zarządzania wiedzą*. [online]. [dostęp: 25.02.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://tests.rodan.pl/editor-cm-web-portlet/content/NzMx.pdf>>.
23. Kim H.-K., Song T.-S., Cho Y.-Ch., Lim S.-B.: *Guided navigation techniques for 3d virtual environment based on topic map*. In: O. Gervasi [et al.]: *ICCSA'05 Proceedings of the 2005 international conference on Computational Science and its Applications*. vol. 1. Berlin 2005, pp. 847-856.
24. Kis J.: *Aborcja: argumenty za i przeciw*. Warszawa 1993.
25. Krajka, A., Ściborek, A.: *Efektywność wyszukiwawcza w języku haseł przedmiotowych KABA i innych językach wyszukiwawczych*. W: *Opracowanie przedmiotowe dokumentów z zakresu nauk ścisłych: matematyczno-przyrodniczych i technicznych. Język haseł przedmiotowych KABA: teoria, praktyka, przyszłość*. Kazimierz Dolny, 20-22 września 2006. [online]. [dostęp: 9.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.nowyebib.info/publikacje/matkonf/kaba/krajka_sciborek.php>.
26. Kreeft P.: *Aborcja? Trzy punkty widzenia: pełne zrozumienia i głębokiego współczucia wprowadzenia w najbardziej kontrowersyjną kwestię naszych czasów*. Warszawa 2007.
27. Le Grand B.: *Topic map visualization*. In: *XML Topic Maps: Creating and Using Topic Maps for the Web*. Eds. J. Park & S. Hunting. Boston 2002, pp. 267-282.
28. Lee J.: *Graphical Notation for Topic Maps*. [online]. [dostęp: 1.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.jtc1sc34.org/repository/0704.pdf>>.

29. Maiana. [online]. [dostęp: 3.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://maiana.topicmapslab.de/>>.
30. Melgar Estrada L. M.: *Topic Maps from a Knowledge Organization Perspective*. „Knowledge Organization” 2011, vol. 37, no. 1, pp. 43-61.
31. Mikołajczyk K.: *Techniki efektywnego uczenia się – sposób na rozwijanie zdolności intelektualnych*. E-mentor dwumiesięcznik Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. 2005, nr 3/10. [online]. [dostęp: 26.02.2011]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/10/id/156>>.
32. Moore G., Ahmed K.: *Subj3ct – A Subject Identity Resolution Service*. In: *Linked Topic Maps*. Fifth International Conference on Topic Maps Research and Applications, TMRA 2009, Leipzig, Germany, November 12-13, 2009, Revised Selected Papers. Eds. L. Maicher, L. M. Garshol. Leipzig 2009, p. 163-172. [online]. [dostęp: 6.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://tmra.de/2009/documents/TMRA2009_Proceedings.pdf>.
33. Musica migrans. [online]. [dostęp: 9.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.musicamigrans.de/>>.
34. Naito M.: *Subject Headings make information to be topic maps*. In: *Information Wants to be a Topic Map*. Sixth International Conference on Topic Maps Research and Applications, TMRA 2010, Leipzig, Germany, September 29 – October 01, 2010, Revised Selected Papers. Eds. L. Maicher, L. M. Garshol. Leipzig 2010, pp. 43-51. [online]. [dostęp: 8.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://tmra.de/2010/documents/TMRA2010_proceedings.pdf>.
35. Naito M.: *Topic Maps Web Service: Case Examples and General Structure*. In: *Linked Topic Maps*. Fifth International Conference on Topic Maps Research and Applications, TMRA 2009, Leipzig, Germany, November 12-13, 2009, Revised Selected Papers. Eds. L. Maicher, L. M. Garshol. Leipzig 2009, pp. 179-184. [online]. [dostęp: 7.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://tmra.de/2009/documents/TMRA2009_Proceedings.pdf>.
36. *NDLSH topic map*. [online]. [dostęp: 15.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://infos.net.cias.kyoto-u.ac.jp:8083/ndlsh1/>>.
37. Newcomb S. R.: *A Perspective on the Quest for Global Knowledge Interchange*. In: *XML Topic Maps: Creating and Using Topic Maps for the Web*. Eds. J. Park & S. Hunting. Boston 2002, pp. 24-38.
38. Nihar S., Cai Q.: *Visualizing mesh data-set using radial tree layout* [online]. [dostęp: 15.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://iv.slis.indiana.edu/sw/papers/radial-tree.pdf>>.
39. Novak J. D., Casas A. J.: *The Theory Underlying Concept Maps and How to Construct Them*. Technical Report IHMC CmapTools 2006-01 Rev 01-2008. [online]. [dostęp: 26.02.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://cmap.ihmc.us/Publications/ResearchPapers/TheoryUnderlyingConceptMaps.pdf>>.
40. Novak J. D., Gowin D. B.: *Learning how to learn*. Cambridge 1985.
41. Onotoa Handbook. [online]. [dostęp: 3.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://docs.topicmapslab.de/onotoa/>>.
42. Ontopedia PSI Server. [online]. [dostęp: 6.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://psi.ontopedia.net/>>.
43. Ontopia. [online]. [dostęp: 30.02.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.ontopia.net/index.jsp>>.
44. Osińska V.: *Wizualizacja i wyszukiwanie dokumentów*. Warszawa 2010.
45. Papadakis I., Stefanidakis M., Tzali A.: *Visualizing OPAC subject headings*. „Library Hi Tech” 2008, 26 (1), pp. 19-23.
46. Pepper S.: *The TAO of Topic Maps. Finding the Way in the Age of Infoglut*. [online]. [dostęp: 28.02.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.ontopia.net/topicmaps/materials/tao.html>>.
47. Pepper S.: *Topic Maps*. In: *Encyclopedia of library and information sciences*. Ed. M. J. Bates, M. Niles Maack. vol. 7. Boca Raton [etc.] 2010, pp. 5247-5259.
48. *Professional Codes of Ethics for Librarians*. [online]. [dostęp: 28.02.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.ifla.org/en/faife/professional-codes-of-ethics-for-librarians>>.

49. *Revised text of FCD 18048, Information technology – Topic Maps – Query Language (TMQL)*. [online]. [dostęp: 5.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.itscj.ipsj.or.jp/sc34/open/1728.pdf>>.
50. Roszkowski M.: *Simple Knowledge Organization System (SKOS) – reprezentacja wiedzy w sieciowych systemach organizacji wiedzy*. „Zagadnienia Informatyki Naukowej” 2009, nr 1 (93), s. 89-102.
51. Roszkowski M.: *SKOS w pigułce*. [online]. [dostęp: 8.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.bn.org.pl/download/document/1260454721.ppt>>.
52. *Subj3ct*. [online]. [dostęp: 6.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<https://subj3ct.com/>>.
53. Szczuka K.: *Milczenie owieczek: rzecz o aborcji*. Warszawa 2004.
54. *Topic Maps Query Language (TMQL)*. [online]. [dostęp: 5.03.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.isotopicmaps.org/tmq|/>>.
55. *Wandora*. [online]. [dostęp: 30.02.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.wandora.org/wandora/wiki/index.php?title=Main_Page>.
56. Woźniak-Kasperek J.: *Wiedza i język informacyjny w paradygmacie sieciowym*. Warszawa 2011.
57. Yi M.: *Information organization and retrieval using a topic maps-based ontology*. „Journal Of The American Society For Information Science And Technology” 2008, vol. 59, no. 12, pp. 1898-1911.

Summary

The article presents fundamental concepts referred to topic maps, and problems with subject headings' language representation in topic maps.

TENDENCJE W BADANIACH DAWNEJ PRASY POLSKIEJ (do 1864 r.) ANALIZA BIBLIOMETRYCZNA

Władysław Marek Kolasa
Instytut Informacji Naukowej
i Bibliotekoznawstwa
Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków

Prasa polska, historiografia, prasoznawstwo, bibliometria, analiza cytowań

W polskiej tradycji badawczej pierwszy okres rozwoju polskiej prasy rozciąga się w czasie od daty wydania „Merkurjusza Polskiego” (1661) do daty upadku powstania styczniowego (1864). Jest to okres długi i niejednorodny, zaś obie cezury zdają się mieć charakter wyłącznie symboliczny. Liczne problemy z periodyzacją występują zarówno wewnątrz wskazanego okresu, jak i na jego obrzeżach. Problem dotyka nawet pozornie bezdyskusyjnego 1661 r., który przecież był datą epizodyczną – „Merkuriusz” ukazywał się bowiem niespełna siedem miesięcy, a po jego upadku nastąpił długi (trwający 68 lat) czas przerwy, w którym ukazywały się niemal wyłącznie gazety ulotne i seryjne. Nowsze badania pozwalają datę tę nieco przesunąć. Aktualnie z dużą dozą prawdopodobieństwa można przyjąć następujące daty graniczne: 1501 – pierwsze polonicum prasowe, 1514 – pierwsza gazeta w całości poświęcona tematyce polskiej, 1525 – pierwsza gazeta ulotna wydana w Polsce, 1557 pierwsza gazeta ulotna w języku polskim¹.

Równie kłopotliwa jest także data zamknięcia – rok 1864. Upadek powstania styczniowego, choć tak brzemienny w skutkach w historii politycznej, na dzieje prasy wpłynął tylko pośrednio, istotne przemiany nastąpiły bowiem o pełną dekadę wcześniej. Zdaniem prasoznawców czynnikiem, który odmienił polską prasę, był proces komercjalizacji, który na warszawskim rynku prasowym rozpoczął się w 1850 r. wraz z debiutem „Dziennika Warszawskiego”. Koncepcję tę potwierdzały w szczególności prace Eugeniusza Tomaszewskiego², zaś jej gorącym zwolennikiem był Marian Tyrowicz³. Mimo owych ustaleń późniejsza praktyka udowodniła, że w dyskursie historycznym wygodniej jest operować cezurą zapożyczoną z historii politycznej. Potwierdzały to liczne publikacje, a w szczególności pierwszy tom syntezy pod redakcją Jerzego Łojka *Prasa*

¹ K. Zawadzki: *Początki prasy polskiej: gazety ulotne i seryjne XVI-XVIII w.* Warszawa 2002, s. 49-51.

² E. Tomaszewski: *Kształtowanie się kapitalistycznych przedsiębiorstw prasowych w Warszawie (1851-1860).* Warszawa 1968.

³ Por. M. Tyrowicz: *Badania z historii prasy polskiej w trzydziestoleciu 1945-1975.* „Zeszyty Prasoznawcze” 1975, nr 4, s. 29-46.

polska w latach 1661-1864 (Warszawa 1976), który niejako je zadekretował. Warto dodać, że wspomniana data *post quem* – nie była ostateczną, gdyż miała zastosowanie tylko do zaboru rosyjskiego. Wzorem historii politycznej dla pozostałych dzielnic zastosowano nieznaczne korekty, rozmaicie je uzasadniając: dla Galicji – rok 1866 (autonomia), dla Wielkopolski – 1858 (reformy w okresie regencji księcia Wilhelma), zaś wobec Śląska i Mazur – rok 1870 (zjednoczenie Rzeszy)⁴.

Wiele problemów sprawia także wewnętrzny podział omawianego okresu. Rozciąga się on bowiem na trzy epoki dziejów literatury i kultury (barok, oświecenie, romantyzm) oraz dzieli na kilka organizmów polityczno-prawnych, na które stopniowo rozpadła się Rzeczpospolita w toku rozbiorów, wojen i powstań. Podział tak zróżnicowanego obszaru badawczego nie jest sprawą prostą. Niemniej w toku dyskusji, toczących się w latach 60. wykrystalizowały się odrębne i względnie autonomiczne pola badawcze. Zgodnie z koncepcją Jerzego Łojka⁵ w pierwszym okresie dziejów prasy polskiej (do 1864 r.) można wyróżnić 5 cykli: [1] – okres początkowy, najdłuższy, rozciągający się od założenia „Merkuriuma Polskiego” do roku 1729, czyli daty powstania „Nowin Polskich”; [2] – okres 1729-1794, obejmujący schyłkową epokę saską, Oświecenie i czas przemian politycznych i społecznych doby Sejmu Czteroletniego, drugiego rozbioru oraz insurekcji kościuszkowskiej; [3] – okres porozbiorowy i czasy Księstwa Warszawskiego 1795-1814; [4] – okres Królestwa Polskiego i powstania listopadowego 1815-1831 oraz [5] – dobę międzypowstaniową (1832-1864). Koncepcja ta, uzupełniona o obszar [6] – prasę Wielkiej Emigracji, tworzy pełną mapę pól badawczych omawianego okresu. Późniejsze dyskusje wprowadziły do tego schematu pewne korekty: w pierwszym okresie wydzielił się nurt badawczy nad prymitywem prasowym (gazety ulotne i seryjne) oraz nastąpiła emancypacja badań nad gazetami pisanymi (XVII i XVIII w.), lecz w zasadniczych zarysach przetrwał on w niezmienionej postaci do współczesności.

Dorobek naukowy 1945-2009 a tradycja badawcza

Dorobek badawczy poświęcony pierwszemu okresowi rozwoju prasy polskiej był – jak wskazują specjalne badania⁶ – stosunkowo obfity. W latach 1945-2009 pracowało nad tym tematem 628 badaczy, spośród których 79 przygotowało dysertacje (19 habilitacji i 60 doktoratów)⁷. Ogółem w całym powojennym okresie wydano z tego zakresu aż 1229 prac o charakterze ściśle naukowym, które były

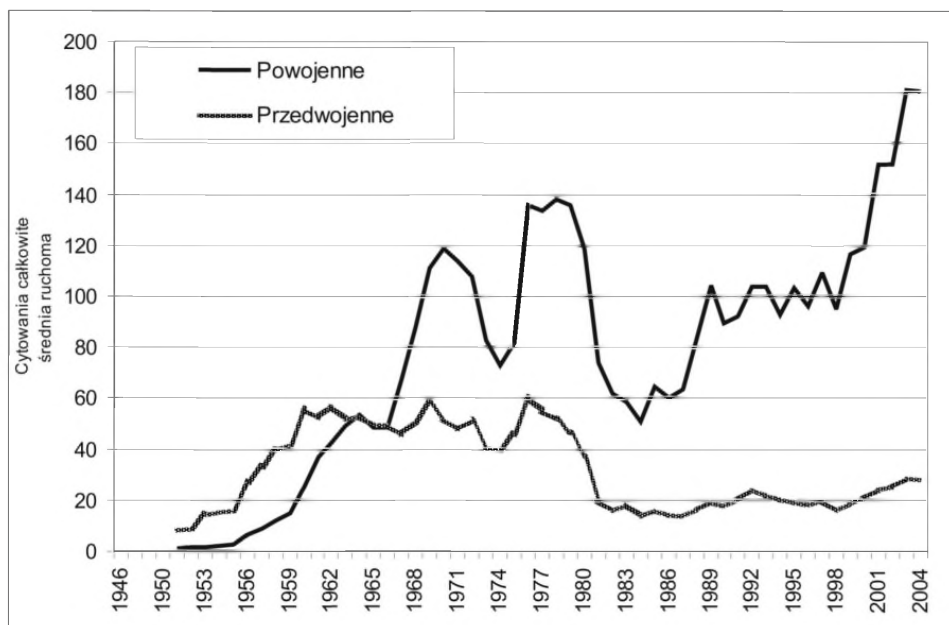
⁴ *Prasa polska w latach 1661-1864*. Warszawa 1976, s. 9.

⁵ J. Łojek: *Statystyka prasy polskiej okresu 1661-1831*. „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1965, z. 1, s. 5-22; tenże: *Problemy rozwoju prasy staropolskiej*. W: *Historia prasy polskiej a kształtowanie się kultury narodowej*. T. 1. Warszawa 1967, s. 171-188. Wcześniej zbliżoną koncepcję opublikował I. Próchnicki: *Próba periodyzacji historii prasy polskiej*. „Biuletyn Prasoznawczy” 1957, nr 2, s. 12-41.

⁶ Wszystkie dane wykorzystane w artykule zaczerpnięto z autorskiej bazy *Indeks Cytowań Historiografii Mediów Polskich*. Szerszy opis – W. M. Kolasa: *Retrospektywny indeks cytowań w humanistyce: koncepcja, metoda, zastosowania*. „Przegląd Biblioteczny” 2011, nr 4, s. 466-486.

⁷ Wykaz – zob. przypisy 80 i 81.

cytowane 6219 razy, w tym 2619 poniżej granicy *half-life*⁸. Na liczbę publikacji na temat dawnej prasy polskiej złożyło się: 946 artykułów i 168 książek (w tym 147 monografii autorskich) oraz 115 innych publikacji (rozdziały z książek, broszury). Warto zauważyć, że dorobek ten byłby większy, gdyby doliczyć liczne prace przedwojenne (356 publikacji, nie licząc publicystyki)⁹, spowodowałoby to jednak deformację obrazu badań współczesnych.

Wykres 1. Recepcja publikacji przed- i powojennych w badaniach nad prasą do 1864 r.

Powyższa konstatacja wynika z dwóch przesłanek: po pierwsze – prace przedwojenne powstawały na przestrzeni długiego odcinka czasu, w zgoła odmiennych warunkach uprawiania nauki; po wtóre – były tworzone przez badaczy różnych specjalności, najczęściej na marginesie innych badań. Z tych powodów nie można doń przykładać miar stosowanych wobec publikacji powojennych,

⁸ Aby nie faworyzować prac starszych w odniesieniu do piśmiennictwa z lat 1945-2009, operowano tylko tzw. cytowaniami, jakie uzyskała dana praca w okresie nie dłuższym niż 14 od daty jej publikacji, czyli tzw. okresie *half-life*. Szerzej o metodologii: W. M. Kolasa: *Specific Character of Citations in Historiography (using the example of Polish history)*. „Scientometrics” vol. 90, iss. 3, pp. 905-223, DOI: 10.1007/s11192-011-0553-0.

⁹ Uwzględniono jedynie publikacje o charakterze ściśle naukowym lub dokumentacyjnym dotyczące okresu do 1864 r. Najpełniejszy wykaz przedwojennych publikacji dotyczących historii prasy (ok. 2000 poz.) zawiera praca: J. Krawczyńska: *Spis bibliograficzny prac, monografii, artykułów i przyczynków do historii prasy polskiej*. Warszawa: Szkoła Partyjna przy KC PZPR. Wydział Dziennikarski. 1950 [powiel.]. Powstało nadto kilka omówień: J. Żurawicka: *Stan badań nad czasopiśmiennictwem polskim [do 1939 r.]*. „Prasa Polska” 1952, nr 10/11, s. 60-79; A. Garlicka: *Przegląd opracowań historii prasy polskiej*. Warszawa 1961, Komitet Obchodu 300-lecia Prasy Polskiej oraz A. Garlicka: *Rozwój badań nad historią prasy w Polsce*. Cz. 1. Do 1939 r. „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”. T. 1 (1962), s. 7-48.

które – przypomnijmy – powstały w ramach nauki zinstytucjonalizowanej. Praktyka przekonuje ponadto, że, w miarę rozwoju wiedzy, prace dawne stopniowo ustępują opracowaniom nowszym. Badania przekonują, że skala owej wymiany jest zdumiewająco duża (wykres 1).

Z przedstawionych danych łatwo odczytać, że prace przedwojenne były intensywnie wykorzystywane (czyli cytowane) tylko do 1959 r., a zatem w okresie, gdy nie istniały jeszcze opracowania konkurencyjne. Potem, w miarę ukazywania się publikacji nowszych, ich pozycja wyraźnie słabła (lata 1960-1976), a następnie nastąpił wyraźny spadek (1977-1980) i trwały regres (po 1980). Po tej dacie prace przedwojenne były cytowane zdecydowanie rzadziej – i jak wolno domniemywać – często ze względów pozamerytorycznych. Praktyka udowadnia bowiem, że odwoływanie się do „nestorów” często nie ma związku kognitywnego z przedmiotem badań, lecz jest swoistym hołdem dla poprzedników¹⁰. Istotnych informacji dostarcza na ten temat analiza proporcji cytowań przed- i powojennych. O ile jeszcze w 1959 r. prace przedwojenne były wykorzystywane niemal 3-krotnie częściej niż współczesne (3/1), o tyle już w 1963 r. proporcje się wyrównały (1/1), następnie sukcesywnie słabły, stanowiąc około 1/2 cytowań współczesnych w latach 70., 1/4 w latach 90. i tylko 1/9 – po 2001 r.

Główne prace przedwojenne¹¹

Wśród 356 opracowań przedwojennych na temat dawnej prasy polskiej jedynie 57 prac było stosunkowo często cytowanych przez współczesnych uczonych (co najmniej 5 razy). W liczbie tej jedynie 35 (czyli 10%) można uznać za „klasyczne”, gdyż powoływano się na nie co najmniej 15 razy (tab. 1). Warto jednak zaznaczyć, że jedynie niewielka liczba prac (9) była jednakowo przydatna dla uczonych zajmujących się całością dziejów rozważanego okresu. Taką rolę pełniły znane prace przekrojowe nestorów historii prasy: Franciszka M. Sobieszcańskiego [41 cytowań]¹², trzy książki Stanisława J. Czarnowskiego [35, 23, 20]¹³, rozprawa Klemensa Bąkowskiego [31]¹⁴ i Spis

¹⁰ Analizą powodów, dla których autorzy cytują prace wcześniejsze zajmowało się wielu autorów, w szczególności twórca *Science Citation Index* – E. Garfield: *Citation indexing – its theory and application in science, technology, and humanities*. New York 1978. W literaturze polskiej problemy te omawiają m.in.: I. Marshakova-Shaikovich: *Badania ilościowe nauki*. Poznań 2009, s. 26-27; P. Nowak: *Bibliometria, webometria*. Poznań 2006, s. 102-105; A. Drabek: *Bibliometryczna analiza czasopism naukowych w dziedzinie nauk społecznych*. Katowice 2010, s. 20-22.

¹¹ Ze względów metodologicznych do oceny prac przedwojennych wykorzystano cytowania całkowite. Dla części z nich stosowano specjalny zapis odwołujący się do tab. 1, np. [14/16] oznacza 16 cytowań, w tym 14 dotyczących okresu do 1729 r.

¹² F. M. Sobieszcański: *Czasopisma polskie*. W: *Encyklopedia powszechna Orgelbranda*. T. 6. Warszawa 1861, s. 304-353 [41].

¹³ S. J. Czarnowski: *Dziennikarstwo słowiańskie i polskie*. Kraków 1895 [35]; tenże: *Literatura periodyczna i jej rozwój*. T. 2. Kraków 1895 [23]; tenże: *Literatura periodyczna i jej rozwój*. T. 1. Kraków 1892 [20]. Warto dodać, że pierwsza z prac jest odbitką fragmentu z tomu 2 książki: *Literatura periodyczna i jej rozwój*.

¹⁴ K. Bąkowski: *Dziennikarstwo krakowskie do 1848 r.* „Rocznik Krakowski” T. 8 (1906), s. 129-188 [31].

Karola Estreichera z 1871 r. [28]¹⁵, nadto broszura Stefana Gorskiego [21]¹⁶ i szkic encyklopedyczny Piotra Chmielowskiego [19]¹⁷. Zbliżony charakter miała nadto rozprawa Jana Kucharzewskiego [56]¹⁸, która jednak dotyczyła wyłącznie okresu porozbiorowego, a zwłaszcza Wielkiej Emigracji.

Tabela 1
Najczęściej cytowane prace przedwojenne dotyczące prasy polskiej 1661-1864

Autor	Tytuł	Rok wydania	Cytowania przez prace dot. okresu do 1864 r.						
			Razem	W tym dotyczące okresów					
				Do 1729	1729-1795	1795-1815	1815-1831	1831-1864	Inne
Gąsiorowska N.	Wolność druku w Królestwie... 1815-1830	1916	63		3	6	42	5	7
Kucharzewski J.	Czasopiśmiennictwo polskie XIX w.	1911	56			7	18	16	15
Bruchnalski W. i in.	Stulecie Gazety Lwowskiej 1811-1911. T. 1-3	1911	49		4	4	10	22	9
Smoleński W.	Przewrót umysłowy w Polsce XVIII w.	1891	45	4	33		4		4
Sobieszczęński F.	Czasopisma polskie	1861	41	10	9		6	11	5
Czarnowski S. J.	Dziennikarstwo słowiańskie i polskie	1895	35	3	12	6	3	4	7
Drewnowski K.	Dziennikarstwo polskie za czasów...	1936	32		20	1	3	1	7
Bąkowski K.	Dziennikarstwo krakowskie do 1848 r.	1906	31	8	1	3	6	7	6
	Kurier Warszawski: książka jubileuszowa	1896	29				20	5	4
Estreicher K.	Spis alfabetyczny czasopism i dzieł...	1871	28	2	10	1	5	4	6
Karwowski S.	Czasopisma Wielkopolskie. Cz. 1, 1796-1859	1908	27		2	2	6	13	4
Estreicher K.	Dziennikarstwo w Galicji i Krakowie do 1860 r.	1861	23		2	2	4	13	2
Kosidowski Z.	Z okresu złotego kultury Poznania	1938	23				2	20	1
Smólski G.	O polskim czasopiśmiennictwie najstarszej...	1910	23	9	11				3
Czarnowski S. J.	Literatura periodyczna i jej rozwój. T. 2	1895	23	7	5		3	4	4
Gorski S.	Dziennikarstwo polskie	1905	21	8	3	5	1	3	1
Romankówna M.	„Pszczółka Krakowska” (1819-1822)	1939	20		1	3	4	4	8
Czarnowski S. J.	Literatura periodyczna i jej rozwój. T. 1	1892	20	6	4		5	3	2
Kraushar A.	Wolność druku i dziennikarstwo... 1830...	1909	20				14	1	5
Zieliński S.	Bibliografia czasopism polskich... zagr.	1935	20					1	19
Chmielowski P.	Dziennikarstwo polskie	1896	19	9	1		3	5	1

¹⁵ K. Estreicher (sen.): *Spis alfabetyczny czasopism i dzieł zbiorowych od najdawniejszych czasów*. W: tegoż: *Bibliografia polska XIX stulecia*. T. 1. Kraków 1870, s. 240-266 [28], wielokrotnie uzupełniany i wydawany w rozmaitych wersjach, np. K. Estreicher: *1400 pism periodycznych i zbiorowych*. Kraków 1871.

¹⁶ S. Gorski: *Dziennikarstwo polskie: zarys historyczny*. Warszawa 1905 [21].

¹⁷ P. Chmielowski: *Dziennikarstwo polskie*. W: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*. T. 18. Warszawa 1896, s. 624-636 [19].

¹⁸ J. Kucharzewski: *Czasopiśmiennictwo polskie wieku XIX w Królestwie, na Litwie i Rusi oraz na emigracji: zarys bibliograficzno-historyczny*. Warszawa 1911 [56].

Zaleska Z.	Czasopisma kobiece w Polsce... 1818-1937	1938	19				5	7	7
Eile H.	Prasa warszawska przed stu laty...	1929	18	1			14	1	2
Pilat R.	Początek publicystyki literackiej... Cz. 1	1882	18		14				4
Jarochoowski K.	Literatura poznańska w pierwszej połowie...	1884	18			1	3	11	3
Chłędowski A. T.	O początkowych pismach periodycznych...	1816	17	12	2		3		
Manteufflowa M.	J. K. Szaniawski – ideologia i działalność	1936	17				13		4
Kraushar A.	Senator Nowosilcow i cenzura za Królestwa...	1911	17				13		4
Zawadzki W.	Dziennikarstwo w Galicji w 1848 r.	1878	17					14	3
Turowska-Bar I.	Zabawy przyjemne y pożyteczne (1770-1777)	1933	16		13		1		2
Bandtkie J. S.	Wiadomość krótka o gazetach polskich	1819	16	14	1				1
Bentkowski F.	Historia literatury polskiej... T. 1	1814	16	7	7		2		
Ciechowski W.	Czasopisma polskie na Litwie	1911	15		1	1	5	8	
Czajewski W.	Warszawa ilustrowana. T. 4. Czasop.	1896	15	8	4				3
Majeranowski, K.	Wiadomość historyczno-krytyczna...	1826	15	4	6	2	2		1

Zdecydowana większość pozostałych opracowań polaryzowała się wokół określonych podokresów. Potwierdza to analiza cytowań z podziałem na główne pola badawcze (tab. 1, kolumny 5-9). Wśród historyków prasy polskiej najstarszej doby (tj. 1729 r.) najwyżej ceniono prace: Jerzego S. Bandtkiego [14/16]¹⁹, Adama T. Chłędowskiego [12/17]²⁰, Grzegorza Smólskiego [9/23]²¹ i Wiktora Czajewskiego [8/15]²². Z kolei badacze prasy polskiej XVIII stulecia najczęściej korzystali z klasycznego dzieła Władysława Smoleńskiego *Przewrót umysłowy w Polsce XVIII w.* [33/45]²³, które było wielokrotnie wznawiane, cenili też dysertacje doktorskie: Karola Drewnowskiego (UJ 1913, seminarium Wacława Tokarza) [20/32]²⁴ i Ireny Turowskiej-Barowej (UJ 1931, seminarium Ignacego Chrzanowskiego) [13/16]²⁵ oraz dzieło Romana Pilata poświęcone tzw. czasopismom uczonym z epoki saskiej [14/18]²⁶.

Historycy zajmujący się badaniem prasy okresu między upadkiem Rzeczypospolitej a kongresem wiedeńskim (1795-1815) nie dysponowali żadnym dedykowanym dziełem, korzystali zatem wyłącznie z wyliczonych wcześniej prac

¹⁹ J. S. Bandtkie: *Wiadomość krótka o gazetach polskich*. „Rocznik Towarzystwa Naukowego Krakowskiego” 1819 T. 4, s. 205-224 [14/16] – zapis oznacza [16 cytowań, w tym 14 dotyczących okresu do 1729 r.].

²⁰ A. T. Chłędowski: *O początkowych pismach peryodycznych w języku polskim*. „Pamiętnik Lwowski” 1816 T. 1, nr 2, s. 122-133 [12/17].

²¹ G. Smólski: *O polskim czasopiśmiennictwie najstarszej doby*. „Biblioteka Warszawska” 1910. T. 1, s. 534-567 [9/23].

²² W. Czajewski: *Warszawa ilustrowana: stara Warszawa*. T. 4 *Czasopiśmiennictwo*. Warszawa 1896 [8/15].

²³ W. Smoleński: *Przewrót umysłowy w Polsce XVIII w.* Kraków 1891 [33/45], nadto kilka wznowień (m.in. 1923, 1949, 1979).

²⁴ K. Drewnowski: *Dziennikarstwo polskie za czasów powstania kościuszkowskiego*. „Przegląd Historyczny” T. 33 (1936), s. 184-245 [20/32].

²⁵ I. Turowska-Barowa: *Zabawy przyjemne y pożyteczne (1770-1777): ze studiów nad literaturą stanisławowską*. Kraków 1933 [13/16].

²⁶ R. Pilat: *Początek publicystyki literackiej w Polsce*. Cz. 1 *Czasopisma „uczone”*. Lwów 1882 [14/18]. Odb. z „Przewodnika Naukowego i Literackiego” 1882.

ogólnych (Czarnowski, Gorski, Kucharzewski). Z kolei problemami prasy w dobie pokongresowej (1815-1831) interesowało się kilku badaczy; szczególnie wysoko ceniono doktorat Natalii Gąsiorowskiej *Wolność druku w Królestwie Kongresowym 1815-1830* (UJK 1910, seminarium Szymona Askenazego) [42/63]²⁷, szkice pomieszczone w księdze pamiątkowej „Kuriera Warszawskiego” [20/29]²⁸, rozprawy Aleksandra Kraushara o prasie powstania listopadowego [14/20] i cenzurze prasowej lat 1819-1829 [13/17]²⁹, nadto syntetyczny szkic Henryka Eillego [14/18]³⁰ oraz dzieło Marii Manteufflowej o cenzorze Janie Kalasantym Szaniawskim [13/17]³¹.

Historycy zajmujący się prasą doby międzypowstaniowej wysoko cenili dokonania kilku uczonych zajmujących się prasą w Galicji: Wilhelma Bruchnalskiego, inicjatora monumentalnej księgi pamiątkowej *Stulecie Gazety Lwowskiej* [22/49]³², Władysława Zawadzkiego [14/17]³³ i Karola Estreichera – autora doskonałego dzieła syntetycznego *Dziennikarstwo w Galicji i Krakowie do 1860 r.* [13/23]³⁴, które opublikował w 1861 r. na łamach „Biblioteki Warszawskiej”. Powstało nadto kilka ważkich dzieł poświęconych prasie Wielkopolskiej: Zenona Kosidowskiego [20/23]³⁵, Stanisława Karwowskiego [13/27]³⁶ i Kazimierza Jarochońskiego [11/18]³⁷.

Nie wydano natomiast, jeśli pominąć prace przekrojowe, żadnych ważniejszych prac na temat dziennikarstwa lat 1832-1864 w Królestwie, a do wyjątków należały inne pola badawcze, np. prasa na tzw. ziemiach zabranych, której dotyczyła broszura Wacława Ciechowskiego [8/15]³⁸. Odrębne miejsce w historiografii należy się jak dotąd Stanisławowi Zielińskiemu, którego cenna *Bibliografia czasopism polskich zagranicą 1830-1934* [19/20]³⁹ pozostała niezastąpiona. Poza nielicznymi opracowaniami na temat prasy Wielkiej Emigracji (np. Jana Zakrzewskiego [8]⁴⁰, Kazimierza Kolbuszewskiego [4]⁴¹) dzieło Zielińskiego przez wiele lat odgrywało główną rolę.

²⁷ N. Gąsiorowska: *Wolność druku w Królestwie Kongresowym 1815-1830*. Warszawa 1916 [42/63].

²⁸ *Kurier Warszawski: książka jubileuszowa ozdobiona 247 rysunkami w tekście 1821-1896*. Warszawa 1896 [20/29].

²⁹ A. Kraushar: *Wolność druku i dziennikarstwo warszawskie w czasach listopadowych (1830-1831)*. Warszawa 1909 [14/20]; A. Kraushar: *Senator Nowosilcow i cenzura za Królestwa Kongresowego (1819-1829)*. Kraków 1911 [13/17].

³⁰ H. Eille: *Prasa warszawska przed stu laty i współczesna jej ocena*. Warszawa 1929.

³¹ M. Manteufflowa: *J. K. Szaniawski: ideologia i działalność 1815-1830*. Warszawa 1936.

³² *Stulecie Gazety Lwowskiej 1811-1911*. T. 1-3. Pod red. W. Bruchnalski. Lwów 1911-1913.

³³ W. Zawadzki: *Dziennikarstwo w Galicji w 1848 r.* Lwów 1978 [14/17].

³⁴ K. Estreicher: *Dziennikarstwo w Galicji i Krakowie do 1860 r.* „Biblioteka Warszawska” 1861. T. 2, s. 156-157, 408-428, 666-686 [13/23].

³⁵ Z. Kosidowski: *Z okresu złotego kultury Poznania: Tygodnik Literacki 1838-1845*. Poznań 1938 [20/23].

³⁶ S. Karwowski: *Czasopisma Wielkopolskie*. Cz. 1. 1796-1859. Poznań 1908 [13/27].

³⁷ K. Jarochoński: *Literatura poznańska w pierwszej połowie bieżącego stulecia*. Poznań 1884 [11/18].

³⁸ W. Ciechowski: *Czasopisma polskie na Litwie*. Petersburg 1911 [8/15].

³⁹ S. Zawadzki: *Bibliografia czasopism polskich zagranicą 1830-1934*. Warszawa 1935.

⁴⁰ J. Zakrzewski: *Czasopiśmiennictwo polskie na emigracji: wydawnictwa Awiniońskie (1832-1833)*. „Przegląd Historyczny”. T. 4 (1907), s. 82-97, 205-220, 336-348 [8].

⁴¹ K. Kolbuszewski: *Z dziejów krytyki literackiej w czasopiśmie emigracyjnych (1836-1848)*. Wilno 1924 [4].

Jakkolwiek większość przedwojennych uczonych zajmowała się prasą na marginesie innych zainteresowań, kilkunastu z nich uczyniło z prasy przedmiot swoich dysertacji, torując tym samym drogę do usamodzielnienia historii prasy. Wśród 12 znanych przedwojennych dysertacji aż 9 dotyczyło prasy przed 1864 rokiem⁴². Poza wymienionymi wyżej opublikowanymi doktoratami N. Gąsiorowskiej (1910), K. Drewnowskiego (1913) i I. Turowskiej-Bar (1931) powstało jeszcze 6 mniej znanych lub nieopublikowanych. Były to dwie rozprawy o „Monitorze” – Wacława Orłowskiego (UJ 1913) i Mieczysława Michałkiewicza (UJ 1922), doktorat Tadeusza Gutkowskiego o cenzurze 1832-1864 (UJ 1915), który powstał na seminarium W. Tokarza, Tadeusza Bieleckiego – o Piotrze Świtkowskim (UJ 1927), Marianny Głowackiej – o prasie literackiej 1822-1830 (UJ 1931, sem. I. Chrzanowski) oraz Ewy Słabęckiej – na temat „Gazety Wielkiego Księstwa Poznańskiego” (UAM 1935)⁴³.

Dorobek badawczy w latach 1945-2009

Powojenny dorobek historyków w zakresie badań nad prasą polską do 1864 r. był zdecydowanie większy (1229 prac [2619 cytowań]⁴⁴ i na tle badań nad prasą innych okresów rozwinął się najszybciej. Jeśli za wskaźnik postępu badań przyjąć średnią wartość cytowania (wykres 2), to zobrazowane w ten sposób trendy wskazują na tzw. fronty badawcze, czy dominujące kierunki badań. W świetle tej koncepcji można zauważyć, że badania nad prasą do 1864 r. rozwinęły się najszybciej i równocześnie najwcześniej osiągnęły stan dojrzałości, następnie zaś ustąpiły miejsca innym kierunkom. Okres największego wzrostu badań nad prasą do 1864 r. rozpoczął się tuż po wojnie i utrzymywał wysoką dynamikę do końca lat 50. Potem, w pierwszej połowie lat 60. ich tempo nieco osłabło, lecz wciąż jeszcze były kierunkiem badawczym skupiającym największy potencjał. Jednak już w 1966 r. kierunkiem dominującym stały się, na krótko, badania nad prasą okresu 1864-1918, a od 1970 r. miejsce to zajęły prace nad prasą Polski Odrodzonej 1918-1938. Od początku lat 70. prace w zakresie prasy polskiej

⁴² Pominięto w tej liczbie dysertacje uczonych niemieckich np. U. Hahlweg: *Flugblatt und Zeitung in den Anfängen des Zeitungswesens in Polen*. Königsberg 1940 [9] oraz przygotowany, ale nie zrealizowany doktorat S. T. Jarkowskiego: *Die polnische Presse in Vergangenheit und Gegenwart*. „Zeitungswissenschaft” 1937, nr 8, s. 505-612 [6].

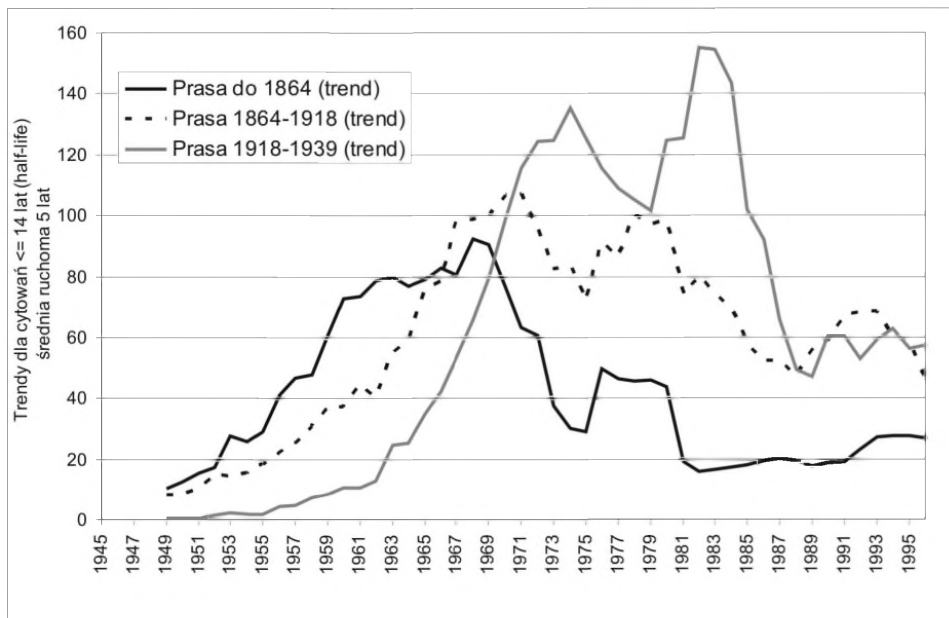
⁴³ Prace niepublikowane: W. Orłowski: *Satyra na łamach „Monitora”* (UJ 1913); M. Michałkiewicz: „Monitor” (UJ 1922); M. Głowacka: *Poglądy na romantyzm w czasopiśmie periodycznym w latach 1822-1830* (UJ 1931); prace wydane w całości: T. Gutkowski: *Cenzura w wolnym mieście Krakowie 1832-1846*. Kraków 1914; prace drukowane w fragmentach: T. Bielecki: *Poglądy społeczno-polityczne Piotra Świtkowskiego* (UJ 1927), tegoż: *Współcześni o Komisji Edukacji Narodowej*; „Pamiętnik Historyczno-Polityczny” Piotra Świtkowskiego (1782-1792). „Przegląd Współczesny” T. 2 (1923), s. 275-288; E. Słabęcka: *Gazeta Wielkiego Księstwa Poznańskiego a polskie ruchy niepodległościowe 1815-1865* (UAM, 1935), teże: *Dzieje „Gazety Wielkiego Księstwa Poznańskiego” w latach 1815-1865 z uwzględnieniem biografii redaktorów*. „Kronika Miasta Poznania” 1935, nr 4, s. 367-397, teże: *Stosunek Gazety Wielkiego Księstwa Poznańskiego do powstania listopadowego i styczniowego*. „Kronika Miasta Poznania” 1937, nr 1, s. 49-67.

⁴⁴ W odniesieniu do piśmiennictwa z lat 1945-2009 operowano tylko cytowaniami, jakie uzyskała dana praca w okresie nie dłuższym niż 14 od daty jej publikacji, czyli tzw. okresie *half-life* – por. przypis 8.

najstarszej doby traciły systematycznie, a od początku lat 80. spadły do poziomu, który odpowiada mniej więcej 1/3 dynamiki pozostałych kierunków (tj. prasy 1864-1918 i 1918-1939). Oznacza to, że najlepsze lata badań nad prasą najstarszej doby dawno minęły i od początku lat 90. zajmuje ona relatywnie niewielu badaczy. Tę smutną prawidłowość już w 1980 r. zauważył Jerzy Łojek:

[...] W dziedzinie badań nad historią prasy polskiej w epoce 1661-1864 w okresie ostatniego dwudziestolecia (1960-1980) dokonano rzeczywiście niewiele. Jest zastanawiające, dlaczego tak nikła liczba historyków ujawniła zainteresowanie tymi problemami, a także dlaczego decydujące ośrodki kierownicze nauki polskiej, odnośnie instytucje PAN przede wszystkim, nie potrafiły stworzyć warunków zachęcających do zajęcia się nimi wystarczającą liczbę młodych badaczy [...] ⁴⁵.

Jakkolwiek z pierwszą tezą Łojka można dyskutować, bezsporny wydaje się fakt świadczący o spadku zainteresowania. Z drugiej strony – warto zauważyć – że mimo utraty dynamiki w 1976 r. wydano naukową syntezę na ten temat, która mimo nienajlepszych ocen recenzentów pozostała do dziś niezastąpiona.

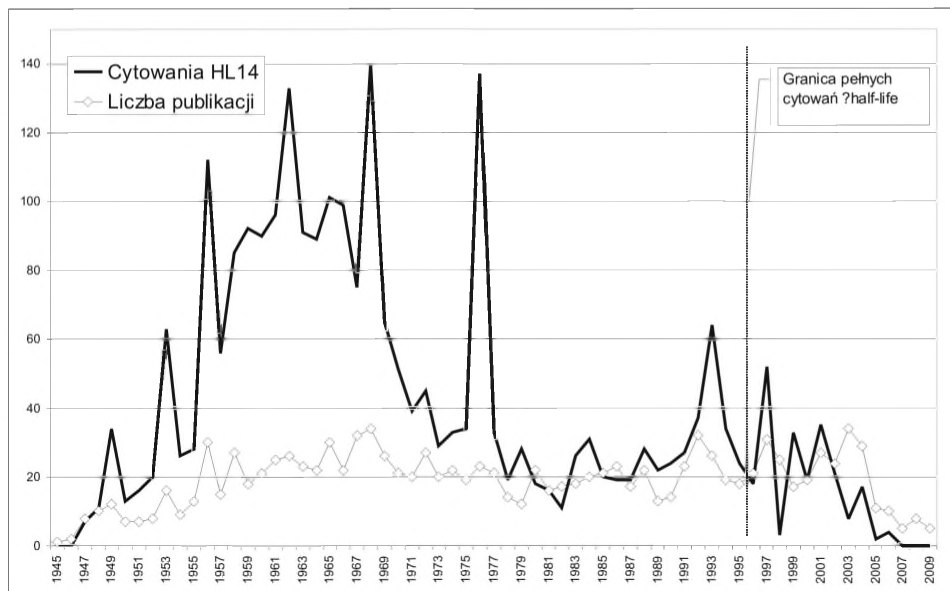
Wykres 2. Fronty badawcze w historii prasy polskiej (średnia ruchoma)

Dodajmy, że badania nad prasą polską najstarszej doby (do 1864) nie były w ogólnym bilansie historiografii odcinkiem zbyt dużym (wykr. 2). Stanowiły bowiem jedynie 8,1% ogólnej liczby prac i 10,9% cyfowań całego korpusu powojennej historiografii prasy, który – przypomnijmy – liczył 15 041 publikacji [cytowanych 23 888 razy] ⁴⁶. Uzasadnienie wskazanej hierarchii nie wydaje się szczególnie trudne, gdyż dynamika badań wydaje się być skorelowana z wiel-

⁴⁵ J. Łojek: *1960-1980: badania nad prasą polską okresu 1661-1864*. „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1981, nr 4, s. 19-26.

⁴⁶ Por. przypis 6.

kością rynku mierzonego liczbą wydawanych tytułów. Liczba wydawnictw ukazująca się w analizowanym okresie nie była wszelako zbyt duża. Przypomnijmy, że liczba czasopism wydanych do 1864 r. wynosiła 846 tytułów i była przeszło 10 razy mniejsza niż w okresie 1864-1918 (10 107 tytułów) i prawdopodobnie 20 razy mniejsza od liczby pism wydawanych w okresie 1918-1939.

Wykres 3. Tendencje rozwojowe w badaniach nad prasą polską do 1864 r. – dynamika

Szczegółowa analiza dynamiki badań nad dawną prasą polską (wykr. 3) pozwala na szereg ustaleń. Już od połowy lat 50. zainteresowanie badawcze tematyką prasy dawnej utrwaliło się na mniej więcej stałym poziomie – średnio około 20 prac rocznie. Oznacza to, że (wbrew słowom Łojka) na przestrzeni badanego okresu nie wystąpił żaden regres personalny. Zmienna była natomiast liczba uzyskanych cytowań, co wskazuje na okresy, gdy powstawały prace ważne lub lepsze niż przeciętne. Z obrazu tego można łatwo odczytać, że najwięcej takich prac ukazało się w okresie 1956-1970. Osobnym akcentem na tym tle jest rok 1976, gdy wydano syntezę *Prasa polska w latach 1661-1864*, która mimo rozbieżnych opinii recenzentów wywołała jednak duży rezonans [102 cytowania]. Po dacie tej badania osłabły. Nie oznacza to bynajmniej, by ich zaniechano, gdyż już od początku lat 90. znów podjęto na nowo wiele wątków, a liczne z nich ukoronowano syntezami. Dodajmy, że wykres 3 nie oddaje sprawiedliwie oceny ostatniego okresu (po 1996 r.), gdyż cytowania wciąż znajdują się *in statu nascendi*, ponieważ w chwili zakończenia badań, nie minął jeszcze okres *half-life*. Z pewnością więc z czasem będą wyższe. Dorobek w pierwszym okresie rozwoju polskiej historiografii⁴⁷, czyli w latach

⁴⁷ Por. R. Stobiecki: *Historiografia PRL*. Warszawa 2007, s. 14-15; T. P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944-1970*. Warszawa 2007, *passim*; R. Stobiecki: *Między kontynuacją a dyskontynuacją*. W: *Humanistyka polska w latach 1945-1990*. Warszawa 2000, s. 127-155.

1945-1949 w odniesieniu do prasy sprzed 1864 r. był skromny. Wydano wówczas łącznie 21 publikacji [18 cytowań] i nie było wśród nich – jak się wydaje – dzieł wybitnych. Na uwagę zasługuje jedynie szkic Władysława Floriana [6]⁴⁸ o prasie śląskiej oraz kilka pomniejszych prac przygotowanych na okoliczność jubileuszu 100-lecia Wiosny Ludów.

Zdecydowanie trudniejsza jest analiza prac powstałych w latach 1949-1956, tj. w okresie stalinizacji nauki polskiej. W myśl ówczesnych koncepcji prace historyczne były nasycone materializmem historycznym w stalinowskiej interpretacji, która:

[...] implikowała rozumienie świata w kategoriach nomologicznych i deterministycznych. Dzieje w świetle tej koncepcji układały się zgodnie z teorią formacji. Schemat ten w zastosowaniu do dziejów Polski miał legitymizować nowy ustrój, przedstawiając go jako bezalternatywny [...] w historii społecznej – dominował schemat walki klasowej postępowych mas ludowych z reakcyjnymi klasami posiadającymi [...]⁴⁹.

W stosunku do dziejów sprzed 1864 r. brzemienne w skutkach okazały się dwie kwestie: w kanon aprobowanych tradycji dobrze wpisywało się oświecenie (stąd znaczna liczba prac z tego zakresu), z drugiej strony, stalinowskie rozumienie historii implikowało specyficzny stosunek do tradycji powstańczej, którą redukowano do ahistorycznego poglądu, według którego jedyną szansą ich powodzenia miało być radykalne rozwiązanie kwestii chłopskiej. Dzieła powstałe w tym okresie były zatem w różnym stopniu zdeformowane.

W okresie stalinowskim wydano na temat prasy okresu przedstyczniowego łącznie 102 dzieła [cytowane 312 razy], w tym 18 książek. Ich ocena jest niejednoznaczna, gdyż w różnym stopniu realizowały wytyczne stalinowskiej historiografii. Jednak szczegółowa lektura prac wskazuje, że skala zjawiska nie była zbyt duża. W zasadzie tylko dwa dzieła reprezentują ortodoksyjnie stalinowską retorykę i ideologię: dwukrotnie wydany podręcznik autorstwa Jana Halperna [3 cytowania]⁵⁰ oraz skrypt Zygmunta Młynarskiego [33]⁵¹. Inne książki dotyczyły zwykle tematyki odległej od kwestii politycznych i społecznych, stąd w niewielkim stopniu deklarowały obowiązującą doktrynę. Wśród istotniejszych pozycji wydanych w tym okresie należy wskazać książki badaczy z IBL: dzieło Romana Kalety i Mieczysława Klimowicza [25]⁵² oraz pierwszy tom późniejszej rozprawy habilitacyjnej Marii Straszewskiej [17]⁵³, nadto popularny zarys Henryka Syski [14]⁵⁴ oraz monografie „Momusa” [10] i „Monitora” [9]; wznowiono też istotne dla badań wspomnienia Jana N. Janowskiego [8] i Kazimierza Chłędowskiego [5]. Większą wartość przedstawia też kilka szkiców powstałych w łódzkim Zakładzie Historii Czasopiśmiennictwa (1952-1956)⁵⁵,

⁴⁸ W. Florian: *Czasopiśmiennictwo polskie na ziemiach śląskich w okresie walki o narodowość 1845-1921*. W: *Oblicze Ziemi Odzyskanych. Dolny Śląsk*. T. 2. *Dzieje, kultura*. Wrocław 1948, s. 619-706 [6].

⁴⁹ A. F. Grabski: *Zarys historiografii polskiej*. Poznań 2006, s. 209-211.

⁵⁰ J. Halpern: *Historia prasy polskiej do 1864 r.* Warszawa: Ośrodek Szkolenia Dziennikarzy i Sekcja Dziennikarska UW, 1953, toż, wyd. 2, 1954 [3].

⁵¹ Z. Młynarski: *Zarys historii prasy polskiej*. Cz. 1 (do 1864 r.). Łódź-Warszawa 1956 [33].

⁵² R. Kaleta, M. Klimowicz: *Prekursorzy oświecenia*. Wrocław 1953 [25].

⁵³ M. Straszewska: *Czasopisma literackie w Królestwie Polskim w latach 1832-1848*. Cz. 1. 1832-1840. Wrocław 1953 [17].

⁵⁴ H. Syska: *Od „Kmiotka” do „Zarania”: z historii prasy ludowej*. Warszawa 1949 [14].

⁵⁵ *Zakład Historii Czasopiśmiennictwa w Polsce*. „Sprawozdania PAN” 1954, nr 1, s. 247-251.

którego dorobek dokumentował „Przegląd Nauk Historycznych i Społecznych”. Wśród prac powstałych z inspiracji tej instytucji (11 publikacji) [42 cytowania] należy wyróżnić dokonania Józefa Chałasińskiego [10], Renaty Majewskiej-Grzegorzczukowej [11], Andrzeja Zajączkowskiego [7], Stefana Truchima [4], Witolda Giełżyńskiego [5] i Antoniny Kłoskowskiej [4]. Dodajmy też, że sporo uwagi w tych latach (ok. 30% publikacji) absorbowała też prasa okresu Wiosny Ludów oraz postać Mickiewicza – redaktora „La Tribune des Peuples” ukazanego w roli rewolucjonisty (np. prace Adama Mauersberga)⁵⁶. Wydano ponadto szereg przyczynków na temat poszczególnych pism, m.in. „Merkurysza” [33], „Monitora” [17], „Gazety Narodowej i Obcej” [11].

Największy rozkwit badań przynosi okres 1956-1989, czyli czas, który rozpoczął się na fali odnowy po wydarzeniach „października 1956”. Datę tę uznaje się na ogół za cezurę przezwyciężenia stalinowskiego schematyzmu i wejścia na drogę stopniowego wyzwiania się polskiej nauki historycznej spod presji politycznej i metodologicznej. W okresie tym wydano 709 prac [cytowanych 1870 razy]. Wewnętrzną cezurą w tym okresie był bez wątpienia rok 1976, gdy ukazał się pierwszy tom syntezy pod redakcją Jerzego Łojka *Prasa polska w latach 1661-1864*. Do tej daty – jak przekonują statystyki – powstało większość dorobku badawczego na rozważany temat (473) [1580], czyli 67% prac i 84% cytowań, zaś po 1976 jedynie (236) [290], czyli odpowiednio: 33% i 16%.

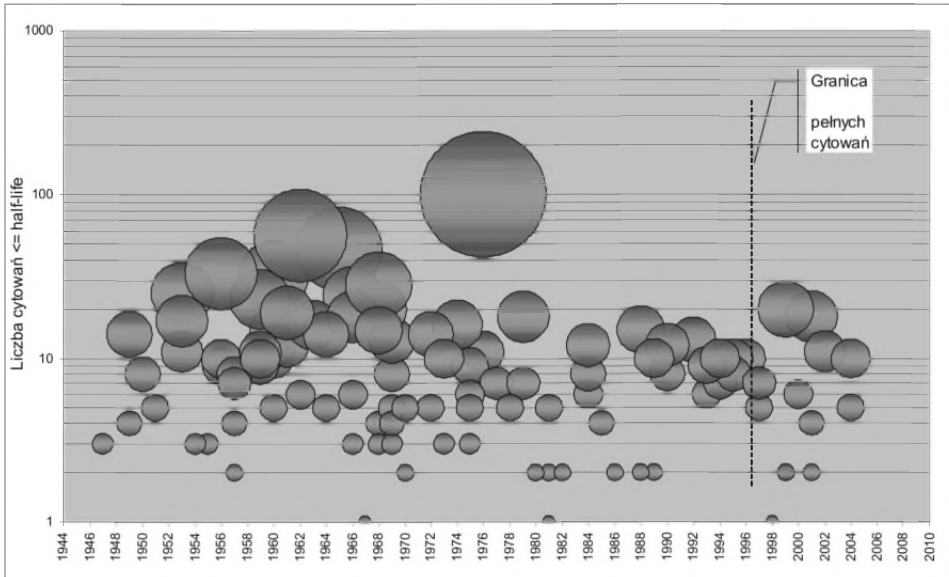
Warto dodać, że szybki postęp w badaniach nad prasą po 1956 roku nie wynikał wyłącznie z korzystnej koniunktury, jaka nastąpiła w historiografii po VIII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich. Na intensyfikację badań historyczno-prasowych wpłynęło też kilka innych czynników. W roku 1958 następuje wszelako formalna instytucjonalizacja badań nad dziejami prasy, gdyż w strukturach PAN powołano specjalną placówkę – Pracownię Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego, a od 1962 r. zaczął się ukazywać jej organ „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”⁵⁷. Wcześniej krótko rolę taką pełnił Zakład Badań Prasoznawczych (1954-1959), gdzie funkcjonowała Pracownia Historii Prasy oraz krótko działająca (do 1959) Sekcja Historii Prasy w Ośrodku Badań Prasoznawczych⁵⁸. Bez wątpienia na wiele inicjatyw pozytywnie wpłynęła też korzystna aura, jaka panowała w kręgach decydenckich w związku ze zbliżającym się jubileuszem 300-lecia prasy polskiej, który hucznie obchodzono w 1961 r. Dodajmy, że obchody te włączono uchwałą Rady Państwa do jubileuszu Tysiąclecia Państwa Polskiego, a nad ich realizacją czuwał specjalny Komitet⁵⁹.

⁵⁶ Szerzej: J. Tomkowski: *Nauka o literaturze w Polsce (1945-1990)*. W: *Humanistyka polska w latach 1945-1990*. Warszawa 2000, s. 165.

⁵⁷ J. Myśliński: *Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX w. PAN (1958-1993)*. „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2002, z. 1, s. 185-209.

⁵⁸ M. Tyrowicz: *O aktualnej sytuacji w badaniach historyczno-prasowych: uwagi po 300-leciu „Merkurysza Polskiego”*. „Ruch Literacki” 1963, z. 1, s. 22-27.

⁵⁹ T. P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944-1970*. Warszawa 2007, s. 372-374; M. Krzepkowski: *Obchody 300-lecia prasy polskiej*. „Zeszyty Prasoznawcze” 1960, nr 5/6, s. 116-119.

Wykres 4. Główne prace książkowe na temat prasy polskiej do 1864 r.

Pierwsze dwadzieścia lat po przełomie październikowym (1956-1976) było kluczowym okresem dla rozwoju badań nad prasą polską do roku 1864. Ukażało się wówczas aż 69 książek z tego zakresu (wykr. 4, tab. 2), w tym istotne monografie: J. Łojka [105 cytowań]⁶⁰, Ireny Homoli [33]⁶¹, Aliny Słomkowskiej [29]⁶², Witolda Giełżyńskiego [56]⁶³, Jana Lankaua [34]⁶⁴, Mieczysława Inglota [18]⁶⁵, Władysława Zajewskiego [16]⁶⁶, Franciszka A. Marka [15]⁶⁷, Eugeniusza Tomaszewskiego [15]⁶⁸, Bogdana Zakrzewskiego [13]⁶⁹, Anieli Kowalskiej

⁶⁰ J. Łojek: „*Gazeta Warszawska*” księdza Łuskiny. Warszawa 1959 [9]; tenże: *Dziennikarze i prasa w Warszawie w XVIII w.* Warszawa 1960 [15]; tenże: *Bibliografia prasy polskiej 1661-1831.* Warszawa 1965 [47]; tenże: *Studia nad prasą i opinią publiczną w Królestwie Polskim 1815-1830.* Warszawa 1966 [24]; tenże: *Polska inspiracja prasowa w Holandii i Niemczech w czasach Stanisława Augusta.* Warszawa 1969 [4]; tenże: *Zarys historii prasy polskiej w latach 1661-1831.* Warszawa 1972 [6].

⁶¹ I. Homola: *Pamiętnik Historyczno-Polityczny Piotra Świtkowskiego 1782-1792.* Kraków 1960 [13]; tenże: „*Tygodnik Cieszyński*” i „*Gwiazdka Cieszyńska*” pod redakcją Pawła Stalmancha 1848-1887. Katowice 1968 [20].

⁶² A. Słomkowska: *Prasa rządowa Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego 1807-1838.* Warszawa 1969 [13]; tenże: *Dziennikarze warszawscy: szkice z XIX w.* Warszawa 1974 [16].

⁶³ W. Giełżyński: *Prasa warszawska 1661-1914.* Warszawa 1962 [56].

⁶⁴ J. Lankau: *Prasa staropolska na tle rozwoju prasy w Europie 1513-1729.* Kraków 1960.

⁶⁵ M. Inglot: *Polskie czasopisma literackie ziem litewsko-ruskich w latach 1832-1851.* Warszawa 1966 [18].

⁶⁶ W. Zajewski: *Wolność druku w powstaniu listopadowym 1830-1831.* Łódź 1963 [16].

⁶⁷ F. A. Marek: *Najdawniejsze czasopisma polskie na Śląsku 1789-1854.* Wrocław 1972.

⁶⁸ E. Tomaszewski: *Kształtowanie się kapitalistycznych przedsiębiorstw prasowych w Warszawie (1851-1860).* Warszawa 1968 [15].

⁶⁹ B. Zakrzewski: „*Tygodnik Literacki*” 1838-1845: zarys monograficzny. Warszawa 1964.

[12]⁷⁰, Marii Straszewskiej [11]⁷¹ i innych. Zwieńczeniem prac była natomiast wspomniana już synteza *Prasa polska w latach 1661-1864* [102], wspólne dzieło sześciu autorów legitymujących się poważnym dorobkiem w badaniu dawnej prasy: Jerzego Łojka (31 prac) [195 cytowań], Ireny Homoli (7) [57], Sławomira Kalembki (9) [40], Eugeniusza Tomaszewskiego (5) [39], Tadeusza Cieślaka (3) [23], Witolda Jakóbczyka (3) [20]. Poza tymi uczonymi największym dorobkiem szczycili się: Alina Słomkowska (14) [74], Marian Tyrowicz (15) [63], Jan Lankau (6) [42], Józef Szczepaniec (11) [34] i Mieczysław Inglot (7) [33].

Po 1976 r. osiągnięcia naukowe na polu dawnej prasy były skromniejsze – ukazały 32 książki z tego zakresu, m.in.: studia Mariana Tyrowicza [18]⁷², dwa pierwsze tomy fundamentalnej bibliografii Konrada Zawadzkiego [15]⁷³ oraz monografie Andrzeja Woltanowskiego [6]⁷⁴ i Sławomira Kalembki [5]⁷⁵, nadto m.in. studia monograficzne na temat „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych”, „Gazety Warszawskiej” i „Monitora”.

Tabela 2

Główne monografie książkowe na temat prasy polskiej do 1864 r.

Autor	Tytuł	Rok wyd.	Cyt. HL	Rec.	Obj. [s.]
Opracowania ogólne					
Łojek Jerzy i in.	Prasa polska w latach 1661-1864	1976	102	30	414
Gieżyński Witold	Prasa warszawska 1661-1914	1962	56	9	525
Młynarski Zygmunt	Zarys historii prasy polskiej. Cz. 1 (do 1864 r.)	1956	33	3	99
Tyrowicz Marian	Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772-1850	1979	18	20	229
Marek Franciszek A.	Najdawniejsze czasopisma polskie na Śląsku 1789-1854	1972	15	17	316
Łojek Jerzy	Zarys historii prasy polskiej w latach 1661-1831	1972	6	2	138
Pazdur Jan	Polskie czasopiśmiennictwo techniczne do około 1870 r.	1978	5	1	186
Halpern Jan	Historia prasy polskiej (do 1864 r.)	1954	3		127
Prasa do 1729 r.					
Lankau Jan	Prasa staropolska na tle rozwoju prasy w Europie	1960	34	4	264
Zawadzki Konrad	Początki prasy polskiej	2002	11*	3	440
Pirożyński Jan	Z dziejów obiegu informacji w Europie XVI w.	1995	8	3	361
Maliszewski K.	Obraz świata i Rzeczypospolitej w polskich gazetach...	1990	8	3	266
Drob Janusz Andrzej	Obieg informacji w Europie w połowie XVII w.	1993	6	1	282

⁷⁰ A. Kowalska: *Warszawa literacka w okresie przełomu kulturalnego 1815-1822*. Warszawa 1961 [12].

⁷¹ M. Straszewska: *Czasopisma literackie w Królestwie Polskim w latach 1832-1848*. Cz. 2. 1840-1848. Warszawa 1959 [11].

⁷² M. Tyrowicz: *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772-1850*. Kraków 1979.

⁷³ K. Zawadzki: *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI-XVIII w.: bibliografia*. T. 1 1514-1661. Wrocław 1977 [7]; toż... T. 2. 1662-1728. Wrocław 1984 [7].

⁷⁴ A. Woltanowski: *Prasa i pisma periodyczne powstania kościuszkowskiego*. Białystok 1984 [6].

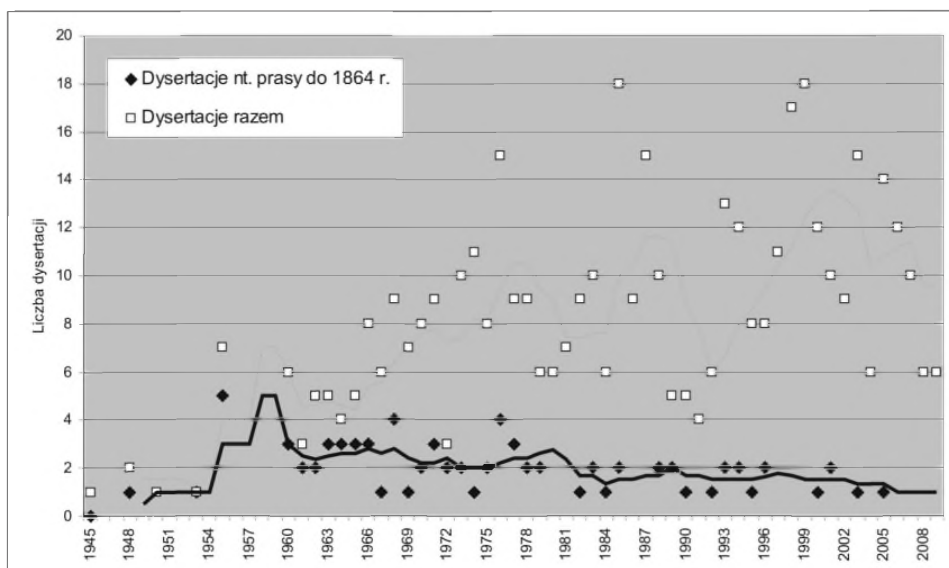
⁷⁵ S. Kalembka: *Prasa demokratyczna Wielkiej Emigracji: dzieje i główne koncepcje polityczne 1832-1863*. Toruń 1977 [5].

Zawadzki Konrad	Prasa ulotna za Zygmunta III	1997	5*	2	230
Augustyniak Urszula	Informacja i propaganda w Polsce za Zygmunta III	1981	5	2	231
Prasa okresu 1729-1795					
Kaleta Roman	Prekursorzy oświecenia (współaut. Mieczysław Klimowicz)	1953	25		333
Hombek Danuta	Prasa i czasopisma polskie XVIII w.	2001	18*	2	383
Łojek Jerzy	Dziennikarze i prasa w Warszawie w XVIII w.	1960	15	3	203
Homola Irena	Pamiętnik Historyczno-Polityczny Piotra Świątkowskiego...	1960	13	3	274
Aleksandrowska E	„Monitor” 1765-1785	1976	11	3	780
Łojek Jerzy	„Gazeta Warszawska” ks. Łuskiny	1959	9	2	164
Aleksandrowska E	„Zabawy Przyjemne i Pożyteczne”	1959	9	2	237
Łossowska Irena	„Korespondent Warszawski” w latach 1792-1796	1969	8	4	271
Hombek Danuta	Wydawnictwa warszawskie Tadeusza Podleckiego	1997	7*	1	334
Kurkowski Jarosław	Warszawskie czasopisma uczone doby Augusta III	1994	7	5	328
Woltanowski Andrzej	Prasa i pisma periodyczne powstania kościuszkowskiego	1984	6	1	584
Łojek Jerzy	Polska inspiracja prasowa w Holandii i Niemczech...	1969	4	4	318
Platt Julian	„Zabawy Przyjemne i Pożyteczne” 1770-1777	1986	2	2	325
Jakubenas Regina	Prasa Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVIII w.	2005	1*	1	389
Prasa okresu 1795-1815					
Ossowski Kazimierz	Prasa Księstwa Warszawskiego	2004	5*	3	435
Prasa okresu 1815-1831					
Łojek Jerzy	Studia nad prasą i opinią publiczną 1815-1830	1966	24	3	340
Słomkowska Alina	Dziennikarze warszawscy	1974	16	11	277
Zajewski Władysław	Wolność druku w powstaniu listopadowym 1830-1831	1963	16	1	128
Słomkowska Alina	Prasa rządowa Księstwa Warszawskiego 1807-1838	1969	13	4	210
Prasa okresu 1831-1864					
Straszewska Maria	Czasopisma literackie w Królestwie Polskim. Cz. 1-2	1953-	28	5	555
Homola Irena	„Tygodnik Cieszyński” i „Gwiazdka Cieszyńska”	1968	20	7	199
Inglot Mieczysław	Polskie czasopisma literackie ziem 1832-1851	1966	18	2	375
Tomaszewski E.	Kształtowanie się kapitalistycznych przedś. prasowych...	1968	15	3	225
Zakrzewski Bogdan	„Tygodnik Literacki” 1838-1845	1964	14	9	235
Gzella Grażyna	„Pisma dla ludu” pod zaborami w I poł. XIX w.	1994	10	2	229
Anculewicz Zbigniew	Kurier Warszawski w latach 1821-1868	1997	7*	1	228
Szostakowski S.	Z kart Wielkiej Emigracji 1832-1848	1974	7	6	297
Kalembka Sławomir	Prasa demokratyczna Wielkiej Emigracji 1832-1863	1977	5	4	265

* Niepełne cytowania *half-life*.

Po 1989 r. ponownie nastąpiło ożywienie w badaniach nad dawną prasą (410 prac) [441 cytowań]. Jakkolwiek skala tego wzrostu nie dorównywała dynamice okresu 1956-1976, pokłosiem nowo podjętych badań stały się pogłębiane metodologicznie monografie (51 książek), wśród których wyróżniały się cztery syntezy, które w istotny sposób wpłynęły na obraz stanu badań: praca

Danuty Hombek *Prasa i czasopisma polskie XVIII w. w perspektywie bibliologicznej* [18]⁷⁶, Konrada Zawadzkiego *Początki prasy polskiej* [11]⁷⁷, Grażyny Gzelli „*Pisma dla ludu*” pod zaborami w pierwszej połowie XIX w. [10]⁷⁸ oraz Kazimierza Ossowskiego *Prasa Księstwa Warszawskiego* [5]⁷⁹. Wśród 239 uczonych zajmujących się po 1989 r. rozważaną problematyką jedynie ośmiu legitymowało się większym dorobkiem, w szczególności: Danuta Hombek (16 prac) [69 cytowań], z czego wspólnie ze Stanisławem Grzeszczukiem (6) [41], Konrad Zawadzki (9) [35], Grażyna Gzella (28) [13], Kazimierz Maliszewski (11) [23], Zbigniew Anculewicz (8) [11], Bogumiła Kosmanowa (6) [19] oraz Kazimierz Ossowski (5) [8]. Należy jednak powtórzyć, że większość prac powstałych w tym okresie nie osiągnęła jeszcze pełni cytowań, gdyż powstały stosunkowo niedawno i nie osiągnęły jeszcze wieku *half-life*.

Wykres 5. Powojenne dysertacje na temat prasy polskiej do 1864 r. (średnia ruchoma – 5 lat)

Wśród rozlicznych czynników silnie wpływających na kształt badań kluczową rolę spełniły habilitacje i dysertacje doktorskie. Bliższa analiza udowadnia, że do grupy dysertantów należało 33 % ogółu prac (412), w tym 44% książek (74) oraz że grupa ta otrzymała aż 45% wszystkich cytowań [1180]. Konstatacja ta tłumaczy wiele kwestii, w szczególności pozwala wyjaśnić zmienną dynamikę dorobku.

Wśród 475 dysertacji na temat historii prasy powstałych w całym okresie powojennym 79 (tj. 16%) dotyczyło prasy rozważanego okresu (wykr. 5). W licz-

⁷⁶ D. Hombek: *Prasa i czasopisma polskie XVIII w. w perspektywie bibliologicznej*. Kraków 2001 [18].

⁷⁷ K. Zawadzki: *Początki prasy polskiej: gazety ulotne i seryjne XVI-XVIII w.* Warszawa 2002 [11].

⁷⁸ G. Gzella: „*Pisma dla ludu*” pod zaborami w pierwszej połowie XIX w. Toruń 1994.

⁷⁹ K. Ossowski: *Prasa Księstwa Warszawskiego*. Warszawa 2004 [5].

bie tej było 19 habilitacji⁸⁰ oraz 60 doktoratów⁸¹. Dwie prawidłowości stają się w tym kontekście łatwo dostrzegalne: duża koncentracja dysertacji w latach 1956-1980 (55, czyli 69%), tj. w okresie najdynamiczniejszego rozwoju badań, z czego na okres apogeum (1956-1969) przypadło aż 31, tj. 39%. Dane są zatem mocno skorelowane z dorobkiem mierzonym liczbą cytowań (wykr. 3 i 2). Z drugiej strony, dane empiryczne potwierdzają smutną konstatację sformułowaną na wstępie rozdziału, że najlepsze lata badań nad prasą najstarszej doby dawno minęły i już od początku lat 90. skupiają one relatywnie niewielu badaczy. Tezę tę potwierdza w szczególności spadek liczby doktoratów na temat dawnej prasy, choć ogólna liczba dysertacji na temat historii prasy stale rosła.

Tabela 3

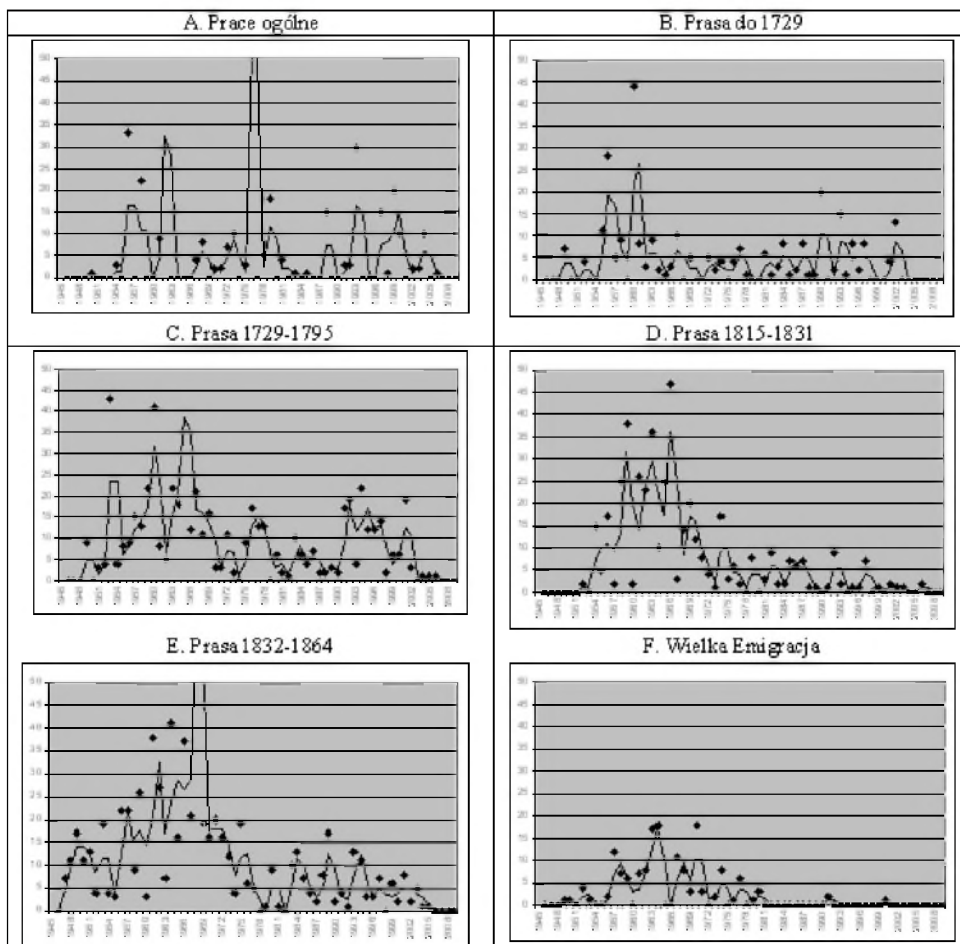
Główne pola badawcze w badaniach nad prasą polską (do 1864 r.)

Pole badawcze/okres historyczny	Liczba publikacji		Cytowania HL14	
	N	%	N	%
Opracowania ogólne	51	4,1	403	15,3
Prasa do 1729	102	8,3	267	10,1
Prasa 1729-1795	258	20,9	607	23,1
Prasa 1795-1815	62	5,0	42	1,6
Prasa 1815-1831	222	18,0	437	16,6
Prasa 1832-1864	441	35,8	712	27,1
Prasa za granicą	93	7,5	151	5,7
Razem	1229	100,0	2619	100,0

⁸⁰ Habilitacje (wg chronologii): Maria Straszewska (1961); Mieczysław Ingłot (1965); Jerzy Łojek (1967); Irena Homola (1969); Alina Słomkowska (1969); Elżbieta Aleksandrowska (1972); Franciszek A. Marek (1973); Halina Stankowska (1974); Konrad Zawadzki (1977); Sławomir Kalembka (1977); Józef Szczepaniec (1978); Andrzej Ślisz (1984); Julian Platt (1986); Andrzej Woltanowski (1989); Kazimierz Maliszewski (1991); Bogumiła Kosmanowa (1993); Janusz A. Drob (1994); Grażyna Gzella (1995) i Danuta Hombek (1997).

⁸¹ Doktoraty (wg chronologii): Marek Szapiro (1948); Roman Kaleta (1955); Irena Homola (1960); Ignacy Próchnicki (1960); Elżbieta Aleksandrowska (1960); Irena Stasiewiczówna (1960); Władysław Bortnowski (1960); Władysław Zajewski (1961); Zofia Maresch (1961); Maria Szarma (1962); Józef Szczepaniec (1962); Alina Słomkowska (1963); Krystyna Poklewska (1963); Julian Platt (1964); Wanda Bobrowska-Nowak (1964); Irena Łossowska-Zaporowska (1964); Irena Sokol (1965); Karolina Targosz (1965); Eugeniusz Tomaszewski (1966); Irena Schott (1966); Maria Michałowska (1966); Stanisław Szostakowski (1967); Andrzej Zieliński (1967); Jerzy Kasprzyk (1968); Jerzy Jackl (1969); Elżbieta Słodkowska (1969); Hanna Tadeusiewicz (1970); Jerzy Drobiszewski (1971); Konrad Zawadzki (1971); Jan Data (1972); Małgorzata Stolzman (1972); Halina Molenda (1973); Kazimierz Olszański (1974); Alina Misiowa (1975); Wiesław Pusz (1976); Edward Kędra (1976); Andrzej Woltanowski (1977); Władysław Myk (1977); Anna Mazanek (1978); Bogdan Rok (1978); Kazimierz Maliszewski (1979); Urszula Augustyniak (1979); Janusz Sniadecki (1980); Krystyna Bednarska-Ruszajowa (1980); Zofia Dzedzyk (1983); Leszek Kuk (1984); Wanda Krotos (1985); Danuta Hombek (1986); Ryszard Hayn (1989); Anna Dymmel (1990); Zbigniew Anculewicz (1990); Jarosław Kurkowski (1994); Teresa Kaźmierczyk (1995); Małgorzata Górczyńska (1996); Piotr Ugniewski (1997); Kazimierz Ossowski (2001); Regina Jakubenas (2002); Paweł Matyszkiewicz (2002); Sebastian Przybyszewski (2004); Jan Sz. Urbaniak (2006).

Charakterystyczną cechą badań nad prasą do 1864 r. była daleko posunięta specjalizacja (tab. 3). W ogólnej liczbie 1229 prac jedynie 51 (4,1%) miało ambicje ogólne, tzn. dotyczyło rozważań na temat całego badanego okresu, zaś pozostałe 1178 (95,8%) publikacji odnosiło się do któregoś z podokresów. Do zbliżonych wniosków prowadzi analiza cytowań, odpowiednio: 15% i 85%, choć w tym przypadku polaryzacja jest słabsza.

Wykres 6. Dynamika badań nad prasą do 1864 r. – główne pola badawcze (cytowania HL14)

Zdecydowanie ważniejszych wniosków dostarcza analiza dynamiki cytowań w zastosowaniu do poszczególnych pól badawczych (wykr. 6 A-F). Okazuje się bowiem, że rozwój każdego z okresów przebiegał zgoła autonomicznie. Najbardziej zależności te odnoszą się do prasy doby pokongresowej (1815-1864). Łatwo zaobserwować, że okres 1815-1831 był intensywnie badany jedynie w latach 60., szczególnie w okresie 1960-1967; podobnie prasa doby międzypowstaniowej, która najsilniej zajmowała badaczy jedynie w latach 1957-1968 oraz prasa Wielkiej Emigracji, którą zajmowano się głównie w latach 1958-1971.

Nieco inaczej rozwijały się prace w zakresie prasy XVIII stulecia (1729-1795) – gdyż z wyjątkiem regresu lat 80. były one intensywnie prowadzone przez cały analizowany okres. Z kolei silniejsze zainteresowanie prasą najstarszej doby (do 1729) ujawniło się po raz pierwszy na przełomie lat 1957/1961 i było kontynuowane z niższą, ale stałą dynamiką aż do współczesności. Jedynie prace o zakresie ogólnym nie podlegały żadnym prawidłowościom – okresowo, co 5-10 lat pojawiały się większe dzieła.

Mimo różnic na poszczególnych polach dorobek badawczy nad prasą polską do 1864 r. notował ciągły wzrost. Na przestrzeni 50 lat powstawały książki, które stopniowo porządkowały wiedzę. Jakkolwiek pozostało wiele obszarów niezagospodarowanych, większość głównych zagadnień doczekało się jednak opracowań monograficznych oraz – co ważniejsze – pogłębionych opracowań syntetycznych (tab. 2).

Summary

The article discusses Polish researches of old Polish press (until 1864). Main research fields, participants and their texts, as well as changes in the corps being surveyed which have taken place for last 65 years were presented. The output of the years 1945-2009 was analysed accurately, as well as selected works from before the WW2, including analysis of citation taken from the author's base *Polish Media Historiography Citation Index*. Auxiliary also publishing statistics, and specialist research texts were surveyed.

OCENA JAKOŚCI DOKUMENTÓW A NOWE MEDIA

Adam Pawłowski
Uniwersytet Wrocławski

Jakość dokumentów, ocena, media

Proces oceny dokumentów – zarówno tradycyjnych, jak i elektronicznych – był przedmiotem pewnej liczby omówień o charakterze naukowym i/lub praktycznym (Daniłowicz, Szarski 1979; Marszakowa-Szajkiewicz 1996; Prost 2000; Konieczna 2002; Twigge 2003; Monastersky 2006; Pulikowski 2007; Bednarek-Michalska 2007; Chrzęstek 2007; Kocójowa 2009). Ponadto w sieci WWW znaleźć można doraźnie tworzone recenzje nowych portali firm lub instytucji¹ oraz poradniki tworzenia takich ocen². Poziom merytoryczny tych prac jest zróżnicowany i nie zawsze zadowala wymagającego czytelnika. Co więcej, ujęcie tematu jest najczęściej fragmentaryczne i odnosi się jedynie do wybranych charakterystyk lub typów dokumentów. Propozycja przedstawiona poniżej wypełnia lukę istniejącą w polskojęzycznej literaturze naukowej, ponieważ ewaluację dokumentów ujmuje szeroko – w kategoriach historycznych i typologicznych z uwzględnieniem aspektów teoretycznego i praktycznego (formularz oceny).

Perspektywa historyczna i zakres tematyczny

Ocena jakości dokumentów jest zjawiskiem tak starym jak fenomen piśmiennictwa, przynajmniej w obszarze kultury judeochrześcijańskiej. Ustalenie pierwotnych kanonów wielkich tekstów kultur i religii polegało na oddzieleniu tego, co prawdziwe i/lub stworzone z natchnienia boskiego, od tego, co wtórne i niewiarygodne. Tradycja chrześcijańska, odwołująca się w pierwszych wiekach naszej ery do przekazów ustnych i rozproszonych zapisów, wprowadzała stopniowo podział tych przekazów na Kanon, a więc pisma powstałe z objawienia Bożego, i apokryfy, stanowiące dzieło wyłącznie człowieka. Pierwszego powszechnie uznanego podziału dokonał Atanazy z Aleksandrii w 367 r. Proces budowania Kanonu został ostatecznie zakończony na Soborze Trydenckim w roku 1546 (Rahner, Vorgrimler 1987: 167). W tradycji judaizmu ten proces rozpoczął się znacznie wcześniej, ale niezwykle istotne było ostateczne usta-

¹ Oceny nowych stron WWW kilku instytucji finansowych znaleźć można w archiwum blogów. [online]. [dostęp: 15.10.2011]. Dostępny w World Wide Web: <<http://emarketing.blogbank.pl>>.

² Evaluating Web Sources. [online]. [dostęp: 15.10.2011]. Dostępny w World Wide Web: <www.otterbein.edu/resources/library/libpages/subeval.htm>.

Evaluating Internet Research Sources. [online]. [dostęp: 15.10.2011]. Dostępny w World Wide Web: <www.virtualsalt.com/evalu8it.htm>.

lenie zawartości i formy językowej Biblii, dokonane przez grupę *masoretów*³, działających na terenie Palestyny i dawnego kalifatu bagdadzkiego (Babilonii) w okresie od VI do X w. Objęło ono dobór tekstów, stworzenie systemu zapisu języka starohebrajskiego zawierającego symbole wokalizacji oraz obliczenie i podanie liczby znaków w wersach Biblii (*stychometria*). Podobne procesy zachodziły przy budowaniu kanonu tekstów świeckich. Dzięki pracy gramatyków, filologów i bibliotekarzy z Aleksandrii i Pergamonu stworzono pierwsze kanony treściowe wielkich dzieł funkcjonujących wcześniej jedynie w tradycji ustnej i/lub w postaci rozproszonych, fragmentarycznych zapisów. Często cytowanym przykładem takiej działalności jest ustalenie treści i edycja epopei homeryckiej przez Zenodota z Efezu: *Zenodotus [...] initiated Homeric studies on a grand scale and in a methodical way both as editor and lexicographer* (Pfeiffer 1968: 92).

Jak z powyższego widać, oceny tekstów towarzyszą intelektualnej aktywności człowieka od tysiącleci. Współcześnie, czyli w społeczeństwie wiedzy zdominowanym przez procesy komunikacyjne, ocena jakości dokumentów stała się zjawiskiem powszechnym, związanym z różnorodnymi formami działalności intelektualnej. Wprawdzie trudno byłoby wymienić wszystkie obszary takiej działalności, można, jednak wskazać najważniejsze.

a. Praktyka dziennikarska

Przedmiotem oceny są **treść i forma dokumentu**, przy czym stosowane są dwa podstawowe kryteria: **prawdliwości** (kryterium to odwołuje się do klasycznej definicji prawdy, która w tym kontekście mówi o zgodności treści dokumentu ze stanem faktycznym) oraz **zgodność z normą prawną**, szczególnie gdy zachodzi podejrzenie, iż podmioty wymienione w artykule mogłyby podjąć kroki prawne przeciwko autorowi lub wydawcy. Kryterium pierwsze jest szczególnie podatne na nadużycia, a to z uwagi na daleko idące rozmywanie się pojęcia prawdy w świecie postmodernistycznym, a także zdobycze psychologii poznawczej (wystarczy przywołać podejście konstrukttywizmu poznawczego do tej kategorii).

Publikacje trafiające do rąk bądź na ekrany użytkowników oceniane są także pod względem edytorskim i typograficznym (estetyka, zgodność z przyjętymi normami gatunkowymi). Wymogi edytorsko-typograficzne w wypadku dokumentów elektronicznych rozszerza się o takie cechy jak przejrzystość interfejsu komunikacyjnego, intuicyjność i logikę nawigacji.

b. Działalność organów ścigania

Ocena jakości dokumentów w działaniach śledczych ma ogromne znaczenie. Dokumenty stanowią materiał dowodowy i wpływają na przebieg śledztwa, postawienie zarzutów oraz końcowy werdykt, decydujący nawet o życiu lub śmierci człowieka. Celem oceny jest sprawdzenie autentyczności, kompletności i wiarygodności dokumentu, a następnie określenie jego przydatności dla prowadzonego postępowania. Pierwszy element oceny (autentyczność) jest tu o tyle istotny, że w obszarze zainteresowań organów ścigania znajduje się fałszerstwo i plagiat. Różnorodność typologiczna tekstów podlegających takiej ocenie jest ogromna: od materiałów prasowych i telewizyjnych, przez oficjalną

³ Nazwa pochodzi od hebrajskiego słowa (*masoreth*), oznaczającego tradycję.

dokumentację instytucji i firm, po prywatną korespondencję i nagrania rozmów. Oprócz działalności dochodzeniowo-represyjnej, organy ścigania zajmują się także prewencją wymagającą w niektórych wypadkach oceny dokumentacji a priori, a więc przed popełnieniem czynu karalnego. Dotyczy to w szczególności analiz listów z pogrózkami i zapowiedzi zamachów. Cele oceny są w takim wypadku dwa: jeżeli autor nie jest znany, chodzi o ustalenie jego tożsamości lub przynajmniej stworzenie profilu psychologicznego, społecznego i/lub etnicznego, a następnie o prawdopodobieństwo zrealizowania zapowiedzianego czynu; jeżeli natomiast tożsamość autora jest ujawniona, chodzi o jej potwierdzenie, a następnie określenie prawdopodobieństwa zrealizowania zapowiedzianego czynu.

c. Tajne służby

Celem działania tajnych służb jest wczesna identyfikacja i neutralizacja zagrożeń dla państwa, a w szczególności – jego suwerenności, porządku prawnego i instytucji, prowadzona w kontekście profesjonalnych działań utajniających i/lub dezinformujących. Cel ten realizuje się m.in. poprzez pozyskiwanie, weryfikację i analizę dokumentów. Ocena jakości dokumentu polega w tym wypadku na ustaleniu jego autentyczności, prawdziwości, wiarygodności i kompletności, dotyczy więc przede wszystkim treści i ewentualnie nośnika materialnego, a w mniejszym stopniu formy. Podstawową metodą oceny jest tzw. weryfikacja krzyżowa, polegająca na porównaniu kilku wersji tego samego dokumentu lub różnych opisów tego samego zdarzenia czy przedmiotu. Procedura ta pozwala na odkrycie podobieństw i różnic dokumentów, wygenerowanie informacji uzupełniającej istniejące braki, ewentualnie odkrycie intencji dezinformacji. Natomiast analizy materiałowe prowadzone są metodami laboratoryjnymi.

d. Badania naukowe (historia i archiwistyka)

W podręcznym katalogu aforyzmów znaleźć można stwierdzenia określające historię jako „uzgodniony zestaw kłamstw” (Napoleon Bonaparte) albo „uzgodnioną bajkę” (Bernard le Bovier de Fontenelle)⁴. Nie wnikając w głębszy sens tej skądinąd inspirującej metafory, warto uświadomić sobie, jak ogromną i złożoną rolę w badaniach historycznych i archiwistyce odgrywa ocena jakości źródeł pisanych – zarówno pod względem treści, jak i formy. Przedmiotami ewaluacji w takim wypadku są autentyczność i kompletność dokumentu oraz prawdziwość zawartych w nim informacji. To ostatnie kryterium jest dość wieloznaczne, ponieważ musi uwzględniać wiele punktów odniesienia, takich jak kontekst historyczny i współczesny, wiedza naukowa i potoczna, opisywanie bądź konstruowanie rzeczywistości (por. wcześniejszy komentarz do pojęcia prawdy). Ocena jakości dokumentów w archiwistyce zyskała w Polsce na znaczeniu w sposób szczególny po uruchomieniu Instytutu Pamięci Narodowej i rozpoczęciu badań spuścizny tajnych służb PRL.

⁴ Zdanie przypisywane temu ostatniemu w oryginale brzmi: „L'histoire n'est qu'une fable convenue”.

e. Naukoznawstwo i medioznawstwo

Jednym z przedmiotów badań naukoznawczych jest ocena dorobku i ewaluacja potencjału naukowego osób (zespołów), czasopism, instytucji wydawniczych i całych ośrodków. Dział naukometrii zajmujący się takimi pomiarami (informetria) stosuje wskaźniki ilościowe, oparte na liczbie i układzie chronologicznym cytowań prac naukowych (należą tutaj m.in. tzw. wskaźniki wpływu), może także uwzględniać inne dane, na przykład wysokość nakładów, liczbę przekładów na języki obce i obecność w prestiżowych zestawieniach. Przedmiotem oceny jest w tym wypadku zawartość, a nie forma dokumentu. Podobne procedury, ale w nieco uproszczonej formie, stosowane są w medioznawstwie do oceny cytowalności źródeł informacji (najczęściej cytowane czasopismo, portal, agencja informacyjna czy osoba). Ocena taka opiera się zwykle na monitoringu mediów i przyjmuje formę rankingu.

f. Działalność handlowo-aukcyjna, muzealnictwo

Na pograniczu wymienionych wyżej dziedzin sytuuje się działalność domów aukcyjnych i muzeów. Obrót dziełami sztuki i dokumentami archiwalnymi wymaga surowych procedur oceniających jakość dokumentów archiwalnych. W odróżnieniu od wyżej opisanych przypadków, przedmiotem oceny nie jest jednak ich treść, ale pochodzenie (prawo własności), autentyczność, stan zachowania i forma estetyczna.

Jak z powyższego przeglądu widać, ocena jakości dokumentów jest częstą praktyką nie tylko w badaniach internetu, lecz także w innych dziedzinach. Odwołuje się ona do różnych procedur heurystycznych i przeważnie ma charakter interdyscyplinarny, ponieważ korzysta z metod i pojęć typografii, teorii komunikacji, lingwistyki, psychologii, bibliometrii, estetyki, kryminalistyki i materiałoznawstwa. Poszczególne dziedziny inaczej też definiują jakość, uwypuklając w ten sposób różne aspekty dokumentu. Najbardziej wyraziste linie podziału przebiegają pomiędzy:

- analizą treści (autentyczność, wiarygodność, prawdziwość),
- analizą formy (cechy estetyczne, layout i/lub typografia, stan zachowania),
- oceną cech pragmatycznych (nawigacja, interfejs i obudowanie metainformacją),
- kontekstem (prestiż instytucji sprawczej, czyli stacji, programu, portalu lub wydawnictwa).

Media elektroniczne

Problem oceny dokumentów powrócił w nowym kontekście i z nową siłą w trakcie rewolucji medialnej lat dziewięćdziesiątych. Internet nie tylko ułatwił komunikację na skalę globalną, lecz także pozwolił na tworzenie wspólnych zasobów wiedzy praktycznie każdemu obywatelowi bądź instytucji. Uwarunkowania ekonomiczno-rynkowe sprawiają, że ocena stron WWW weszła do kanonu procedur weryfikacyjnych, stosowanych przez instytucje i wyspecjalizowane agencje, jest poza tym formą autoprezentacji specjalistów⁵.

⁵ Odsyłacze do takich ocen, publikowanych przez pracowników agencji reklamy i PR, zamieszcza dość regularnie prasa ekonomiczna, m.in. portale Bankier.pl i Money.pl.

Poniżej przedstawiono podstawowe pojęcia oraz założenia wstępnej oceny dokumentów elektronicznych i stron WWW, odnosząc je w miarę możliwości do analogicznych procedur stosowanych w tradycyjnym uniwersum piśmienniczym.

Kontekst rozważań

Kontekst przedstawionych tutaj rozważań określa sytuacja tzw. *potopu informacyjnego*, charakterystyczna dla społeczeństwa wiedzy w jego obecnej fazie. Charakteryzuje się ona nadmiarem bodźców informacyjnych (dokumentów, publikacji, kanałów), wynikającym z gwałtownego rozwoju technologicznego oraz rynkowej i ideologicznej walki o hegemonię informacyjną, przy jednoczesnym braku jasnych procedur oceny i selekcji oferowanych treści. Przymiotnik „gwałtowny” bywa używany w podobnym kontekście nader często. Nie jest jednak rytualnym pustostowiem. Rzeczona „gwałtowność” rozwoju infosfery nie wynika bowiem z szybkości procesu i wolumenu dostarczanej informacji, lecz z tego, że tempo jej przetwarzania przez mózg statystycznego odbiorcy przestało nadążać za dynamiką jej przyrostu (można jedynie mówić o postępującym procesie adaptacji informacyjnej). Podobne zjawisko obserwuje się zresztą na poziomie systemów społecznych i prawnych, które nie są obecnie w stanie sterować przepływami informacji, mogą jedynie *a posteriori* ustalać prawa sankcjonujące istniejące stany rzeczy.

Dokument

Przez dokument należy rozumieć każdy świadomy i celowy zapis intelektualnej aktywności człowieka, nie tylko w postaci piśmienniczej (Migoń 2009, Narojczyk 2005). W dobie rewolucji medialnej polegającej między innymi na zastępowaniu tradycyjnych nośników treści (papier i jego substytuty, taśma magnetyczna bądź filmowa) zapisem cyfrowym, definiowanie dokumentu wymaga rozróżnienia *replik*, czyli kopii istniejących już i utrwalonych tekstów lub obrazów, od wytworów prymarnie cyfrowych. W wypadku zapisu dźwiękowego i/lub wizualnego rozróżnienie to nie ma odczuwalnych dla odbiorcy skutków, jednak tekst cyfrowy różni się znacznie od repliki druku, ponieważ ma on charakter dynamiczny (jest edytowalny i może podlegać ciągłym zmianom, ponadto oryginał w sensie materialnym nie istnieje), hipertekstowy (pozwala na praktycznie dowolne porządki lektury), może wreszcie integrować w sobie inne formaty danych.

Jakość

Przez jakość dokumentu rozumieć należy jego cechę wartościującą, stanowiącą efekt porównania zaobserwowanego stanu rzeczy z założonym wzorcem lub pozycję w pewnym porządku (rankingu), opartym na jasnym zestawie kryteriów. Możliwe jest oczywiście połączenie obu kryteriów.

Kryteria oceny

Liczba potencjalnych kryteriów oceny dokumentu jest równie długa jak liczba jego cech. Można jednak zredukować ją, stosując wstępną klasyfikację i wybór elementów relewantnych. Uwzględniane cechy mogą mieć charakter formalny bądź dotyczyć treści. Jeśli mowa o cechach formalnych, dominującą rolę odgrywa typografia, czyli zestaw użytych krojów pisma, kolorystyka, grafika i układ na płaszczyźnie, a także harmonia wszystkich tych elementów (tzw. ład typograficzny). Ponadto do tej grupy zaliczyć można informacje pomocnicze, takie jak streszczenia, bibliografie, indeksy i abstrakty, których cyfrowym odpowiednikiem jest wewnętrzna nawigacja. Treść dokumentu może być oceniana tylko pośrednio, poprzez analizę cytowań i stopnia wykorzystania. Specyficzną pozycję zajmują cechy pragmatokomunikacyjne, w obrębie których mieści się intuicyjność interfejsu. Oprócz cech inherentnych istotna dla oceny jakości dokumentów (niezależnie od postaci i nośnika) jest charakterystyka kontekstowa, czyli prestiż instytucji sprawczej, kraj pochodzenia dokumentu, wskaźniki wpływu oraz uwiarygodnienie. Można wreszcie dodać jako kryterium intuicję eksperta, który sobie tylko wiadomym sposobem potrafi ewaluować dokument.

Problemy ewaluacji

Ocena każdego dokumentu jest w jakimś stopniu subiektywna i niejednoznaczna. Jednak ze szczególną siłą trudności ewaluacyjne objawiają się w nowych mediach – im należy więc poświęcić więcej uwagi. Pomijając bariery tak oczywiste jak błąd ludzki, niedoskonałość metody, a także mieszanie kryteriów i pojęć, za specyficzne trudności oceny dokumentów elektronicznych uznać należy: hipertekstowość i rozproszenie fizyczne danych (co utrudnia określenie zakresu nazwy *dokument*) oraz modyfikowalność stron WWW (pozwala na ciągłą zmianę formy i treści, sprawiającą, że nie ocenia się dokumentu jako takiego, ale dokument istniejący w pewnym odcinku czasu). Ta ostatnia kwestia ma związek z jednostkowością i niepowtarzalnością dokumentów drukowanych, dopuszczającą w oczywisty sposób kategorie oryginału i kopii, oraz z nieograniczoną „kopiowalnością” dokumentów elektronicznych, która wyeliminowała opozycję kopii i oryginału⁶.

W kontekście nowych mediów, definiowanych jako nośniki prymarnie cyfrowe, globalne, asynchroniczne, konwergencyjne i interaktywne, istotnym problemem rzetelnej oceny jest ostatnia wymieniona tutaj cecha. Tradycyjnie interaktywność kojarzona jest ze swobodą poruszania się po hipertekście⁷. Jednak takie rozumienie tego pojęcia jest na obecnym etapie rozwoju technolo-

⁶ Nieograniczona kopiowalność dokumentów rozszerza się w świecie wirtualnym na wszelkie obiekty lub postaci, czego fikcyjnym przykładem jest program-agent Smith z serii filmów Matrix.

⁷ Można na marginesie dodać, że owa swoboda lektury hipertekstowej jest w większości serwisów iluzoryczna, ponieważ ruchy użytkownika portalu są sterowane przez wyróżniające elementy typografii, grafikę pełniącą funkcje pragmatokomunikacyjne o charakterze perswazyjnym (sugerowanie wyboru takiej a nie innej ścieżki), a także przez selektywne rozmieszczenie treści na różnych poziomach strony.

gicznego zbyt wąskie, ponieważ kategoria ta obejmuje także daleko posuniętą personalizację strony użytkownika. Czy możliwe jest więc w takiej sytuacji poddanie dokumentu sieciowego (na przykład interfejsu programu) ocenie? Z pozoru nie, ponieważ można przyjąć, że każdy użytkownik, o ile zechce, będzie budował swój własny interfejs według subiektywnych preferencji. Jednak doświadczenie podpowiada, że w swoim otoczeniu fizycznym i wirtualnym człowiek poszukuje bezpieczeństwa i stabilności, co wyraża się preferowaniem powtarzalnych zachowań, środowisk, skal wartości, stereotypowych trybów komunikacji itp. W odniesieniu do Internetu może to oznaczać opór przed ingerowaniem w zaofiarowany przez instytucję interfejs, połączony jednak z akceptowaniem dowolnych zmian, które nie burzą dotychczasowych schematów. Mimo przedstawionych tutaj zastrzeżeń ocena dokumentu elektronicznego jest więc możliwa i wiarygodna także w kontekście nowych mediów.

Słabo dostrzeganym problemem oceny pozostaje natomiast nieadekwatność kryteriów do ocenianego gatunku piśmiennictwa oraz nadużywanie kategorii wiarygodności. O nieadekwatności kryteriów mowa jest wówczas, gdy kategorie stosowane i interpretowalne w pewnym kontekście komunikacyjnym przenoszone są mechanicznie na inne systemy odniesienia. Wzorce formalne i gatunkowe portali i/lub czasopism plotkarskich, naukowych, biznesowych, społecznych, amatorskich czy profesjonalnych są zupełnie różne, tak jak różne są ich funkcje i grupy odbiorcze. Dokonując oceny formalnej (typograficznej, estetycznej) i merytorycznej dokumentu, należy więc zawsze respektować zasadę adekwatności gatunkowej.

Stosowanie powyższej zasady może być jednak w środowisku cyfrowym trudne, ponieważ spotykane w rzeczywistości układy formalne portali przekształcają się na tyle szybko, idąc oczywiście za rozwojem technologii i modą, że kodyfikacja ustalonego wzorca nie jest możliwa. Podstawą kodyfikacji gatunkowej jest natomiast stabilizacja schematów osiągnana dzięki ich powtarzalności w czasie. Te dwie przeciwstawne tendencje nie znalazły jeszcze punktu równowagi w świecie cyfrowym. Można dodać, że nieostrość genologiczna charakteryzuje w szczególności sposób teksty dziennikarskie, którym gatunkowe etykiety przypisują sami autorzy lub redakcje, przeważnie według własnego niemiernia (przykładem jest felieton albo blog dziennikarski).

Warto wreszcie odnieść się do kategorii *o b i e k t y w i z m u*, która w tekstach poświęconych ewaluacji zasobów cyfrowych i piśmienniczych pojawia się wielokrotnie. Otóż kategoria ta jest nieostra i trudna do zdefiniowania, a jej mechaniczne stosowanie obarczone jest ryzykiem poważnego błędu. W sensie filozoficznym obiektywność może być bowiem rozumiana jako ontologiczna niezależność przedmiotu od podmiotu poznania, dalej – jako niezależność epistemologiczna procesu poznania od woli, nastawienia czy innych właściwości podmiotu (w tym wypadku namiastką obiektywizmu jest intersubiektywność), bywa wreszcie obiektywność synonimem *b e z s t r o n n o ś c i*, stając się tym samym kategorią nie tyle poznawczą, co etyczną i aksjologiczną. Biorąc pod uwagę powyższe, wyrażenie „obiektywny dokument” albo wymaga uszczegółowienia kategorii obiektywizmu, albo, jako wieloznaczne, przestaje być relewantne dla rzeczowej analizy.

Postać oceny

Ocena dokumentu powinna składać się z części opisowej i liczbowej. Część opisowa przedstawia niekwantyfikowalne (niemierzalne, jakościowe) cechy dokumentu, natomiast wskaźnik wyraża właściwości mierzalne. Wskaźniki liczbowe nabierają w kontekście oceny dokumentów szczególnego znaczenia, ponieważ pozwalają na zobiektywizowane porównania, syntezy i uogólnienia. Poprawnie skonstruowane wskaźniki powinny być unormowane (przedział i możliwy przebieg), a ich sens powinien być zrozumiały dla użytkownika i podlegać jakiejś formie weryfikacji. Stosowanie wskaźników liczbowych ułatwia ich liniowa charakterystyka. Liniowość sprawia, że jeżeli wartość wskaźnika dla dokumentu A jest n -krotnie wyższa (lub niższa), niż dla dokumentu B, to ze względu na przyjęte kryterium dokument A n -krotnie różni się od B.

Formularz oceny⁸

Przedstawiony dalej formularz zawiera listę 20 cech dokumentu, uznanych przez Autora za istotne dla jego oceny. Stosownie do przypadku odrębnie traktowano dokumenty drukowane i cyfrowe. Niektóre z wymienionych parametrów są inherentne (niezależne od kontekstu), inne relacyjne (kontekstowe), natomiast wszystkie są mierzalne i kwantyfikowalne. Dzięki temu możliwe jest stworzenie jednego ogólnego wskaźnika oceny, agregującego metodą addytywną wartości otrzymane dla poszczególnych kategorii. W praktyce badawczej można na przykład przyporządkować każdemu parametrowi skalę liczbową od zera do dziesięciu, dzięki czemu rozpiętość sumarycznych ocen dla konkretnego dokumentu wynosiłaby od zera do wartości powstałej przez przemnożenie liczby uwzględnionych cech przez dziesięć. Warto zauważyć, że nie w każdym przypadku należy stosować wszystkie parametry oceny. Nie wynika to jednak bezpośrednio z wielkiego zróżnicowania typologicznego dokumentów, ale z rozdrobnienia parametrów oceny, które służy temu, by tak zdefiniowany wskaźnik był możliwie ogólny i elastyczny w zastosowaniu. Można także założyć, że istotność poszczególnych kategorii nie będzie zawsze jednakowa (niektóre parametry mogą być uznane za ważniejsze, inne za mniej ważne). Wówczas podczas sumowania należy zastosować dla każdego parametru odpowiednią wagę, czyli mnożnik różny od jedności. Warto wreszcie podkreślić, że dokumenty porównywane na podstawie tego formularza ocen muszą być do siebie podobne pod względem genologicznym, ponieważ tylko istnienie chociażby minimalnej bazy porównawczej pozwala na sensowną interpretację wyniku.

1. Stopień wykorzystania dokumentu

Nośnik cyfrowy

Do pomiaru można wykorzystać statystyki efektywnych połączeń ze stroną (wzbogacone o topografię kliknięć, o ile odpowiednie narzędzie jest zaimple-

⁸ Inne formularze ocen zostały omówione lub wymienione m.in. w pracach Bożeny Bednarek-Michalskiej (2007) oraz Marii Kocójowej (2009).

mentowane), liczbę odsyłaczy z innych stron, liczbę wyszukiwań, liczbę ściągnięć dokumentu, pozycję w rankingu wielkich wyszukiwarek.

Druk

Do pomiaru stopnia wykorzystania dokumentu stosuje się dane o nakładach i statystyki wypożyczeń.

2. Prestiż instytucji sprawczej

Nośnik cyfrowy i druk

Zarówno w odniesieniu do dokumentów cyfrowych, jak i drukowanych, ocena powinna być wypadkową następujących zmiennych: wiek instytucji sprawczej, jej usytuowanie (zarówno geograficzne, jak i organizacyjne), wielkość aktywów i bieżąca sytuacja ekonomiczna, liczba odbiorców publikacji, postrzeganie instytucji sprawczej przez otoczenie (rynek, odbiorców).

3. Obiektywizm

Nośnik cyfrowy i druk

Jak wyżej wspomniano, kryterium to jest w wypadku tekstu cyfrowego i drukowanego wysoce problematyczne, dotyczy bowiem ontologicznego statusu treści dokumentu, ale także uwarunkowań pragmatycznych, takich jak intencje autora, indywidualne oczekiwania odbiorcy i ogólny kontekst odczytania. Kategorię obiektywizmu należy więc albo jasno zdefiniować, albo z niej całkowicie zrezygnować.

4. Wiarygodność autora

Nośnik elektroniczny

W sieci Internet kryterium wiarygodności można stosować w sposób łatwy i skuteczny, ponieważ informacja o autorze zwykle zawarta jest w wielu źródłach (dotyczy to także replik cyfrowych). Należy jedynie poprawnie rozpoznać teksty autopromocyjne (na przykład biografie pisane przez wydawców), których celem jest wykreowanie pozytywnego wizerunku autora, i teksty pochodzące ze źródeł bezstronnych.

Druk

W przypadku dokumentów drukowanych wiarygodność również podlega weryfikacji, lecz proces ten jest powolny, a w odniesieniu do osób lub instytucji o krótkim okresie działalności może być niemożliwy. Znacznie łatwiej, niż w przypadku nośników elektronicznych, jest także wykreować pozytywny wizerunek autora, ponieważ druk podlega ściślejszej kontroli i łatwiej jest blokować niepożądane informacje.

5. Cechy typograficzne

Nośnik elektroniczny

Nieustająca ewolucja technologiczna zdążająca w kierunku pełnej konwergencji mediów sprawia, że graficzne ukształtowanie dokumentu elektronicznego podlega stosunkowo szybkim zmianom. W istotny sposób odróżnia to środowisko Internetu od statycznych w swej formie dokumentów tradycyjnych. Z tego względu typografia dokumentu elektronicznego, a szerzej typografia nowych mediów, obejmuje obszerny i nie do końca sprecyzowany zestaw cech i kryteriów. Niektóre z nich, na przykład czytelność pisma (determinowana krojem, kolorem, wielkością i stylem czcionki), logika i estetyka układu akapitów, symetria układu bloków graficznych i tekstowych, harmonia barw oraz intuicyjne poczucie ładu typograficznego, bezspornie podlegają ocenie jakościowej, a dodatkowo mogą być także parametryzowane ilościowo. Do tego dochodzi jednak obecność na ekranie komputera elementów dynamicznych, które podlegają ciągłej zmianie, tak pod względem zawartości, jak i formy (chodzi na przykład o tzw. pływające ramki z treściami reklamowymi). Dodatkowo na proces ewaluacji typografii cyfrowej wpływa zawartość strony lub dokumentu, ponieważ w pewnych granicach determinuje ona cechy formalne. Jeśli więc oceniający odwołuje się do jakiegoś wzorca formalnego, musi brać pod uwagę jego gatunkową adekwatność. Na przykład stronę banku powinno się odnosić do wzorca strony WWW instytucji finansowej, a nie portalu informacyjnego.

Druk

Zasady tradycyjnej typografii zostały wypracowane i utrwalone w wielowiekowym procesie rozwoju technik drukarskich i w praktyce edytorskiej. Dzięki temu zestaw wzorców typograficznych (kroje pism, interlinia, układ akapitów, paginy żywe, elementy ozdobne itp.) jest względnie **ustabilizowany** i podlega stosunkowo jasnym ocenom jakościowym i ilościowym.

6. Intuicja ekspercka

Nośnik elektroniczny i druk

Ocena taka może mieć postać recenzji lub innej wypowiedzi opisowej, przedstawia wrażenia specjalisty i jego ogólną ewaluację opartą na oglądzie i intuicji (analizy szczegółowe opierają się na pozostałych punktach tego zestawienia). Sama forma udostępnienia może mieć charakter publiczny (np. wpis na blogu, tekst o cechach felietonu) lub niepubliczny (na przykład sekcja zamówionego raportu ewaluacyjnego, mówiąca o „ogólnym wrażeniu”).

7. Vox populi, czyli intuicja użytkowników

Nośnik elektroniczny

Przez analogię do intuicyjnej oceny eksperckiej można w podobny sposób wykorzystać intuicję zwykłych użytkowników informacji. Proces takiej oceny widoczny jest w postaci wpisów, pojawiających się na liście komentarzy pod dokumentem lub na liście dyskusyjnej. Z uwagi na anonimowy charakter forów

internetowych zagrożeniem fałszującym uśredniony wynik są wpisy wysyłane na zamówienie, a więc noszące jedynie pozory obiektywizmu.

Druk

Dla dokumentów drukowanych ocena taka jest w praktyce trudna do przeprowadzenia. Można wprawdzie wykorzystać do tego celu techniki ankietowe, jednak barierą jest ich wysoki koszt i opóźnienie w stosunku do samego aktu edycji dokumentu.

8. Interaktywność, komunikacja z użytkownikiem

Nośnik elektroniczny

Przedmiotem oceny jest dostępność i jakość usług, pozwalających użytkownikowi na interakcję z twórcą strony. W szczególności chodzi o forum dyskusyjne, adres serwisu technicznego, adres zwrotny (lub email, telefon itp.) instytucji sprawczej, kanały RSS, oferta newslettera, formularz kontaktowy, dodatki wynikające ze specyficznej treści dokumentu (fotografie i/lub CV osób, odsyłacze do ich blogów itp.). Jednym z parametrów badanych przy ocenie stopnia interaktywności dokumentu sieciowego jest czas reakcji na pytanie internauty przesłane za pośrednictwem różnych kanałów.

Druk

Komunikacja zwrotna w tradycyjnych dokumentach praktycznie nie istnieje, co wynika z ich statycznego charakteru. Wyjątkiem od tej reguły są wydawnictwa prasowe, zawierające sekcje, w których umieszczane są odpowiedzi na listy czytelników lub polemiki innych autorów.

9. Nawigacja

Nośnik elektroniczny

Ocena nawigacji obejmuje m.in. klarowny status i hierarchię podstron, link do strony głównej z każdego poziomu, link powrotu do wcześniejszego ekranu, mapę serwisu, intuicyjność pragmatykommunikacyjną oraz logikę układu informacji.

Druk

Kryterium to stosuje się w zasadzie wyłącznie do dokumentów elektronicznych, ponieważ funkcja nawigacji mieści w sobie element interaktywności i hipertekstowości. Statycznym pierwowzorem i odpowiednikiem nawigacji w dokumentach naukowych lub prasowych jest spis treści, sieć odsyłaczy, skorowidz oraz żywa pagina.

10. Metadane

Nośnik elektroniczny

Do cech formalnych o charakterze metainformacyjnym zaliczyć można mapę strony, narzędzia przeszukiwawcze zasobów bieżących i archiwalnych oraz metatagi (słowa kluczowe), charakteryzujące dokument sieciowy jako całość, ułatwiające m.in. pozycjonowanie w wyszukiwarkach.

Druk

Do metadanych dokumentu drukowanego można zaliczyć podstawowe cechy formalne, czyli tytuł, nazwiska autorów, miejsce wydania, instytucję sprawczą, a dodatkowo streszczenia, bibliografie, indeksy, skorowidze i abstrakty.

11. Zasada adekwatności gatunkowej

Nośnik elektroniczny

Ukształtowanie graficzne i formalne dokumentu powinno odpowiadać jego charakterystyce genologicznej. Ocena zasobu musi więc uwzględniać stopień adekwatności formy i gatunku. Niestety klasyfikacja stron WWW i innych zasobów elektronicznych jest nieostra i w zasadzie mogłaby być tematem osobnej, obszernej dysertacji (por. Badre, Laskowski 2001; Askehave, Nielsen 2004; Garzone 2007; Chudziński 2008, Dutko 2007). Sprawę dodatkowo komplikuje fakt istnienia wielu kryteriów klasyfikacyjnych i typologii użytkowych, tworzonych *ad hoc* przez osoby zarządzające uniwersum dokumentów cyfrowych. Wśród najbardziej typowych odmian gatunkowych stron WWW wyróżnić można portale ogólnoinformacyjne, tematyczne, biznesowe, administracyjne, edukacyjne, handlowe (aukcyjne) i prywatne. Z kolei w ramach tych odmian wyróżnić należy bardzo liczne, nierzadko krzyżujące się pododmiany. Pamiętać wreszcie warto, że zasada adekwatności gatunkowej dotyczy także zawartości ulotnej, czyli formy i treści krótkookresowo wyświetlanych reklam lub ogłoszeń. Kryterium powyższe uznać więc należy za ważne, lecz w odniesieniu do przestrzeni cyfrowej, dość intuicyjne.

Druk

Kryterium spójności gatunkowej stosuje się także do dokumentów drukowanych, jednak z uwagi na to, że piśmiennictwo tradycyjne jest znacznie bardziej dojrzałe i lepiej uporządkowane, a proces tworzenia takich dokumentów jest w znacznym procencie domeną profesjonalistów, przestrzeń potencjalnych wariantów (a więc i błędów) jest bardziej ograniczona.

12. Poprawność językowa

Nośnik elektroniczny i druk

Kryterium to jest czytelne i w znacznym stopniu intuicyjne, musi jednak uwzględniać fakt, iż poziom poprawności językowej oraz dobór właściwego stylu powinny odpowiadać rodzajowi dokumentu lub całego portalu. Jeżeli dokument będzie imitacją mowy potocznej (np. blog), reguły normatywne będą inne, niż ma to miejsce w przypadku dokumentów naukowych czy informacyjnych.

13. Język publikacji

Nośnik elektroniczny

Języki światowe podnoszą prestiż publikacji, jej zasięg i w jakimś sensie wartość komunikacyjną. Widać to na przykładzie wszystkich, a nie tylko nowych mediów. Jednak w odróżnieniu od dokumentów drukowanych, dokumenty

internetowe mogą już być automatycznie tłumaczone w czasie rzeczywistym, co osłabia znaczenie języka pierwowzoru (choćby prawdopodobnie nigdy nie wyeliminuje jego wpływu).

Druk

Język pozostaje w tym wypadku istotnym kryterium oceny. W pewnych kontekstach wyżej oceniane są publikacje w językach światowych, niżej w językach o zasięgu lokalnym.

14. Uwiarygodnienie

Nośnik elektroniczny

Uwiarygodnienie dotyczy w pierwszym rzędzie dokumentów o charakterze reklamowo-promocyjnym i komercyjnym. Dokonuje się poprzez uwidocznienie prestiżowych certyfikatów lub akredytacji, a także informację o nagrodach, rekomendacjach i/lub innych wyróżnieniach. W przypadku czasopism naukowych pośrednio funkcję uwiarygodniającą mogą pełnić informacje o indeksowaniu w prestiżowych bazach lub wskaźniki wpływu (przedstawione dalej jako osobne kategorie).

Druk

Treść pojęcia uwiarygodnienia jest taka sama, jak w przypadku dokumentu elektronicznego. Jednak zakres jego stosowalności jest mniejszy, ponieważ w przeciwieństwie do nowych mediów druk jest nośnikiem statycznym, oferującym gotowy produkt, podczas gdy wiele rodzajów uwiarygodnienia pojawia się już *post factum* (na przykład nagrody) i nie może być w gotowym dokumencie uwidocznione.

15. Liczba cytowań

Nośnik elektroniczny i druk

Parametr ten uważany jest za najbardziej wiarygodny i efektywny w ocenie dokumentów naukowych. Niestety jego użycie jest bezproblemowe jedynie w stosunku do czasopism naukowych z list ISI Web of Science lub innych instytucji prowadzących regularną analizę cytowań. Ponieważ jednak większość piśmiennictwa nie podlega takim badaniom, zakres stosowalności wskaźnika jest ograniczony albo bardzo kosztowny. Jego niewątpliwą zaletą jest natomiast liczbowy charakter. Zbliżony charakter mają badania powołań na źródła informacji (np. agencje prasowe, tytuły czasopism), które prowadzi się na tekstach medialnych o charakterze nienaukowym.

16. Liczba odwołań

Nośnik elektroniczny

W obiegu medialnym wskaźnik ten może być definiowany jako uśrednienie liczby linków z innych stron WWW i/lub liczba efektywnych wejść z tych linków. Jego pomiarem trudnią się wyspecjalizowane instytucje prowadzące monitoring mediów.

Druk

Wskaźnik ten jest specyficzną cechą hipertekstu i w stosunku do dokumentów drukowanych powinien być raczej pominięty. Jego jedynymi odpowiednikami mogłyby być statyczne odwołania mające postać spisów publikacji konkretnego wydawnictwa lub serii.

17. Wskaźniki wpływu

Nośnik elektroniczny i druk

Wskaźnik ten dotyczy wyłącznie literatury naukowej, przeważnie wysokiego poziomu, i jest niezależny od nośnika. Jego znaczenie jest jednak istotne także w medioznawstwie, ponieważ w analogiczny sposób można obliczać *impact factor* źródeł informacji, takich jak agencje informacyjne (prasowe), konkretne czasopisma i inne źródła informacji.

18. Aktualność

Nośnik elektroniczny

Wskaźnik ten jest intuicyjnie dość oczywisty, opiera się bowiem na założeniu, zgodnie z którym informacja jest tym wartościowsza, im jest nowsza. W praktyce przedmiotem oceny są więc częstotliwość i regularność aktualizacji stron WWW.

Druk

W wypadku dokumentów drukowanych wskaźnik ten dotyczyć może jedynie prasy, gdzie przez aktualność należy rozumieć odstęp między czasem relacjonowanych zdarzeń a momentem ukazania się gazety lub czasopisma. Pośrednio parametr ten ma również związek z częstotliwością ukazywania się tytułu.

19. Indeksowanie

Nośnik elektroniczny i druk

Indeksowanie dotyczy w pierwszym rzędzie tekstów naukowych i jest niezależne od nośnika. Należy pod tym pojęciem rozumieć obecność periodyku w prestiżowych bazach abstraktów naukowych różnych instytucji, na przykład *Current Contents*, LLBA⁹, Index Copernicus¹⁰. Podobnie jak w przypadku wskaźników wpływu, rynek medialny także oferuje tutaj pewne analogie. Odpowiednikiem indeksowania byłaby obecność artykułów z danego czasopisma w prestiżowych przeglądach prasy.

⁹ Linguistics and Language Behavior Abstracts. [online]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.csa.com/factsheets/llba-set-c.php>>.

¹⁰ Index Copernicus International. [online]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.indexcopernicus.com/index.php?newlang=polish>>.

20. Realizacja misji

Nośnik elektroniczny i druk

Konkretne elementy misji mają charakter kontekstowy, zależą bowiem od przynależności gatunkowej dokumentu i jego zawartości. Na przykład w dokumentach o charakterze komercyjnym misja obejmuje określenie grup docelowych (cel akwizycyjny), prezentację oferty (cel sprzedażowy), edukację klienta (zamieszczenie słowników lub innych objaśnień) oraz tworzenie (utrwalanie) więzi z klientem poprzez programy lojalnościowe, darmowe usługi, implementacje usług komunikacji zwrotnej itp. Dokumenty edukacyjne będą natomiast w pierwszej kolejności eksponować jakość i wiarygodność proponowanej oferty, a w drugiej realizować inne cele (na przykład prezentację oferty, interakcję z odbiorcą komunikatu).

Literatura cytowana

1. Askehave I., Nielsen A. E.: *Web-mediated genres: a challenge to traditional genre theory*. Århus 2004.
2. Badre A., Laskowski S.: *The Cultural Context of Web Genres: Content vs. Style*. [online]. [dostęp 15.10.2011]. Dostępny w World Wide Web: <ftp://ftp.cc.gatech.edu/pub/gvu/tr/2001/01-01.pdf>.
3. Bednarek-Michalska B.: *Ocena jakości informacji elektronicznej. Pułapki sieci*. EBIB Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy 2007, nr 5 (86).
4. Chrząstek T.: *Strony WWW jako przedmiot badań medioznawczych*. W: *Książka Biblioteka Informacja. Między podziałami a wspólnotą*. Pod red. Jolanty Dzieńkowskiej. Kielce 2007, s. 545-551.
5. Daniłowicz C., Szarski H.: *Metoda oceny wartości merytorycznej czasopism naukowych na podstawie danych systemu SDI*. „Zagadnienia Naukoznawstwa” 1979, nr 1, s. 55-63.
6. Dutko M.: *Typografia stron WWW. Formy, funkcje, perspektywy*. Rozprawa doktorska, promotor prof. Małgorzata Komza. Wrocław, Uniwersytet Wrocławski, 2007.
7. Kocójowa M.: *Prawda o odesłaniach (linkach) w Internecie: z badań nad jakością piśmiennictwa komunikacji elektronicznej*. W: Krzysztof Migoń, Marta Skalska-Zlat: *Uniwersum piśmiennictwa wobec komunikacji elektronicznej*. Wrocław 2009, s. 185-197.
8. Konieczna D.: *Bibliometryczna analiza publikacji cytowanych w czasopiśmie „Litteraria” w latach 1969-1999*. „Zagadnienia Naukoznawstwa” 2002, nr 38 (151-152), s. 137-145.
9. Marszakowa-Szajkiewicz I.: *Bibliometryczna analiza współczesnej nauki*. Katowice 1996.
10. Migoń K.: *Uniwersum piśmiennictwa, jego właściwości, granice i sposoby istnienia*. W: Krzysztof Migoń, Marta Skalska-Zlat: *Uniwersum piśmiennictwa wobec komunikacji elektronicznej*. Wrocław 2009, s. 11-20.
11. Monastersky R.: *Liczba, która paraliżuje naukę. Impact factor – kiedyś prosta metoda tworzenia rankingów czasopism naukowych, dziś bezwzględne kryterium zatrudniania i przyznawania grantów*. EBIB Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy 2006, nr 3 (73).
12. *Multimodality in corporate communication: web genres and discursive identity*. Pod red. Garzone Giuliana. Milano 2007.
13. Narojczyk K.: *Dokument elektroniczny i jego opis bibliograficzny w publikacjach humanistycznych*. Olsztyn 2005.
14. Pfeiffer R.: *Classical Scholarship*. Oxford 1968.
15. Prost E. K.: *Ocena wartości czasopism i publikacji*. „Forum Akademickie” 2000, nr 7/8, s. 43-46.
16. Pulikowski A.: *Kryteria oceny dokumentów wyszukiwanych w Internecie*. W: *Studia z informacji naukowej i dyscyplin pokrewnych*. Pod red. Elżbiety Gondek, Diany Pietruch-Reizes. Katowice 2007, s. 120-129.

17. Rahner K., Vorgrimler H.: *Mały słownik teologiczny*. Przekład T. Mieszkowski, P. Pachciarek. Warszawa 1987.
18. *Słownik wiedzy o mediach*. Pod red. Edwarda Chudzińskiego Warszawa 2008.
19. Twigge S.: *Ocena dokumentów elektronicznych*. W: *Archiwa w postaci cyfrowej*. Pod red. Ewy Rosowskiej. Warszawa 2003, s. 132-139.

Summary

The article concerns quality evaluation of documents in historical, comparative, and typological perspectives. The author revealed that documents (not only written ones) have been evaluated from the very beginning of a script culture. Nowadays such evaluation is needed in many disciplines and fields, like media and journalism, penal prosecution agencies, museums, and science. However, new media generated significant changes in evaluating processes. The opposition between an original and a copy has vanished, website personalization undermined a typographic system as a stable document's feature. The article includes also a proposed form of document evaluation.

PROBLEMY WSPÓŁCZESNYCH BIBLIOGRAFII NARODOWYCH

Magdalena Krynicka
Jarosław Pacek
Biblioteka Narodowa

W ostatnich latach informatologię i inne nauki bibliologiczne spotykają głębokie przeobrażenia. Dotyczą one różnych poziomów, dotyczą stosowanych języków informacyjno-wyszukiwawczych, problemów opracowania dokumentów, strategii wyszukiwawczych, efektywności systemów informacyjno-wyszukiwawczych, badania potrzeb informacyjnych użytkowników. Zmiany objawiają się również w używanej terminologii, czego przykładem może być swoisty renesans samej nazwy dziedziny, wspomnianej na początku artykułu.

Zmiany dotyczą także bibliografii we wszystkich jej wymiarach, rozumianej i jako dziedzina nauki, i jako wykaz informacji o zasobach, z metodyką i technikami stosowanymi przy jego opracowaniu. Z pewnością należy uznać, że bibliografia i naczelny przedmiot jej zainteresowania, jakim była dotychczas książka i inne formy dokumentów, zmieniały się ustawicznie, przez cały okres rozwoju metod utrwalania wiedzy i informacji. Zmiany te jednak nie polegały na tak głębokich przeobrażeniach i nie następowały tak dynamicznie, jak obecnie. Obserwowane tempo, nie zaś jakość zmian, jest chyba głównym źródłem problemów z dostosowaniem się działalności informacyjnej do nowych warunków.

Bibliografie narodowe to ogromne przedsięwzięcia bibliograficzne, które można uznać za najdonioślejsze z racji pełnionych przez nie funkcji: informacyjnej i (przede wszystkim) dokumentacyjno-historycznej. Również bibliografie narodowe nie są odporne na wpływ zmiennych trendów. Celem artykułu jest wskazanie i omówienie wybranych problemów bibliografii narodowych, wynikających z ich funkcjonowania w środowisku cyfrowym i sieciowym oraz zmieniających się potrzeb użytkowników.

Czym jest bibliografia narodowa?

Zgodnie z definicją *Encyklopedii wiedzy o książce*: **Bibliografia narodowa rejestruje dokumenty opublikowane na terenie danego kraju lub państwa, niekiedy także wydane poza jego granicami, ale związane z nim tematem, pochodzeniem autora (redaktora, ilustratora itp.) lub językiem¹**. Zawiera ona wydawnictwa zwarte i ciągłe, a niekiedy może również uwzględniać inne typy dokumentów jak graficzne czy audiowizualne. Bibliografia narodowa jest

¹ *Encyklopedia wiedzy o książce*. Red. nac. A. Birkenmajer, B. Kocowski, J. Trzyna-dlowski. Wrocław 1971, s. 174.

opracowywana przede wszystkim na podstawie egzemplarza obowiązkowego przez krajowy ośrodek bibliograficzny. Natomiast głównie w krajach anglosaskich sprawdził się program CIP (Cataloguing in Publication) zapoczątkowany przez Bibliotekę Kongresu 1971 r.

Dość wąskie pojęcie bibliografii narodowej definiuje norma terminologiczna PN-N-01225, zaliczając ją do bibliografii ogólnych, które charakteryzują się nieograniczonym zakresem i zasięgiem, z wyjątkiem zasięgu terytorialnego, który najczęściej zostaje ograniczony do terytorium państwa/kraju². W praktyce opracowania bibliografii narodowych, pomimo starań, niektóre zasięgi, na przykład chronologiczny, są jednak ograniczone.

W podobnym ujęciu, lecz już nieco szerzej, bibliografia narodowa została przedstawiona w *Słowniku encyklopedycznym informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*: bibliografia ogólna (lub ich zespół) zawierająca informacje o dokumentach opublikowanych na terenie danego kraju, państwa, także wydanych poza jego granicami, ale związanych z nim tematem, pochodzeniem autora lub językiem, dająca możliwie pełny obraz produkcji wydawniczej narodu lub państwa³. Ta definicja, bazująca na EWO-Ku, trafnie wskazuje na podstawowe cechy i zadania bibliografii państwowych.

Mając na uwadze dokumenty egzystujące w cyfrowym i sieciowym środowisku, można zastanowić się, czy warunek opublikowania lub wydania będzie w ich przypadku dostatecznie wypełniony. O zasobach sieciowych mówi się raczej, że są rozpowszechnione. Archiwizację i opracowanie bibliograficzne witryn internetowych instytucji administracji państwowej lub krajowych instytucji kulturalno-oświatowych uważa się za istotne, wskazane więc byłoby ich uwzględnienie w bibliografii narodowej. Może się wydawać, że zasoby sieciowe nie powinny przysparzać problemów, bowiem *Ustawa o bibliotekach z dnia 27 czerwca 1997 r. w art. 5 rozdziału 1, Przepisy ogólne stwierdza, że: Materiałami bibliotecznymi są w szczególności dokumenty zawierające utrwalony wyraz myśli ludzkiej, przeznaczone do rozpowszechniania, niezależnie od nośnika fizycznego i sposobu zapisu treści, a zwłaszcza: dokumenty graficzne (piśmiennicze, kartograficzne, ikonograficzne i muzyczne), dźwiękowe, wizualne, audiowizualne i elektroniczne*⁴. Jednak tak nie jest, gdyż w rozumieniu art. 1. *Ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych*⁵ „zasoby internetowe podlegają ochronie prawno-autorskiej, co niesie za sobą ograniczenia w powszechnym ich udostępnianiu. Art. 28 tejże ustawy daje bibliotekom, archiwom i szkołom możliwość udostępniania gromadzonych danych jedynie na końcówkach systemów informatycznych na terenie tych instytucji” i dalej „spod ochrony prawno-autorskiej wyłączone są dokumenty urzędowe, jakimi są materiały publikowane na stronach instytucji

² Por. PN-N-01225: 1989. *Bibliotekarstwo i bibliografia. Rodzaje i części składowe bibliografii. Terminologia*, s. 1.

³ *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*. Oprac. B. Bojar. Warszawa 2002, s. 30-31.

⁴ *Ustawa o bibliotekach z dnia 27 czerwca 1997 r.* Dz. U. 1997 nr 85 poz. 539. [online]. [dostęp: 02.05.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.ebib.info/images/file/ustawa%20o%20bibliotekach.pdf>>.

⁵ *Ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych.* Dz. U. 1994, nr 24, poz. 83 z późn. zm.

publicznych” (jeśli prowadzone są zgodnie z prawem)⁶. Wyłącznie te witryny, od 28 marca 2010 r., archiwizuje i udostępnia Narodowe Archiwum Cyfrowe⁷. Włączenie nowych typów dokumentów do bibliografii narodowych, co już ma miejsce w wielu państwowych wykazach na świecie, w naszym kraju byłoby bardzo ważne, ale nie jest wystarczająco uporządkowane prawnie, a właśnie opracowywanie metadanych dokumentów elektronicznych i sieciowych⁸ jest jednym z ważniejszych problemów współczesnych bibliografii narodowych.

O bibliografii narodowej wypowiadają się współczesne źródła opracowywane przez instytucje o zasięgu międzynarodowym, takie jak IFLA. W dokumencie *Guidelines for national bibliographies in the electronic age* zauważalna jest nowoczesna formuła traktowania bibliografii narodowej, o której pisze się, że jest zbiorem autorytatywnej i wyczerpującej informacji na temat krajowej produkcji wydawniczej. Bibliografia narodowa powinna być publikowana regularnie, z jak najmniejszym opóźnieniem, zgodnie z międzynarodowymi standardami przez narodową agencję bibliograficzną, która ma obowiązek zapewnić możliwość wymiany i wykorzystania w ten sposób przygotowanych danych bibliograficznych. Szczególnie ważne jest ustalenie ujednoczonych punktów dostępu do zasobu po zweryfikowaniu opisu bibliograficznego i wszystkich oznaczeń odpowiedzialności. Narodowa rejestracja bibliograficzna, która stanowi podstawę uniwersalnej rejestracji bibliograficznej, ma za zadanie zbadanie, identyfikację i rejestrację wszystkich publikacji produkowanych w kraju, w celu zaspokojenia potrzeb informacyjnych użytkowników, przez co przyczynia się do rozwoju i integracji bibliotek oraz infrastruktury dokumentacyjnej i archiwalnej. Z kolei rolą narodowych agencji bibliograficznych jest opracowywanie autorytatywnych i kompletnych danych bibliograficznych dla nowych publikacji ogłaszanych w danym kraju⁹. Charakterystyczne dla przytoczonego ujęcia oraz dla innych podobnych dokumentów jest stawianie akcentu na interoperacyjność, osiąganą przez stosowanie międzynarodowych standardów oraz na uwzględnianie potrzeb użytkowników. Dziś chyba szczególnie wyraźnie bibliografia i cała działalność informacyjna dostosowuje się właśnie do oczekiwań użytkowników.

Celem obserwowanych zmian jest dostosowanie rejestracji bibliograficznej do współczesnego uniwersum bibliograficznego oraz zmieniających się pod wpływem Internetu oczekiwań użytkowników.

Po omówieniu na poszczególnych płaszczyznach zmian bibliografii narodowych, które już nastąpiły, zostanie podjęta próba określenia tego, co je czeka

⁶ F. Kłębczyn, M. Jędralska: *Serwis Archiwum Internetu na tle ogólnych problemów archiwizacji zasobów sieciowych*. [online]. [dostęp: 02.05.2012] Dostępny w World Wide Web: <http://www.nowyebib.info/images/stories/numery/128/128_jedralska.pdf>.

⁷ Narodowe Archiwum Cyfrowe. [online]. [dostęp: 02.05.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://nac.gov.pl/>>.

⁸ Więcej na ten temat: J. Pacek: *Problemy rejestracji dokumentów sieciowych*. W: *Szóstka Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*. Warszawa 23-24 października 2008. Warszawa 2010, s. 146-173.

⁹ *Guidelines for National Bibliographies in the Electronic Age*. [online]. [dostęp 2.05.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://archive.ifla.org/VII/s12/guidelines-national-bibliographies-electronic-age.pdf>>.

w niedalekiej przyszłości. Wbrew pozorom zasadne jest również pytanie, czy bibliografie narodowe mają szansę przetrwać w konkurencji z innymi źródłami informacji o zasobach narodowych.

Jakie zmiany już nastąpiły?

Jakie zmiany ujawnią się w najbliższej przyszłości?

Poszerzenie repertuaru rejestrowanych zasobów o cyfrowe (elektroniczne) i sieciowe (zdalne, online) zasoby miało wpływ na rozumienie przedmiotu bibliografii i podstawowej jednostki opisu. Bibliografie narodowe okazały się otwarte na włączenie nowych typów zasobów, ale w różny sposób to zadanie realizują. Wyróżnić można dwa rozwiązania. Pierwszym z nich jest uwzględnienie zasobów elektronicznych wraz z innymi o podobnej formie, na przykład umieszczenie opisów książek elektronicznych i drukowanych w tej samej części bibliografii narodowej (np. Niemcy, Wielka Brytania). Drugie rozwiązanie to prowadzenie oddzielnego wykazu dla nowych (pod względem sposobu utrwalenia i formy) typów zasobów (np. Francja, Polska). Trudno udzielić jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, która z tych metod jest właściwa. Specjalne traktowanie, ze względu na sposób fizycznego utrwalenia zasobu książkowego, artykułu i innych form znanych już bibliografii, można uznać za przejaw pewnej „bibliograficznej dyskryminacji”, należałoby jednak zastanowić się, które rozwiązanie jest najlepsze z perspektywy użytkownika. Potrzebne byłyby w tym zakresie szczegółowe badania.

Jednocześnie można też zauważyć tendencję do rozróżniania w bibliografii załącznikowej literatury drukowanej i informacji znajdujących się w sieci, czego wyrazem jest stosowanie określeń takich jak e-bibliografia, netografia czy webografia. Niewykluczone, że użytkownicy, porządkując swój obraz świata, chcą traktować, te typy zasobów jako oddzielne, różnica jakościowa w zakresie odbioru jest bowiem pomiędzy nimi znaczna, co świadczy o tym, że wciąż jeszcze traktuje się zasoby cyfrowe i sieciowe jako szczególną jakość. Prawdopodobnie z czasem te granice ulegną zatarciu, a poszczególne zasoby będą dzielone na książki, czasopisma itd. na różnych nośnikach.

Z przejściem bibliografii narodowych do środowiska cyfrowo-sieciowego coraz częściej wiąże się scalanie danych pochodzących z różnych członów bibliografii do postaci jednego, uniwersalnego zbioru. Następuje wtedy homogenizacja informacji o różnych typach zasobów, nawet jeśli pod względem technicznym przechowywane są w oddzielnych bazach danych. Poprzez wykorzystanie do tego celu wspólnego oprogramowania, zawartość bibliografii narodowych może być eksplorowana w jednym miejscu, przy użyciu wspólnego interfejsu i narzędzi wyszukiwawczych, z tego samego poziomu systemu, co katalog. Dla przeciętnego użytkownika, w odróżnieniu od specjalisty, różnica między bibliografią narodową i katalogiem jest trudna do uchwycenia. Jednak to profesjonalści, na co dzień zajmujący się bibliografią, potrzebują dostępu do obu tych źródeł informacji, aby prowadzić niezbędne prace towarzyszące katalogowaniu czy analizować wykazy bibliograficzne. Tego rodzaju refleksja nad kulturą danego kraju jest niezbędna, nawet jeżeli jest przedmiotem badań niewielkiej liczby osób.

Jedną z istotniejszych obecnie ofert bibliografii narodowych jest dostarczanie informacji dziedzinowej. Kontrolowane, rzeczowe punkty dostępu, możliwość prezentacji materiału w uporządkowaniu odzwierciedlającym przynależność tematyczną publikacji to zaleta, którą warto zachować przy zmianie środowiska informacyjnego na cyfrowe. Bibliografie narodowe cechuje pewna elitarność i niszowość, jeśli chodzi o profil odbiorców, dostarczają one informacji wysokiej jakości, cennej dla poznania naukowego, ale w społeczeństwie informacyjnym nauka staje się jednym z podstawowych motorów rozwoju gospodarczego. Ponadto należy pamiętać o wyjątkowej misji bibliografii narodowych, jaką jest „pokonanie ograniczeń zasięgu chronologicznego” i dostarczenie informacji o „obecnym” piśmiennictwie przyszłym pokoleniom. W ten sposób bibliografie narodowe wypełniają misję dokumentacyjno-historyczną.

Kolejną sferą przeobrażeń bibliografii narodowych jest zmiana jej postaci na cyfrową. Jest to ważne, bo ma bezpośredni wpływ na komunikację z odbiorcą, przyzwyczajonym do źródeł informacji umieszczonych w Internecie, a także na efektywność wyszukiwania informacji bibliograficznej.

Ciekawe tło dla obecnie obserwowanego procesu zmian bibliografii narodowej stanowi ankieta opracowana w 2001 r. przez U. Knutsen¹⁰. Szczególnie ważne są spostrzeżenia dotyczące formy publikacji. Drukowana postać bibliografii była w tym czasie utrzymywana jeszcze przez większość, bo 75% spośród 52 przebadanych krajowych ośrodków, lecz dało się zaobserwować trend spadkowy w stosunku do roku 1996 (90,3%). Bibliografie narodowe funkcjonowały w wielu formach, bo na drugim miejscu pod względem udostępniania wykazów był w 2001 r. Internet (40,4%), natomiast wersje na nośnikach CD utrzymywane były w 2001 r. przez 36,5% ośrodków (w 1996 r. – 43,5%). Na przełomie wieków kilka ośrodków deklarowało już zamiar przejścia na dostęp wyłącznie sieciowy, ale też były i takie, które dopiero przygotowywały się do publikacji wykazów na CD.

Na stronie IFLA (*National Bibliographic Register*, <http://www.ifla.org/en/node/2216>) zamieszczone są szczegółowe informacje dotyczące obecnej kondycji bibliografii narodowych. Są to dane dostarczone przez narodowe ośrodki bibliograficzne. Możemy się dowiedzieć, że dominującym punktem dostępu do danych bibliograficznych jest obecnie Internet. Poza kilkoma ośrodkami (Cypr, Włochy, Litwa, Macedonia, Malta, Mauritius, Wietnam), które oświadczyły, że utrzymują wersje zarówno drukowane, jak i elektroniczne z informacją o bieżącej produkcji, większość udostępnia swoje metadane już wyłącznie za pośrednictwem Internetu (pięć ośrodków deklaruje równoczesne udostępnianie płyt CD/DVD poza wersją online). Z pewnością rewolucja cyfrowo-sieciowa w zakresie kanału dystrybucji bibliografii narodowych już się dokonała co zajęło około 15 lat (licząc od połowy lat dziewięćdziesiątych).

Ważnym elementem zmian w prezentacji bibliografii jest wykorzystanie plików edycyjnych, najczęściej w formacie PDF. Bibliografia drukowana posiadała pewien istotny walor – grupowała prezentowany materiał z zastosowaniem układów działowych lub systematycznych, co pozwalało na przekrojowe ob-

¹⁰ U. Knutsen: *Electronic national bibliographies: state of the art review*. [online]. [dostęp: 2.05.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://archive.ifla.org/IV/ifla69/papers/109e-Knutsen.pdf>>.

serwowanie informacji o piśmiennictwie przez ich przeglądanie. Uzyskanie podobnych efektów w wyszukiwaniu rzeczowym przy obecnie stosowanym oprogramowaniu baz danych jest bardzo trudne lub wręcz niemożliwe. Właściwie przygotowana wersja edycyjna zachowująca atrybuty druku, dostępna online, wykorzystująca hiperłącza dobrze realizuje informacyjną i historyczną funkcję bibliografii narodowych. Taka jej postać będzie przydatna, dopóki metodyka tworzenia bibliograficznych baz danych i systemów informacyjnych nie umożliwi nowych technik ich przeglądania.

Kolejna sfera zmian dotyczy stosowanych w bibliografiach narodowych standardów opisu. Obecnie dominującym standardem w zakresie przepisów katalogowania jest ISBD (International Standard Bibliographic Description). Jego aktualna, skonsolidowana wersja (tłumaczona właśnie na język polski) wprowadza nową strefę opisu, jaką jest strefa 0, przeznaczona na określenie typu dokumentu: jego formy oraz nośnika.

Trzeba odnotować także intensywną popularyzację standardu RDA (Resource Description and Access). Podobnie jak jego pierwowzór, czyli AACR2 (Anglo-American Cataloguing Rules) przeznaczony jest przede wszystkim dla grupy docelowej określonej w nazwie, ale RDA może mieć duży wpływ na paradygmat katalogowania również w krajach spoza tej strefy. Świadczy o tym działalność specjalnej grupy EURIG (European RDA Interest Group), zajmującej się możliwością implementacji tego standardu w Europie¹¹. W tym roku zapadła decyzja, że z dniem 31.03.2013 r. RDA stanie się oficjalnym standardem katalogowania zasobów Biblioteki Kongresu. Warto podkreślić, że RDA opiera się w pełni na modelu FRBR (Functional Requirements for Bibliographic Records), a szczegółowe przepisy opracowania zasobów precyzują, które dane mają wystąpić w rekordach dla dzieła, realizacji, materializacji i egzemplarza. Wcześniej już próbowano go stosować w katalogach konkretnych bibliotek w celu pogrupowania, czyli tzw. eferberyzacji rekordów bibliograficznych. Teoretyczne założenia tego modelu były wykorzystywane przez nowoczesne oprogramowanie umożliwiające zintegrowane wyszukiwanie i prezentację zawartości katalogów i baz danych (np. BNB British National Bibliography) zawierających różne typy zasobów. Przepisy katalogowania RDA stanowią praktyczne wdrożenie tej koncepcji w opracowaniu bibliograficznym wszystkich typów zasobów. Zasady RDA obejmują również zasady stosowania ujednoczonych punktów dostępu, czego nie ma nawet najnowsze wydanie ISBD. Jest to ważna część procesu katalogowania, gdyż od niej zależy możliwość dostępu do opracowanych zasobów w elektronicznych bazach bibliograficznych i katalogach.

Jako format do zapisu danych bibliograficznych w postaci elektronicznej wciąż dominuje MARC 21, którego najważniejszym atutem jest popularność na całym świecie oraz możliwość wymiany danych za pomocą formatu wymiennego i protokołu Z39.50. Formaty z rodziny MARC, choć pozwoliły bibliotekarstwu na skomputeryzowanie katalogów i bibliografii, współcześnie są krytykowane z powodu ich nadmiernej złożoności, ale największą ich wadą jest anachronizm¹². Inne formaty, jak Dublin Core, MARCXML, ONIX, MODS i MADS, które

¹¹ Polska Biblioteka Narodowa ma w niej własnego przedstawiciela w osobie Marcina Roszkowskiego.

¹² R. Tennant: *MARC Must Die*. „Library Journal” 2002, nr 20. [online]. [dostęp: 2.05.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.libraryjournal.com/lj/ljinprintcurrentissue/878518-403/marc_must_die.html.csp>.

powstały w symbiozie ze światem Internetu, z różnych powodów nie są w stanie wyprzeć MARCa.

Jednak poza kwestiami czysto technologicznymi istnieje poważniejszy problem dotyczący opracowania zasobów. Dotychczas podstawą były 3 moduły: zasady katalogowania (ISBD lub AACR2), zasady interpunkcji (np. wg ISBD), zapis danych w formacie MARC 21 (lub UNIMARC). Zmiana jednego z tych modułów nie rozwiązuje podstawowych trudności, jakie stwarzają w ten sposób opracowane dane bibliograficzne, bo roboty, wyszukiwarki lub inne narzędzia indeksujące nie są w stanie w pełni odczytać tak zapisanych danych ze względu na możliwość różnej interpretacji zapisów. Właśnie ten problem jest uważany za bardzo istotny dla rozwoju bibliografii w środowisku sieciowym. W różnych ośrodkach (głównie w Stanach Zjednoczonych i Niemczech) prowadzone są prace nad przygotowywaniem zestawów danych w postaci tzw. linked data, już na etapie tworzenia danych bibliograficznych, a nie w wyniku ich konwersji z tradycyjnych formatów bibliotecznych.

Nowe zasady katalogowania RDA również tych problemów nie rozwiązują, ale przyszłość formatu danych bibliograficznych po raz kolejny zależy od Biblioteki Kongresu. Jesienią zeszłego roku ogłosiła ona rozpoczęcie prac nad nowym formatem, którego założenia opublikowano w specjalnym raporcie¹³. Format na miarę przyszłości powinien opierać się na modelu zgodnym ze specyfikacją RDF, co umożliwi integrację danych bibliograficznych ze środowiskiem Internetowym, zapewniając pełny dostęp do tych informacji. Kluczowe znaczenie w realizacji tego zadania będą miały dotychczasowe prace nad rozwojem formatów MARCXML, MODS, MADS oraz Dublin Core, współpraca między czołowymi międzynarodowymi instytucjami, w celu integracji RDA i formatu MARC 21, a także udostępnienie słownictwa Biblioteki Kongresu jako „linked data”. Wypracowanie odpowiednich standardów ma szczególne znaczenie także dla przyszłości bibliografii narodowych.

Summary

The article presents the most important changes in modern national bibliographies, resulting from fast ICT development. The authors discussed problems of metadata for electronic and network documents, joining data from different parts of a bibliography into one set, digitalization, and improvement of standards of description in national bibliographies.

¹³ *A Bibliographic Framework for the Digital Age*. [online]. [dostęp: 2.05.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.loc.gov/marc/transition/pdf/bibframework-10312011.pdf>>.

TEORIA I PRAKTYKA OPRACOWANIA RZECZOWEGO DOKUMENTÓW IKONOGRAFICZNYCH W DUŻYCH KOLEKCJACH BIBLIOTECZNYCH^{1, 2}

Paweł Rygiel
Biblioteka Narodowa

Dokumenty ikonograficzne, standardy opisu, opis rzeczowy, narzędzia opisu

Technologie cyfrowe i prezentacja online zdigitalizowanych zbiorów bibliotek, muzeów i archiwów ułatwiły dostęp do zasobów tych instytucji. Wśród zbiorów będących do dyspozycji szerokiej grupy użytkowników znalazły się zasoby wizualne, takie jak obrazy, rysunki, ryciny i fotografie. Są one bogatym i ważnym źródłem informacji o sztuce, a także o historii miejsc i ludzi, o kulturze, tradycji, życiu społecznym, itd. Digitalizacja miała duży wpływ na metody poszukiwania informacji o dziełach sztuki i innych zasobach wizualnych³. Opisy zmieniły się, pojawiły się nowe dane i nowe sposoby ich zapisu. Ponadto profesjonalnie tworzone opisy zostały poddane ocenie i weryfikacji przez użytkowników, uzyskujących dostęp do uwolnionych zasobów. Okazały się także przydatne dla kolekcji i instytucji, ponieważ umożliwiły weryfikację lub uzupełnienie brakujących danych⁴. Digitalizacja zasobów wizualnych wymaga czasu, wysiłku i znacznych nakładów finansowych. Niezwykle trudnym zadaniem, stojącym przed instytucjami kultury, jest zapewnienie wysokiej jakości metadanych opisowych, zawierających informacje, które do tej pory nie były uwzględniane, lub którymi interesowały się wąskie grupy wyspecjalizowanych odbiorców.

Teoretyczne podstawy opisu

Indeksowanie jest procesem składającym się z następujących czynności: analizy przedmiotowej, selekcji informacji i tłumaczenia na język indeksowa-

¹ Artykuł jest rozszerzoną wersją referatu przygotowanego na konferencję zatytułowaną: *Beyond libraries – subject metadata in the digital environment and semantic web*, Tallinn 17-18 August 2012.

² Praca rozwija zagadnienie opisu dokumentów ikonograficznych zarysowane w artykule: *Opis rzeczowy dokumentu ikonograficznego – wstęp do problematyki*. „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2011, nr 2(98), s.102-112.

³ C. Jørgensen: *Image retrieval: theory and research*. Lanham. Oxford 2003; B. J. Jansen: *Searching for Digital Images on the Web*. „Journal of Documentation” 2008, vol. 64, issue 1, pp. 81-101.

⁴ M. Springer [et al.]: *For the Common Good: The Library of Congress Flickr Pilot Project*, 2008 [online]. [dostęp 29.04.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.loc.gov/rr/print/flickr_report_final.pdf>.

nia, czyli przekształcania przekazu na język informacyjno-wyszukiwawczy⁵. W przypadku dokumentów ikonograficznych dodatkową kwestią jest przekształcanie informacji wizualnej na opis tekstowy. Stanowi to poważne wyzwanie dla indeksowania opartego na pojęciach (*concept-based indexing*)⁶.

Teoretyczne podstawy indeksowania obrazów powstały w latach 30. XX w. Ich twórcą, historyk sztuki Erwin Panofsky, określił trzy poziomy, na których dzieło sztuki może być opisane⁷. W latach 80. XX w. model ten został dostosowany do katalogowania wszelkiego rodzaju zasobów wizualnych przez specjalistę informacji naukowej Sarę Shatford⁸. Według modelu Panofsky/Shatford można wydzielić trzy poziomy analizy i opisu dzieła sztuki:

- pre-ikonograficzny (pojęcia ogólne, np.: mężczyzna, ptak, pojazd),
- ikonograficzny (pojęcia szczegółowe, np.: Prometeusz, Sowa, Wóz Drzymały),
- ikonologiczny (pojęcia symboliczne i abstrakcyjne, np.: poświęcenie, mądrość, germanizacja).

Shatford wprowadziła też istotne dla analizy i opisu zasobów wizualnych rozróżnienie między tym, z czego składa się obraz (OF) i tym, o czym obraz jest (ABOUT)⁹.

***Ofness, aboutness, isness* a indeksowanie dokumentów ikonograficznych**

Z procesem indeksowania wiążą się pojęcia *aboutness*, *ofness* i *isness*. Koncepcja *aboutness* jest stosowana zarówno do materiałów piśmienniczych jak i niepiśmienniczych (np. zasobów wizualnych). Koncentruje się na tym, co jest przekazywane w dokumencie, czego dotyczy, co jest jego tematem. Podstawą *aboutness* jest interpretacja tematów, motywów, wydarzeń dostrzeżonych w dziele¹⁰.

Ofness odnosi się tylko do analizy obrazów, podczas której określane są elementy przedstawienia, z jakich składa się dzieło¹¹. *Isness* mówi o cechach fizycznych dokumentu, o tym, czym jest zasób, dzieło, jaka jest jego forma. Bar-

⁵ M. Chu, A. O'Brien: *Subject analysis: the first critical stages in indexing*. „Journal of Information Science” 1993, vol. 19, no. 6, pp. 439-454; F. W. Lancaster: *Indexing and Abstracting in Theory and Practice*. 2nd ed. London 1998, pp. 8-19.

⁶ K. Matusiak: *Towards User-Centered Indexing in Digital Image Collections*. „OCLC Systems and Services”, 2006, vol. 22, issue 4, p. 285.

⁷ E. Panofsky: *Studies in Iconology: Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*. New York 1939.

⁸ S. Shatford: *Analyzing the Subject of a Picture: A Theoretical Approach*. „Cataloging & Classification Quarterly” 1986, vol. 6, no. 3, pp. 39-62.

⁹ Ibidem, pp. 48-54.

¹⁰ Zob. B. Hjørland: *Towards a Theory of Aboutness, Subject, Topicality, Theme, Domain, Field, Content..., and Relevance*. „Journal of the American Society for Information Science and Technology” 2001, vol. 52, no. 9, pp. 774-778. Zob. też. M. L. Zeng, M. Žumer, A. Salaba (Eds.): *Functional Requirements for Subject Authority Data (FRSAD). A Conceptual Model*. München 2010, p. 7-8.

¹¹ S. Shatford: *Analyzing the Subject...*, op. cit., zob. też. M. L. Zeng, M. Žumer, A. Salaba (Eds.): *Functional Requirements...*, op. cit., pp. 7-8.

dzo często określenie to jest bliskie terminowi *gatunek/forma*, występującemu w opisie zasobu. *Isness* może odnosić się do cechy fizycznej lub wewnętrznej, np. podręcznik, DVD, poezja, libretto, drzeworyt itp.¹². Pojęcia *aboutness* i *ofness* stosowane w opisie obrazów oparte są na teorii Panofsky'ego, dotyczącej trzech warstw znaczeniowych dzieła sztuki oraz koncepcji OF i ABOUT Shatford¹³. W oparciu o te założenia teoretyczne powstawały standardy oraz wytyczne dotyczące opisu zasobów wizualnych.

Wytyczne, standardy opisu

Zasady opisywania i indeksowania obrazów były omawiane i uzgadniane na szczeblu międzynarodowym przez historyków sztuki i specjalistów informacji naukowej (z dominującą rolą amerykańskich ekspertów). Podstawowym zbiorem zasad i zaleceń jest *Cataloging Cultural Objects. A Guide to Describing Cultural Works and Their Images*, znany jako CCO, stworzony przez ALA (American Library Association) i VRA (Visual Resources Association)¹⁴. Wymienione w nim zostały obowiązkowe elementy opisu, takie jak:

1. Nazywanie obiektów (*Objects Naming*),
2. Informacje o twórcy (*Creator Information*),
3. Cechy fizyczne (*Physical Characteristic*),
4. Informacje stylistyczne, kulturowe i chronologiczne (*Stylistic, Cultural and Chronological Information*),
5. Lokalizacja i geografia (*Location and Geography*),
6. Przedmiot (*Subject*),
7. Klasa (*Class*),
8. Opis (*Description*),
9. Informacja o widoku, wyglądzie (*View information*)¹⁵.

Jest to ogólna struktura, podstawowy standard dotyczący danych, jednak wybór odpowiedniego narzędzia indeksowania oraz decyzja o polityce indeksowania muszą być podejmowane przez każdą agencję katalogowania odpowiednio do profilu zbioru i potrzeb użytkowników.

Pojawiają się też wskazówki dotyczące opisu rzeczowego (doboru i wykorzystania narzędzi indeksowania, analizy przedmiotowej), tworzone przez praktyków indeksowania z różnych instytucji¹⁶. Zostały zaproponowane przez

¹² P. Ingwersen: *Cognitive Perspectives of Document Representation*. In H. Bruce [et al.] (Eds.) *Emerging Frameworks and Methods: Proceedings of the Fourth International Conference on Conceptions of Library and Information Science (CoLIS 4)*, Greenwood Village, Colo. 2002, pp. 293-294.; M. L. Zeng, M. Žumer, A. Salaba (Eds.): *Functional Requirements...*, op. cit., p. 7.

¹³ E. Panofsky: *Studies in Iconology...*, op. cit., oraz S. Shatford: *Analyzing the Subject...*, op. cit.

¹⁴ M. Baca [et al.]: *Cataloging Cultural Objects: a guide to describing cultural works and their images*. Chicago 2006.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Np.: *Subject Indexing for Pictures: An Overview*. Compiled by Helena Zinkham, 2002; last rev. 2004 [online]. [dostęp 30.04.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.loc.gov/rr/print/tp/Subject%20Indexing%20for%20Pictures.pdf>>; *Subject Indexing with TGM: A Case Study in Selecting Access Points for Photographs*. Compiled by Karen Chittenden, February 2004 [online]. [dostęp 30.04.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.loc.gov/rr/print/tp/SubjectAccessHineCaseStudy.pdf>>.

różne gremia powołane do stworzenia jasnych i prostych zasad katalogowania i indeksowania.

Problemy z opisem dokumentów ikonograficznych pojawiają się i w kolekcjach tradycyjnych, i w cyfrowych. Jest to szczególnie wyraźne w dużych kolekcjach bibliotecznych, gdy różnorodność zbiorów, a tym samym zasobów wizualnych sprawia, że są one opracowywane w różny sposób, często niekonsekwentnie i niespójnie, mimo podobnego charakteru przedstawień.

W polskiej literaturze brak wskazówek dotyczących opracowania rzeczowego dokumentów ikonograficznych. Nie ma instrukcji opracowania, która mogłaby być stosowana w bibliotekach, a wykorzystywane narzędzia opisu są mało funkcjonalne w zastosowaniu do tego typu zasobów (np. języki haseł przedmiotowych). W przypadku dokumentów w wersji cyfrowej stosowane są wytyczne do opisu dokumentów cyfrowych¹⁷, w których znalazły się ogólne informacje odnoszące się do tematu każdego dzieła, które jednak nie uwzględniają specyfiki dokumentu ikonograficznego. Charakterystyki wyszukiwawcze odpowiadają najczęściej opisom w katalogach bibliotek, skąd dane te są przejmowane, często bez modyfikacji i uzupełnień. Informacje dotyczące różnych atrybutów opisywanych materiałów zapisywane są w zdefiniowanych i zestandaryzowanych polach formatu MARC 21, który używany jest w środowisku bibliotecznym. Mimo powstania polskich adaptacji formatu MARC 21 na potrzeby opisu bibliograficznego dokumentów ikonograficznych¹⁸ opis rzeczowy tych zbiorów wcale nie stał się łatwiejszy. Nadal brak szczegółowych wytycznych, obejmujących na przykład szerokość i głębokość indeksowania czy komplementarność opisu formalnego i rzeczowego. Sprawy nie ułatwia umieszczenie danych dokumentów cyfrowych w standardzie Dublin Core, który upraszcza strukturę opisu dokumentu, nie kładąc nacisku na żaden z wykorzystywanych elementów opisu.

Narzędzia i metody opisu

Popularną metodą indeksowania obrazów jest zebranie podstawowych danych bibliograficznych, takich jak nazwa twórcy, tytuł, data, materiał, wymiary oraz wzbogacenie ich o opis tekstowy. Praktykę tę stosuje wiele muzeów pokazujących swoje kolekcje zarówno tradycyjnie, jak i poprzez Internet. W środowisku bibliotecznym silniejsza jest jednak tradycja indeksowania na podstawie słowników kontrolowanych, organizowanych w kartotekach wzorcowych. Nie ma standardowego słownictwa, które zaspokoiłoby potrzeby wszystkich instytucji kultury. Jeśli chodzi o indeksowanie obrazów, wykorzystuje się następujące narzędzia i metody:

¹⁷ Zob. *Ogólne zasady wyboru słów kluczowych*. W: *ePoradnik redaktora zasobów cyfrowych, wersja z dnia: 2008-07-03*, opracowany przez pracowników Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. [online]. [dostęp 30.04.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/docmetadata?id=25069&from=publication>>.

¹⁸ *Format MARC 21 rekordu bibliograficznego. Dokumenty ikonograficzne. Wersja 2008*. Oprac. A. Pietrzak. Warszawa 2008. Centrum NUKAT w swojej adaptacji formatu pomija to zagadnienie, zob. *Format MARC 21 rekordu bibliograficznego dla dokumentu ikonograficznego*. Oprac. K. Sanetra, B. Górecka, A. Graff. Warszawa 2011. [online]. [dostęp 04.05.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://centrum.nukat.edu.pl/images/stories/file/instrukcje_procedury/MARC_21/marc21_ikonografia_110607.pdf>.

– **słownictwo kontrolowane:** tezaury, słowniki haseł przedmiotowych lub klasyfikacje – terminy opisujące zarówno przedstawione obiekty jak i formę/gatunek/rodzaj dokumentu. Pobrane z kartoteki wzorcowej mogą być używane jako elementy prekoordynowanych wyrażeń (zgodnie z lokalnymi przepisami dotyczącymi indeksowania) lub jako pojedyncze punkty dostępu. Biblioteki nie korzystają ze wszystkich istniejących narzędzi indeksowania do opisu dokumentów ikonograficznych. Niektóre z narzędzi (takie jak hasła przedmiotowe) są zbyt ogólne, aby umożliwić opis niektórych aspektów ikonograficznych obrazu, z kolei inne, takie jak Library of Congress Thesaurus for Graphic Materials (TGM), Art & Architecture Thesaurus (AAT), czy Iconclass, obejmują elementy związane i z techniką tworzenia, i z ikonografią obiektów¹⁹. Wiele bibliotek indeksuje swoje kolekcje ikonograficzne za pomocą deskryptorów i haseł przedmiotowych. Ogromne zbiory graficzne Library of Congress są indeksowane przy użyciu kilku narzędzi indeksowania: Library of Congress Subject Headings i terminów pochodzących ze specjalistycznych tezaurusów, takich jak TGM i AAT. Jednak praktyka potwierdza, że nawet najbardziej rozbudowane z istniejących słowników okazują się niewystarczające do opisu rozległych warstw znaczeniowych obrazu lub zagadnień związanych ze stroną formalną dzieła;

– **słownictwo niekontrolowane:** słowa kluczowe tworzone przez katalogujących, bez semantycznej kontroli lub tagi (folksonomia) stworzone i przez niedoświadczonych użytkowników, i przez ekspertów. Indeksowanie za pomocą słów kluczowych nie jest popularne ani w bibliotekach, ani w muzeach. Istnieją jednak pewne projekty w środowisku muzealnym, które wykorzystują zalety społecznego tagowania w indeksowaniu dzieł sztuki i artefaktów. Najbardziej znany wśród nich jest „Steve. The Museum Social Tagging Project”²⁰: tagi nadane przez odwiedzających cyfrowe muzea uzupełniły muzealne opisy formalne dzieł stworzone przez historyków sztuki lub innych specjalistów. Nie ma ograniczeń co do liczby terminów, które mogą być przypisane dla każdego obrazu – niektóre z prezentowanych dzieł są oznaczone ponad pięćdziesięcioma tagami. „Steve project” pokazuje wszystkie wady społecznego tagowania: redundancję pojęć, niespójność pisowni, używanie wyrażeń niestosownych, błędnych i subiektywnych. Dzięki temu istnieje jednak wiele dodatkowych punktów dostępu, które są istotne i stanowią wartość dodaną w procesie wyszukiwania.

– **Uwagi:** zawierają tekstowy opis obrazu, dodatkowe dane o nim i komentarz naukowy – stworzony przez katalogującego.

To rozwiązanie jest rzadko stosowane w bibliotekach, ale jest preferowane przez historyków sztuki, którzy nie mają doświadczenia (lub bardzo małe) z systemami kontrolowanego słownictwa.

¹⁹ *Introduction to Art Image Access: Issues, Tools, Standards, Strategies*. M. Baca (ed.). Los Angeles 2002. [online]. [dostęp 28.04.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.getty.edu/research/publications/electronic_publications/intro_aia/index.html>; P. Harpring: *Introduction to Controlled Vocabulary: Terminology for Art, Architecture and Other Cultural Works*. Los Angeles 2010. [online]. [dostęp 28.04.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.getty.edu/research/publications/electronic_publications/intro_controlled_vocab/index.html>.

²⁰ Steve. [online]. [dostęp: 12.05.12]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.steve.museum/>>.

Praktyczne zastosowania wytycznych i standardów

O tym, jak niełatwym zadaniem jest indeksowanie obrazów oraz późniejsze ich wyszukiwanie, mogą świadczyć przykłady zastosowania w praktyce wytycznych skierowanych do osób na co dzień pracujących z zasobami wizualnymi i zajmujących się ich opisem w bibliotekach. Za przykład może posłużyć kilka dokumentów z Library of Congress (Prints & Photographs Online Catalog)²¹. W katalogu tym można dostrzec różne sposoby oznaczania tematyki zasobów wizualnych. Informacja o temacie wyrażana jest w rekordzie katalogowym za pomocą haseł przedmiotowych, deskryptorów lub symboli klasyfikacji, pewne dane mogą pojawić się też w uwagach. Również tytuł utworu, szczególnie tytuł nadawany przez pracowników biblioteki, interpretujących przedstawienie może zawierać informacje przedmiotowe. Tytuły są często znacznie rozbudowane i dostarczają tak dużo informacji, jak to możliwe. Według ogólnych wytycznych indeksowania ikonografii w zbiorach Library of Congress uwagi i hasła przedmiotowe powinny spełniać, między innymi, następujące zadania:²²

- podkreślać najważniejsze tematy ogólne i szczegółowe – „OF” (co jest przedstawione na obrazie, z czego składają się przedstawienia),
- przekazać o czym obrazy są – „ABOUT” (znaczenie, cel lub funkcja),
- zwracać uwagę na nietypowe przedmioty,
- podawać nazwy własne, tam gdzie to możliwe (budowli, osób, wydarzeń),
- zawierać ogólne hasła, np. dla typów budowli lub przedstawionych profesji.

Mimo tych szczegółowych wytycznych rekordy katalogowe w Prints & Photographs Online Catalog często zawierają informacje podobnego typu zapisane w różnych polach opisu, w różnych kombinacjach, a podobne typy przedstawień są opisywane w różny sposób. W rekordach używane są terminy pochodzące z różnych słowników kontrolowanych i tezaurusów (Library of Congress Subject Headings (LCSH), Thesaurus for Graphic Materials (TGM), Art & Architecture Thesaurus (AAT), etc.), wykorzystywane są też słowa kluczowe.

Informacje o przedmiocie przedstawienia podawane są w różnych konfiguracjach, np.:

- termin przedmiotowy (LCSH) – pola 600-651, termin gatunek/forma (TGM) – pole 655, uwaga o zawartości/streszczenie (pole 520),
- termin przedmiotowy (LCSH, TGM) – pola 600-651, termin gatunek/forma (TGM) – pole 655, uwaga o zawartości/streszczenie – pole 520,
- termin przedmiotowy (LCSH) - pola 600-651, termin gatunek/forma (TGM) – pole 655,
- słowa kluczowe – pole 653, termin gatunek/forma (TGM) – pole 655,
- słowa kluczowe – pole 653, termin gatunek/forma (TGM) – pole 655, inny termin przedmiotowy (np. pole 662),
- termin przedmiotowy (TGM) – pola 600-651, termin gatunek/forma (TGM) – pole 655, inny termin przedmiotowy (np. pole 662),

²¹ Library of Congress. [online]. [dostęp: 12.05.12]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.loc.gov/pictures/>>.

²² *Subject Indexing for Pictures...*, op. cit.

- termin przedmiotowy (TGM) – pola 600-651, termin gatunek/forma (TGM) – pole 655,
- słowa kluczowe – pole 653, termin gatunek/forma (TGM) – pole 655, uwaga o zawartości/streszczenie – pole 520.

Przykład 1

245	10 a Battle of New Orleans and death of Major General Packenham [sic] on the 8th of January 1815 h [graphic] / c West del. ; J. Yeager sc.
520	0_ a Print shows the Battle of New Orleans from the British perspective, as British forces advance upon the earthworks or barricades from which the American forces, under the command of Andrew Jackson, repel the attack. Includes a head-and-shoulders portrait of Andrew Jackson, facing slightly left, with American flags and various weapons, appears below the battle scene. Prominent figures are identified by letter within the print and a corresponding key that is printed below the image, to the left and right of the title. In this print, Major General Lambert is depicted without the cloth or handkerchief that obscures his face.
600	14 a Jackson, Andrew, d 1767-1845 x Military service.
600	14 a Pakenham, Edward Michael, d 1778-1815 x Death & burial z Louisiana z New Orleans
650	_0 a New Orleans, Battle of, New Orleans, La., 1815.
650	_7 a Campaigns & battles z Louisiana z New Orleans y 1810-1820. 2 lctgm
651	_4 a United States x History y War of 1812 x Casualties x British.
651	_4 a United States x History y War of 1812 x Campaigns & battles.
655	_7 a Keys (Legends) y 1810-1820. 2 gmGPC
655	_7 a Remarques y 1810-1820. 2 gmGPC
655	_7 a Engravings y 1810-1820. 2 gmGPC

Przykład 2

245	10	a Wild animal display in Wall Drug, Wall, South Dakota h [graphic].
653	__	a Dead animals. a Mounted animal. a Wall Drug. a Hunting. a Hunter. a Kill. a America.
655	_7	a Digital photographs x Color y 2000-2010. 2 gmGPC
662	__	a United States b South Dakota d Wall. 2 local

Przykład 3

245	10 a [Exterior view of fish market with several people, shoppers and merchant(?), holding fish, also a porter with large bundle on his back, and a woman playing a shamisen] h [graphic]
650	_7 a Shopping z Japan y 1860-1880 2 ctgm
650	_7 a Fishmongers z Japan y 1860-1880 2 ctgm
650	_7 a Stores & shops z Japan y 1860-1880 2 ctgm
650	_7 a Merchandise displays z Japan y 1860-1880 2 ctgm
650	_7 a Porters z Japan y 1860-1880 2 ctgm
650	_7 a Street musicians z Japan y 1860-1880 2 ctgm
650	_7 a City & town life z Japan y 1860-1880 2 ctgm
655	_7 a Book illustrations y 1870-1880 2 gmGPC
655	_7 a Albumen prints x Hand-colored y 1870-1880 2 gmGPC

Dzięki tym przykładom możemy wyobrazić sobie, jakie trudności sprawia opracowanie rzeczowe dokumentów ikonograficznych nie tylko na poziomie interpretacji przedstawień i doboru odpowiednich terminów z różnych źródeł i narzędzi, ale też na poziomie wpisywania tych informacji w odpowiednie pola rekordu.

Problemy opisu dokumentów ikonograficznych

Analiza i opis „treści” dokumentów ikonograficznych jest źródłem licznych problemów²³. Określenie znaczenia obrazu oraz zdefiniowanie przedmiotu i utworzenie adekwatnego opisu rzeczowego może być trudne. Identyfikacja obiektów nie zawsze jest możliwa. Indeksowanie obrazów o wielu warstwach znaczeniowych, często alegorycznych czy symbolicznych, interpretowanych na różnych poziomach, zakłada pewien stopień znajomości ikonografii²⁴. Obrazy abstrakcyjne, związane z obcą kulturą i obrazy utworzone w różnych epokach mogą zawierać elementy o nieznanym znaczeniu, nieczytelne symbole i gesty, które są źródłem problemów interpretacyjnych. Wreszcie okoliczności, w których prace zostały utworzone (zazwyczaj znane tylko autorowi), mogą wpływać na interpretację obrazu. Najtrudniejszym i najbardziej skomplikowanym zadaniem jest wyrażenie najwyższego poziomu znaczeniowego, odpowiadającego trzeciemu – ikonologicznemu poziomowi modelu Panofsky/Shatford, wymaga bowiem wiedzy i umiejętności interpretacyjnych. Tylko specjaliści lub osoby bardzo doświadczone w indeksowaniu rozpoznają pewne znaki i symbole, i są w stanie czytać „między wierszami” oraz zrekonstruować wyrafinowany program ikonograficzny.

²³ E. Svenonius: *Access to nonbook materials: the limits of subject indexing for visual and aural languages*. „Journal of the American Society of Information Science” 1994, vol. 45, no 8, pp.600-606; H. E. Roberts: *A Picture Is Worth a Thousand Words: Art Indexing in Electronic Databases*. „Journal of the American Society for Information Science and Technology” 2001, vol. 52, no 11, pp. 911-916.

²⁴ K. A. Schroeder: *Layered indexing of images*. „The Indexer” 1998, vol. 21, no 1, pp. 11-14; C. Jacobs: *If a Picture is Worth a Thousand Words, then...* „The Indexer” 1999, vol. 20, no 3, pp. 119-121.

Myśląc o indeksowaniu obrazów, należy przede wszystkim zapytać, czy opis przedmiotu i treści ikonograficznej dokumentu jest w ogóle możliwy. Jeśli tak, w jaki sposób powinno się go tworzyć? Co jest przedmiotem takiego dokumentu? O czym on jest? Jak dzieła sztuki należy interpretować i jakie cechy (atrybuty) powinny być uwzględnione w opisie?²⁵ Jakie aspekty obrazów mogą być interesujące dla użytkowników?

Przy podejmowaniu decyzji o indeksowaniu obrazów należy zadać dwa zasadnicze pytania:

1. Jaki poziom opisu należy zastosować? Jaka jest nasza intencja?
 - wyrażenie tego, co obraz przedstawia (w sensie ogólnym i szczegółowym),
 - wyrażenie tego, o czym obraz jest,
 - indeksowanie obu aspektów?
2. Jakie narzędzie (narzędzia) indeksowania mogą być wykorzystane?
 - słownictwo kontrolowane i/lub niekontrolowane,
 - tezaurus międzynarodowy czy o zasięgu i w języku lokalnym?

Oprócz ogólnych problemów indeksowania obrazów istnieją kwestie związane z przepisami regulującymi tworzenie autorytatywnych punktów dostępu i korzystania z przedmiotowych kartotek wzorcowych. Można tu wymienić kilka konkretnych problemów:

- opis szczegółowy czy ogólny?
- związki z kartoteką wzorcową i ogólną polityką indeksowania – spójność czy niezależność?,
- opis formalny i opis rzeczowy – komplementarność czy autonomia?

Opis szczegółowy czy ogólny

Jest oczywiste, że pierwszy i drugi poziom znaczenia obrazu, według modelu Panofsky/Shatford, powinny być indeksowane, ale każda instytucja katalogująca sama musi dokonać wyboru poziomu szczegółowości opisu. Jest to niełatwa, lecz niezwykle ważna decyzja. Np. obraz „Trojka” Alfreda Wierusz-Kowalskiego może być indeksowany przy użyciu pojedynczego terminu odnoszącego się do typu przedstawienia – „Scena rodzajowa”, ale dla zaawansowanych badań ikonograficznych bardziej przydatny może być opis szczegółowy, zawierający elementy przedstawienia („konie, sanie, mężczyźni, psy, zima”). Fotografia, która jest portretem zbiorowym polskich muzyków, może być indeksowana za pomocą hasła „Muzycy polscy” oraz ogólnym określeniem dotyczącym typu przedstawienia „Portrety zbiorowe”. Czy jest to wystarczająca charakterystyka wyszukiwawcza? Inną opcją jest wyliczenie nazwisk wszystkich osób przedstawionych jako dodatkowych punktów dostępu przedmiotowego: „Moniuszko Bolesław, Młynarski Emil, Barcewicz Stanisław”, itd. Które z tych rozwiązań jest lepsze? Które z nich mogłoby zaspokoić potrzeby różnych grup odbiorców oraz zapewnić maksymalizację wyników wyszukiwania? Indeksowanie uogólniające - jest mniej czasochłonne, a informacje o opisywanych obiektach nie są rozproszone, ale aby dać użytkownikom pełną informację ikonograficzną i materiał porównawczy do badań opis powinien uwzględ-

²⁵ C. Jörgensen: *Attributes of images...*, op. cit.

niać wszystkie obiekty i wskazywać je jako przedmiotowe punkty dostępu. Inne ważne pytanie, na które należy odpowiedzieć przed podjęciem decyzji o sposobie indeksowania, to: czy w kartotece wzorcowej istnieje system łączenia szczegółowego terminu z szerszymi pojęciami i synonimami? Jeśli nie, należy dołączyć je do rekordu dla dzieła²⁶.

Związki z kartoteką wzorcową i ogólną polityką indeksowania

Jeżeli instytucja utrzymuje kartotekę wzorcową, głównym problemem jest to, jak terminy szczegółowe opisujące zasoby wizualne mogą być zintegrowane w lokalnej przedmiotowej kartotece wzorcowej i jak zapewnić spójność polityki indeksowania. Na przykład, w Bibliotece Narodowej wszystkie kolekcje są indeksowane za pomocą JHP BN, zgodnie z ogólnymi wytycznymi indeksowania. Język indeksowania zapewnia wiele ogólnych terminów, ale na potrzeby szczegółowego opisu dokumentów ikonograficznych kartoteka przedmiotowa powinna być rozszerzona o tysiące terminów dotyczących typów obiektów i architektury, materiałów, typów ludzi i działań, atrybutów fizycznych itp. Większość z tych specyficznych pojęć może wystąpić tylko w opisie zasobów wizualnych. Problemy z indeksowaniem obrazów są wyraźnie widoczne w przypadku przedstawień obiektów architektonicznych lub osób, których nazwy pochodzą zwykle z kartoteki wzorcowej. Jednym z najpoważniejszych problemów jest identyfikacja: określenie, co obraz przedstawia oraz kiedy został utworzony (kto był właścicielem obiektu w tym czasie, jak obiekt wyglądał, jaka była jego funkcja). Istotne jest także, którą wersję nazwy wybrać: na przykład nazwę w języku kraju, w którym obiekt znajduje się obecnie, czy nazwę obiektu w czasie, w którym powstał? Konieczna jest również decyzja, czy tworzyć hasło adekwatne do okresu, w którym powstał obraz i posługiwać się ówczesną jego nazwą, czy skorzystać z ostatniej znanej nazwy z odpowiednim określeniem chronologicznym. Wiąże się to z zasadami używania nazw własnych obiektów w kartotece i sposobu, w jaki takie nazwy funkcjonują w katalogu: czy hasło powinno odpowiadać nazwie obiektu w danym okresie, czy dla każdego obiektu powinna być wybrana i konsekwentnie stosowana jedna nazwa. Ma to znaczący wpływ na proces wyszukiwania informacji w katalogu. Jeśli używane jest hasło odpowiadające nazwie obiektu w danym okresie, jest bardziej prawdopodobne, że użytkownicy będą mogli znaleźć dokładnie to, czego szukają, ale straci się cały kontekst, informacja zostanie oddzielona od obiektu, a materiał będzie rozproszony, przez co trudniejszy do znalezienia. Z kolei posługiwanie się jedną nazwą może prowadzić do tworzenia nieadekwatnych opisów i zgromadzenia materiału w jednym miejscu. Podobny problem wiąże się z nazwami osobowymi: czy hasło w kartotece odnosi się do ostatniej nazwy używanej przez osobę, czy do najczęściej używanej nazwy? Przykładowo, fotografia przedstawiająca Alberta, księcia Walii będzie indeksowana za pomocą nazwy „Jerzy VI (król Wielkiej Brytanii)”, która jest jego ostatnią i najczęściej stosowaną nazwą, preferowaną w kartotece wzorcowej.

²⁶ M. Baca [et al.]: *Cataloging Cultural Objects...*, op. cit.

Opis formalny i opis rzeczowy – komplementarność czy autonomia?

Niektóre elementy opisu rzeczowego, czasami pojawiają się jako element opisu formalnego dokumentu (tytuł, daty, technika, typ przedstawienia). Niektóre tytuły zawierają dokładne informacje o treści, np.: „Widok Wawelu od północnego zachodu, staw na Groblach i przystań flisaków na Wiśle naprzeciw Dębniak” Jana Nepomucena Głowackiego (1847). Czy taka informacja powinna powtarzać się w opracowaniu rzeczowym? Przepisy CCO stanowią, że „jeśli terminy powtarzają się lub pokrywają z terminami stosowanymi w innych elementach, takich jak Tytuł lub Rodzaj pracy, dokładny opis i indeksowanie treści powinny być wykonane oddzielnie w elemencie Temat”²⁷. Instytucja katalogująca, biorąc pod uwagę aspekty techniczne wyszukiwania, powinna rozważyć argumenty za i przeciw, i sama podjąć decyzję dotyczącą polityki katalogowania. Powyższe problemy widoczne są też w zbiorach Biblioteki Narodowej. W Cyfrowej Bibliotece Narodowej Polona znajdują się wersje cyfrowe różnych typów dokumentów, w tym duża liczba dokumentów ikonograficznych²⁸ (rysunki, fotografie, pocztówki, plakaty itp.). Wydaje się, że jedynym wyjściem, które pozwoli na uniknięcie rozbieżności w opisach podobnych typów przedmiotów w obrębie jednej kolekcji, jest zaproponowanie schematu katalogowania i indeksowania tego typu zbiorów. Zapewniłoby to spójny i skuteczny dostęp nie tylko do zdigitalizowanych zasobów. Głównym celem takiego schematu byłoby zwiększenie dostępu ogólnego i szczegółowego do przedstawionych obiektów, niezależnie od poziomu wiedzy użytkowników i ich kompetencji informacyjnych oraz osiągnięcie interoperacyjności semantycznej między różnymi danymi i schematami indeksowania stosowanymi w polskich bibliotekach i muzeach.

Propozycja

Obserwacja rozwiązań stosowanych w kolekcjach dużych bibliotek (Library of Congress, Biblioteka Narodowa), pozwala stwierdzić, że opis zasobów wizualnych sprawia sporo trudności mimo sformułowanych szczegółowych zasad opisu dla tego typu zbiorów. Funkcjonują różne schematy opracowania, obejmujące różne cechy opisywanych materiałów i wykorzystujące różne standardy opisu i formaty danych (ISBD, CCO, DC, MARC 21 itp.). Analiza tych rozwiązań skłania do wybrania modelu opisu zasobów w naszych, polskich realiach.

Po przyjrzeniu się standardom i praktykom stosowanym w niektórych dużych bibliotekach warto zauważyć, że najbardziej złożone są wytyczne CCO, do których zamierza nawiązać także Biblioteka Narodowa. Niemniej jednak należy wziąć pod uwagę to, że obrazy są niewielką częścią jej kolekcji i muszą być rejestrowane i indeksowane wspólnie z ogólnymi zasadami katalogowania. Wszystkie dokumenty ikonograficzne dostępne w Cyfrowej Bibliotece Narodowej Polona są opisane w OPAC-u biblioteki, a rekordy bibliograficzne stworzone w formacie MARC21 są połączone z rekordem zapisanym w schemacie metada-

²⁷ M. Baca [et al.]: *Cataloging Cultural ...*, op. cit.

²⁸ Niemal 16 736 jednostek, co stanowi prawie 45% wszystkich zbiorów opublikowanych w CBN Polona (stan na 2.05.2012 r.).

nych Dublin Core stosowanym w bibliotece cyfrowej. Terminy przeznaczone do indeksowania obrazów muszą być przechowywane we wspólnej przedmiotowej kartotece wzorcowej. Obowiązującym narzędziem opracowania rzeczowego jest JHP BN i stosowanie terminów z innych słowników jest niemożliwe. Do indeksowania dokumentów ikonograficznych zamierzamy wykorzystać kontrolowane słownictwo JHP BN, jako określenie przedmiotu, gatunku/formy, lub słów kluczowych, zapisane w następujących polach rekordu bibliograficznego w formacie MARC21:

600-651 termin przedmiotowy (kontrolowane słownictwo).

Terminy powinny odnosić się do całego dokumentu (z czego obraz się składa – „OF”), w tym do nazwisk osób, nazw ciał zbiorowych, nazw miejsc, wydażeń, przedmiotów. Indeksowany powinien być każdy rzeczywisty obiekt, każda scena lub typ ikonograficzny, jeśli zostanie zidentyfikowany. Wymienione też powinny być ogólne i szczegółowe pojęcia, które są podstawowymi elementami przedstawienia. Elementy drugorzędne mogą być zapisywane jako dodatkowe punkty dostępu przedmiotowego. Jeśli zawartość jest wielowarstwowa lub niejednorodna, podaje się tylko określenie gatunku/formy.

653 dodatkowe punkty dostępu przedmiotowego (terminy kontrolowane i niekontrolowane).

Znalazłyby się tutaj pojęcia odnoszące się do drugorzędnych, podporządkowanych lub mniej istotnych elementów treści, np. obiekty przedstawione w tle oraz jako sztafaż. Jest też możliwe dodawanie szerszego kontekstu i synonimów konkretnych terminów używanych zarówno jako przedmiot, jak i gatunek/forma.

655 termin gatunek/forma (kontrolowane słownictwo).

Terminy powinny określać typ dokumentu (np. malarstwo, rysunek, fotografia, druk), technikę (np. akwaforta, akwarela, gwasz, odbitka albuminowa) i rodzaj przedstawienia (np. portret, krajobraz, pejzaż morski, weduta, scena rodzajowa, scena mitologiczna, alegoria).

520 uwaga o zawartości/streszczenia.

Może się tu znaleźć tekst opisu odnoszący się do znaczenia, celu i funkcji obrazu (o czym jest obraz – „ABOUT”). Może również zawierać informacje o stylu lub okresie, materiale, formie, kompozycji itd.

Przedstawiona propozycja zostanie omówiona ze specjalistami odpowiedzialnymi za katalogowanie i indeksowanie dokumentów ikonograficznych oraz ze środowiskiem historyków sztuki. Wydaje się, że schemat przedstawiony powyżej jest do przyjęcia i dla bibliotekarzy, i dla ekspertów muzealnych. Jest on częściowo zgodny z koncepcją opisu realizowanego w Cyfrowym Muzeum Narodowym²⁹.

Spójna dokumentacja obiektów gromadzonych w instytucjach kultury sprawiłaby, że zasoby wizualne stałyby się bardziej dostępne i z powodzeniem służyłyby jako podstawa do badań naukowych i edukacji.

Przykłady zastosowania proponowanego schematu w przykładowych rekordach bibliograficznych w katalogu BN:

²⁹ Cyfrowe Muzeum Narodowe w Warszawie. [online]. [dostęp: 12.05.12]. Dostępny w World Wide Web: <<http://cyfrowe.mnw.art.pl>>.

Przykład 1

100 1 Dietrich, Fryderyk|d(1779-1847).

245 10 **Vue du faubourg dit de Cracovie à Varsovie**|h[Dokument ikonograficzny] =|bWidok Krakowskiego Przedmieścia w Warszawie |/cF. Dietrich sculp. Vars.

246 31 **Widok Krakowskiego Przedmieścia w Warszawie**

260 |c[1820].

300 1 graf. :|bakwat., akwaf. ;|c10,2x16,6 cm, z napisami **11**, 7x16,6 cm.

500 Sygn. także znakiem artysty na kompoz.: klucz. Nazwa aut.: Fryderyk Dietrich.

500 Ryc. z: Krasiński J.W., Guide du voyager en Pologne..., Varsovie 1820, tabl. s. 22/23; Krasiński J. W., Przewodnik dla podróżujących [!] w Polsce..., Warszawa 1821, s. 20/21.

510 4 **Widacka** 1989|cs. 116 poz. 18.

520 **Widok Placu Zamkowego w Warszawie od strony północnej w kierunku południowym, ku wylotowi ul. Krakowskie Przedmieście. Z lewej strony widoczny kościół św. Anny, na osi ul. Krakowskie Przedmieście Kolumna Zygmunta, następnie kamienica Johna i po prawej wylot ul. Senatorskiej. Na placu sceny miejskie jako sztafaż.**

651 4 **Warszawa**|xPlac Zamkowy

653 4 **Warszawa** |a ulica Krakowskie Przedmieście |a Kolumna Zygmunta III Wazy |a Kościół św. Anny |a Kamienica Johna |a ulica Senatorska

655 4 **Weduta**

655 4 **Akwaforta**

655 4 **Akwatinta**

655 4 **Grafika polska**|y19 w.

Przykład 2

- 100 1 Wildt, Carl|d(fl. ca 1830-1860).
- 245 10 Aschenbrödel|h[Dokument ikonograficzny] /|clith. v. Wildt u. Devrient ; gem. v. Krigar.**
- 260 Berlin :|bVerlag von E. H. Schroeder [...],|c[1836 |e(Berlin :|fKönigl. Lithograph. Institut).
- 300 1 graf. :|blitogr. ;|ckompoz. 38x45,2 cm, z napisami 43, 3x45,2 cm.**
- 500 Sygn. pod kompoz.
- 510 4 ThB|ct. XXI s. 541.
- 520 Ilustracja do baśni „Kopciuszek” przedstawiająca scenę oddzielania maku od popiołu przez tytułową bohaterkę, której pomagają ptaki.**
- 600 04 Kopciuszek|c(postać lit.)
- 653 4 |a Dziewczyna |a Piec |a Ptaki |a Kot |a Dzban |a Wiadro |a Miech |a Drzwi |a Stołek
- 655 4 Scena rodzajowa**
- 655 4 Litografia**
- 655 4 Grafika niemiecka|y19 w.**
- 700 1 Krigar, Heinrich|d(1806-1838).|eAut. wzoru
- 700 1 Devrient, Wilhelm|d(1799-po 1866).
- 700 1 Schroeder, E. H.|eWyd.
- 710 2 Königliche Lithographische Institut (Berlin).|eDruk.

Przykład 3

100 1 Hanfstaengl, Erwin.

245 10 [Portret Pabla Sarasate]]h[Dokument ikonograficzny] /|cE.
Hanfstaengl Stuttgart.

260 |c[ca 1880].

300 1 fot. :|bodb. albuminowa ;|c10,5x6 cm.

500 Tyt. nadany przez katalogującego.

500 Sygn. wyciskiem na aw.

500 Na rew. nadr. w jęz. niem.

520 Portret stojącego we wnętrzu mężczyzny trzymającego skrzypce
i smyczek.

600 14 Sarasate, Pabło|d(1844-1908)

653 4 Instrumenty smyczkowe |a Skrzypce |a Krzesło |a Smyczek |a
Muzycy

655 4 Fotografia wizytowa|zNiemcy|y1871-1890

655 4 Odbitka albuminowa

655 4 Portret

Bibliografia

1. Baca M. (ed.): *Introduction to Art Image Access: Issues, Tools, Standards, Strategies*. Los Angeles 2002. [online]. [dostęp: 28.04.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.getty.edu/research/publications/electronic_publications/intro_aia/index.html>
2. Baca M. [et al.]: *Cataloging Cultural Objects: a guide to describing cultural works and their images*. Chicago 2006.
3. Chu C. M., O'Brien A.: *Subject analysis: the first critical stages in indexing*. „Journal of Information Science” 1993, vol. 19, no. 6, pp. 439-454.
4. *ePoradnik redaktora zasobów cyfrowych, wersja z dnia: 2008-07-03*, opracowany przez pracowników Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. [online]. [dostęp: 30.04.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/docmetadata?id=25069&from=publication>>.
5. *Format MARC 21 rekordu bibliograficznego. Dokumenty ikonograficzne. Wersja 2008*. Oprac. Agata Pietrzak. Warszawa 2008.
6. *Format MARC 21 rekordu bibliograficznego dla dokumentu ikonograficznego*. Oprac. K. Sanetra, B. Górecka, A. Graff. Warszawa 2011. [online]. [dostęp: 04.05.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://centrum.nukat.edu.pl/images/stories/file/instrukcje_procedury/MARC_21/marc21_ikonografia_110607.pdf>.
7. Harpring P.: *Introduction to Controlled Vocabulary: Terminology for Art, Architecture and Other Cultural Works*. Los Angeles 2010. [online]. [dostęp: 28.04.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.getty.edu/research/publications/electronic_publications/intro_controlled_vocab/index.html>.
8. Ingwersen P.: *Cognitive Perspectives of Document Representation*. In: H. Bruce [et al.] (Eds.): *Emerging Frameworks and Methods: Proceedings of the Fourth International Conference on Conceptions of Library and Information Science (CoLIS 4)*. Greenwood Village, Colo. 2002. pp. 285-301.
9. Jacobs C.: *If a Picture is Worth a Thousand Words, then...* „The Indexer”. 1999, vol. 20, no 3, pp. 119-121.
10. Jansen B. J.: *Searching for Digital Images on the Web*. „Journal of Documentation” 2008, vol. 64, issue 1, pp. 81-101.
11. Jörgensen C.: *Attributes of images in describing tasks*, „Information Processing & Management” 1998, vol. 34, no. 2/3, pp. 161-174.
12. Jörgensen C.: *Access to pictorial material: a review of current research and future prospects*. „Computer and the Humanities” 1999, vol. 33, no. 4, pp. 293-318.
13. Jörgensen, C. *Image retrieval: theory and research*. Lanham; Oxford, 2003.
14. Lancaster F. W.: *Indexing and Abstracting in Theory and Practice*. 2nd ed. London 1998.
15. Matusiak K.: *Towards User-Centered Indexing in Digital Image Collections*. „OCLC Systems and Services” 2006, vol. 22, issue 4, pp. 283-298.
16. Panofsky E.: *Studies in Iconology: Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*. New York 1939.
17. Roberts H. E.: *A Picture Is Worth a Thousand Words: Art Indexing in Electronic Databases*. „Journal of the American Society for Information Science and Technology” 2001, vol. 52, no 11, pp. 911-916.
18. Schroeder K. A.: *Layered indexing of images*. „The Indexer” 1998, vol. 21, no 1, pp. 11-14.
19. Shatford S.: *Analyzing the Subject of a Picture: A Theoretical Approach*. „Cataloging & Classification Quarterly” 1986, vol. 6, no. 3, pp. 39-62.
20. Springer M. [et al.]: *For the Common Good: The Library of Congress Flickr Pilot Project*, 2008 [online]. [dostęp: 29.04.2012]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.loc.gov/rr/print/flickr_report_final.pdf>.
21. Svenonius E.: *Access to nonbook materials: the limits of subject indexing for visual and aural languages*. „Journal of the American Society of Information Science” 1994, vol. 45, no. 8, pp. 600-606.
22. *Subject Indexing for Pictures: An Overview*. Compiled by Helena Zinkham 2002; last rev. 2004 [online]. [dostęp: 30.04.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.loc.gov/rr/print/tp/Subject%20Indexing%20for%20Pictures.pdf>>.

23. *Subject Indexing with TGM: A Case Study in Selecting Access Points for Photographs*. Compiled by Karen Chittenden. February 2004 [online]. [dostęp: 30.04.2012]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.loc.gov/rr/print/tp/SubjectAccessHineCaseStudy.pdf>>.
24. Zeng M. L., Žumer M., Salaba A. (Eds.): *Functional Requirements for Subject Authority Data (FRSAD). A Conceptual Model*. München 2010.

Summary

The article discusses theoretical background for indexing iconographic documents, selected indexing standards and tools. A few problems found during analysis and interpretation of documents, selection of indexing terms, and their registration, were described. The author presents methods used in the Library of Congress. Basing on documents from the National Library collection, he developed an indexing scheme enabling universal and effective access to such a collection.

II. RECENZJE I OMÓWIENIA

AUTOMATYCZNE I TRADYCYJNE INDEKSOWANIE TREŚCI

Książka Piotra Malaka *Indeksowanie treści*¹ jest zmodyfikowaną wersją rozprawy doktorskiej². Autor jest absolwentem kierunku Informacja naukowa i bibliotekoznawstwo na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Od roku 2000 pracuje w tamtejszym Instytucie Informacji Naukowej i Bibliologii. Jego zainteresowania naukowe obejmują, jak pisze na stronie http://www.home.umk.pl/~piomk/?page_id=75, „efektywne zarządzanie czasem, zadaniami, kontaktami, informacją i wiedzą; data mining, information retrieval and extraction; corporate knowledge – wiedza korporacyjna; inżynieria lingwistyczna; technologie informacyjne wspierające pracę osób niepełnosprawnych”³. Czytelnicy „Zagadnień Informacji Naukowej” znają Piotra Malaka z artykułu *Rozwój badań nad przetwarzaniem języka naturalnego*⁴. Książka *Indeksowanie treści* jest moim zdaniem udaną próbą ponownego włączenia do dyskursu naukowego z zakresu bibliologii i informatologii problematyki indeksowania automatycznego.

Zagadnienia metod kwantytatywnych, lingwistyki komputerowej i ich zastosowań w bibliotekoznawstwie i w nauce o informacji, zwłaszcza w tzw. automatycznym indeksowaniu i/lub abstraktowaniu (streszczaniu), mają stosunkowo długą historię. Tworzą ją prace wielu badaczy i praktyków, od Hansa Petera Luhna i opracowanego przez niego pod koniec lat 50. XX w. systemu automatycznego tworzenia indeksów na podstawie tytułów dokumentów KWIC (KeyWords in the Context), poprzez Phyllis Baxendale, Geralda Saltona, Karen Spärck Jones, Sephena Robertsona, po Dereka Austina, żeby wymienić tylko niektórych spośród tych, którzy zainicjowali zainteresowanie tą problematyką czy (jak np. Salton) stworzyli podstawy teoretyczne do wielu późniejszych udanych prac. W Polsce większość podobnych prac lokowała się poza ścisłym kręgiem świata biblioteczno-informacyjnego, choć trzeba przyznać, że były one dość skrupulatnie śledzone i analizowane, przede wszystkim przez reprezentantów dyscypliny, która wówczas nosiła nazwę bibliotekoznawstwa i informacji naukowo-technicznej. Na pamięć z pewnością zasługują publikacje Mirosława

¹ P. Malak: *Indeksowanie treści: porównanie skuteczności metod tradycyjnych i automatycznych*. Warszawa 2012, 196 ss. (Nauka – Dydaktyka – Praktyka; 133).

² P. Malak: *Porównanie skuteczności metod automatycznych i kognitywnych w tworzeniu charakterystyk wyszukiwawczych dokumentów, ze szczególnym uwzględnieniem słów kluczowych*. Praca doktorska, promotor dr hab. prof. Uniwersytetu Wrocławskiego Adam Pawłowski. Wrocław, Uniwersytet Wrocławski, 2011. Recenzenci: prof. dr hab. Irena Kamińska-Szmaj, prof. dr hab. Wiesław Babik.

³ Pisownia oryginalna.

⁴ P. Malak: *Rozwój badań nad przetwarzaniem języka naturalnego*. „Zagadnienia Informacji Naukowej” 2010, nr 2(96), s. 21-30.

Dąbrowskiego (także napisana wspólnie z Krystyną Laus-Mączyńską książka *Metody wyszukiwania i klasyfikacji informacji*⁵), Heleny Dryzek, Janusza Bienia, Leonarda Bolca czy Czesława Daniłowicza. Ponad trzydzieści lat temu na łamach „Zagadnień Informatyki Naukowej”⁶ ukazał się do dziś aktualny artykuł Wojciecha Seroki napisany na podstawie pracy magisterskiej *Metody nadawania wag deskryptorom* (1980 r., promotor prof. dr hab. Michał Tempczyk). Wymienione osoby i publikacje są tylko okruchami mojej pamięci o ludziach i ich dokonaniach, nie jakimś uporządkowanym wyborem. Problematyka automatycznego indeksowania od dziesiątek lat do dziś z różnymi efektami jest podejmowana przez teoretyków i praktyków. Zmieniają się narzędzia, możliwości i moc sprzętu, kontekst kulturowy i scjentystyczny, ale problem nadal pozostaje aktualny i nie w pełni rozwiązany. Ostatnie lata, przynajmniej na gruncie polskiego bibliotekoznawstwa i nauki o informacji, to czas swoistego regresu w tym obszarze. Trudno byłoby znaleźć w piśmiennictwie polskim (ale już nie zagranicznym) z ostatnich kilkunastu lat poważne i rzetelne publikacje poświęcone tej problematyce oparte na solidnym fundamencie badania. Tymczasem potrzeba i waga tych zagadnień wcale nie maleje. Indeksowania automatycznego nie unikniemy i nie ma też powodów, żeby próbować go unikać. Sądząc po dotychczasowych efektach, przynajmniej w najbliższym czasie nie będzie możliwe wdrożenie go zamiast indeksowania manualnego (wykonywanego przez ludzi), ale będzie to narzędzie komplementarne, wspierające i przyspieszające procesy kognitywne. Książka Piotra Malaka w jakimś stopniu zapełnia lukę istniejącą i w polskiej bibliologii, i informatologii, i w praktyce biblioteczno-informacyjnej. Jest pierwszą od lat poważniejszą próbą zmierzenia się z pewnymi aspektami zagadnienia indeksowania automatycznego i przybliżenia choćby niektórych aspektów tego złożonego problemu.

Książka wyraźnie dzieli się na dwie, względnie niezależne części. Nie było to zapewne intencją Autora, również ja do tego nie zachęcam, ale w pewnych sytuacjach można każdą z tych części czytać jako dwa odrębne teksty. Obie składają się z dwóch rozdziałów. Pierwszy rozdział *Związki NLP z informacją naukową* jest wprowadzeniem do teorii przetwarzania języka naturalnego. Autor dokonał w nim pewnych ustaleń terminologicznych związanych z nazwą badań nad tekstami języka naturalnego, zaprezentował ważniejsze kierunki badawcze, ich cele i genezę. W kolejnym rozdziale zostały scharakteryzowane wybrane metody komputerowego przetwarzania i reprezentowania języka naturalnego, w tym analiza kwantytatywna tekstów, niektóre metody reprezentacji treści (wielozbiór, listy frekwencyjne, reprezentacje wektorowe), sposoby nadawania wag wyrazom i optymalizacji treści lingwistycznej.

Rozdziały trzeci i czwarty, tworzące drugą część publikacji, są prezentacją warunków, przebiegu i rezultatów badania przeprowadzonego przez Autora. W mojej ocenie to najcenniejsze elementy książki. Zostały w nich scharakteryzowane zasady, zgodnie z którymi było prowadzone badanie, system stworzony na jego potrzeby, cele i przedmiot badań, hipotezy i rezultaty. Badanie

⁵ M. Dąbrowski, K. Laus-Mączyńska: *Metody wyszukiwania i klasyfikacji informacji*. Warszawa 1978.

⁶ W. Seroka: *Niektóre zagadnienia deskryptorów ważonych*. „Zagadnienia Informatyki Naukowej” 1981, nr 2 (39), s. 61-81.

polegało, najogólniej mówiąc, na porównaniu skuteczności wyszukiwawczej charakterystyk wyrażonych w postaci słów kluczowych, najpierw wygenerowanych automatycznie, a następnie wskazanych przez osoby indeksujące. Korpus badanych tekstów, związanych tematycznie z bibliologią i informatologią, tworzyły artykuły opublikowane w trzech rocznikach (2005-2007) „Przeglądu Bibliotecznego” i „Zagadnień Informatyki Naukowej”, a także artykuły z wybranych materiałów konferencyjnych. W sumie korpus tekstów poddanych badaniu zawierał ok. 850 tys. tokenów pochodzących ze 183 tekstów. Po sprowadzeniu do postaci podstawowej korpus liczył niecałe 39 tys. leksemów o średniej częstości wystąpień wynoszącej 22. „Oprócz tekstów poświęconych informatyce naukowej badaniu poddano również artykuły z zakresu nauk ekonomicznych i zarządzania. Ten zbiór został utworzony głównie w celu weryfikacji ustaleń analiz przeprowadzonych na tekstach z zakresu informatyki naukowej i bibliologii. Teksty te stanowiły mniejszy zestaw, łączna objętość wynosi ok. 195 300 tokenów pochodzących z 54 artykułów”⁷. Jako ciekawy przyczynek można przytoczyć, że wśród 20 leksemów o najwyższych frekwencjach dla obu czasopism 12 z nich pokrywa się. Są to: biblioteka (na pierwszym miejscu w obu czasopismach), dane (drugie miejsce w ZIN-ie i piąte w PB), informacja (trzecie miejsce w obu czasopismach), praca, naukowy, książka (na siódmym miejscu w ZIN-ie i dziewiątym w PB), język, bibliografia, użytkownik, badać, system i bibliograficzny.

Najważniejsze rezultaty badania można streścić następująco. Autorzy, dołączając słowa kluczowe do własnych tekstów, używają przeciętnie dwa razy mniej jednostek leksykalnych w porównaniu z zestawami stworzonymi przez osoby indeksujące. Ponad dwukrotna przewaga liczebna słownictwa użytego przez osoby indeksujące nie doprowadziła jednak do pełnej zgodności leksyki obu podzbiorów. „Średni stopień zgodności leksykalnej pomiędzy zestawami utworzonymi w wyniku procesów kognitywnych kształtował się na poziomie ok. 75%. Poziom ten wydaje się być górną granicą zgodności indeksowania tradycyjnego przeprowadzanego na tych samych dokumentach przez różne osoby”⁸. Oceniając możliwości automatycznego generowania słów kluczowych na podstawie rezultatów przeprowadzonego badania, Autor doszedł również do konkluzji, że „uzyskane poziomy zgodności zbiorów słownictwa, otrzymanego automatycznie i wskazanego w wyniku procesów indeksowania tradycyjnego, są zbyt niskie, żeby uznać proces automatyczny za wystarczający i równoważny z opracowaniem tekstu przez człowieka. Jednakże listy leksemów otrzymane automatycznie (...), mogą z powodzeniem wesprzeć proces opracowania rzeczowego dokumentów przez człowieka”⁹. Na podstawie doświadczenia zdobytego w efekcie przeprowadzonego badania Autor sformułował kilka postulatów technicznych dotyczących podobnych badań w przyszłości, propozycje dalszych badań oraz możliwości praktycznego wykorzystania uzyskanych rezultatów. Jego zdaniem „wyniki badań dotyczących możliwości automatycznego generowania słów kluczowych charakteryzujących treść dokumentu mogą okazać się przydatne we wszelkiego rodzaju repozytoriach” i bibliotekach cyfrowych.

⁷ P. Malak: *Indeksowanie treści...*, op. cit., s. 122.

⁸ P. Malak: *Indeksowanie treści...*, op. cit., s. 166.

⁹ P. Malak: *Indeksowanie treści...*, op. cit., s. 167.

Dodam od siebie, że wygenerowane automatycznie listy leksemów mogłyby również być wykorzystane w co najmniej dwóch innych celach: przez twórców i administratorów języków informacyjno-wyszukiwawczych do określania i weryfikowania poziomu szczegółowości jednostek leksykalnych; do zwizualizowania realnego obrazu naszej dyscypliny, który wyłania się z analiz tematycznej publikacji. Dobrze by się stało, gdyby eksperyment opisany w recenzowanej publikacji, przeprowadzony przez jedną osobę w dość ograniczonym czasie wyznaczonym reżimem pracy nad rozprawą doktorską zainicjował szerszy projekt tego typu na dużo liczniejszym i bardziej zróżnicowanym materiale badawczym.

Książka Piotra Malaka może również być wykorzystana do zadań zapewne nie branych przez Autora pod uwagę, a mianowicie do analiz terminologicznych. Umiejscowienie problematyki indeksowania w kontekście automatyzacji pozwala na przykład lepiej zrozumieć, dlaczego jest to indeksowanie treści, a nie dokumentu (w „klasycznym” rozumieniu *dokumentu* w bibliologii i informatologii), dlaczego treść (*content*) nie jest tym samym co obiekt będący jej nośnikiem itd. Dobrze byłoby, gdyby również udało się przy okazji lektury doprowadzić do rozdzielenia w naszej specjalistycznej terminologii na poziomie leksykalnym znaczeń angielskich terminów *information retrieval* i *information searching*, które zwykle tłumaczone są na polskie *wyszukiwanie informacji*, choć nie zawsze jest to wybór optymalny.

Podsumowując, książka Piotra Malaka, choć nie pozbawiona pewnych mankamentów – pisanie o nich nie wydaje mi się konieczne, bo nie zmieniają mojej pozytywnej opinii, a mogą wyprowadzić uwagę potencjalnych czytelników poza to, co jest istotą tej publikacji – pod wieloma względami jest wyjątkowa. Po pierwsze, Autor podjął w niej problematykę zarzuconą jakiś czas temu przez innych badaczy i w pewnym sensie w Polsce niepopularną. Po drugie, wyraziście i praktycznie wykazał, w czym się wyraża interdyscyplinarność bibliologii i informatologii zarówno na poziomie analiz naukowych, praktyki badawczej, jak i realnych zastosowań. Wreszcie ostatni argument, lecz nie najmniej ważny, nie ograniczył swojej aktywności tylko do zreferowania cudzych badań, ale przeprowadził własne, prawidłowo zaplanowane, przygotowane, przeprowadzone i skomentowane badanie. Bardzo zachęcam do zapoznania się z książką Piotra Malaka *Indeksowanie treści*.

Jadwiga Woźniak-Kasperek

III. KRONIKA

ZBLIŻA SIĘ DOROCZNY KONGRES IFLA

Tegoroczny 78 Kongres IFLA organizuje Finlandia – spotkanie bibliotekarzy z całego świata w Helsinkach będzie trwało od 11 do 17 sierpnia. Hasło Kongresu brzmi zachęcająco i inspirująco: „Libraries now! Inspiring... surprising... empowering”. W pracach IFLA (www.ifla.org) uczestniczą trzy osoby z Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie – do stałych komitetów (Standing Committees) należą: Matylda Filas (z Oddziału Wydawnictw Ciągłych) w Sekcji Czasopism i Innych Wydawnictw Ciągłych (The Section of Serials and Other Continuing Resources), Zuza Wiorogórska z tego samego oddziału BUW bierze udział w pracach sekcji edukacji informacyjnej (Information Literacy) oraz Lilianna Nalewajska z Oddziału Udostępniania i Informacji Naukowej, która jest członkinią Sekcji Informacji Naukowej (The Reference and Information Services).

Przygotowania do corocznych kongresów wymagają od członków poszczególnych sekcji przygotowania sesji plenarnych. W tym celu organizowane są zazwyczaj spotkania przedkongresowe. W ramach sekcji Reference and Information Services uczestniczyłam w dniach 2-3 kwietnia w spotkaniu roboczym w Sztokholmie. Spotkanie zorganizowały członkinie IFLA z Biblioteki Królewskiej (Sara Gube-Josefsson) oraz z Biblioteki Uniwersytetu w Sztokholmie (Philippa Andreasson). Obecna była także przewodnicząca sekcji Judy Ng z Biblioteki Narodowej w Singapurze oraz Jane Weller reprezentująca biblioteki w Hampshire w Anglii.

Na spotkaniach podsumowany został ubiegłoroczny Kongres IFLA oraz zaplanowano sesję plenarną naszej sekcji, m.in. wystąpienia. Spośród kilkunastu nadesłanych propozycji referatów wybrano pięć:

– Information „Lost and Found” – new models for library reference services (Rauha Maarno, Helsinki City Library) – zapowiadający się interesująco referat dotyczyć będzie transformacji usług informacji naukowej w bibliotekach publicznych, którą w skrócie określić można jako przejście od repozytorium informacji do platformy wiedzy na podstawie serwisu Information Gas Station, który działa w sieci miejskich bibliotek w Helsinkach od 2001 r.;

– Does Generation Google REALLY Need Us? (Peter Sidorko i Dianne Cmor, Hong Kong University Library) – wystąpienie koncentrować się będzie na analizie potrzeb użytkowników;

– Reference Librarianship On the Fly: Taking the Librarian Out of the Library (Sara Wingate Gray, University College London, bibliotekarka i założycielka The Itinerant Poetry Library) – referat nie tylko o wirtualnych i mobilnych technologiach informacyjnych, ale o wychodzeniu biblioteki i bibliotekarzy poza fizyczne struktury (budynek) biblioteki, czyli o bibliotece wędrującej na podstawie studium działalności The Itinerant Poetry Library;

– Generation Google Needs Us. New roles for visibility in the digital age for information and reference services (Cecilia Petersson, Library for Economic Sciences, Linda Vidlund, Law Library, Uppsala University Library) – wystąpienie dotyczy będzie problemu, w jaki sposób materiał cyfrowy uczynić bardziej widocznym, dostępnym i znanym użytkownikom bibliotek;

– If we build it, will they come? Understanding reference users in the age of texting (Lili Luo, School of Library and Information Science, San Jose State University, California, USA) – prezentacja usługi informacyjno-komunikacyjnej TMR (text messaging reference) ukazana na tle potrzeb użytkowników oraz doświadczeń z korzystania z tej usługi.

Spotkanie robocze Sekcji Informacji Naukowej urozmaicone zostało zwiedzaniem Biblioteki Królewskiej oraz Biblioteki Uniwersyteckiej w Sztokholmie.

Warto również nadmienić, że przyszłoroczny kongres odbędzie się w Singapurze pod hasłem „Future Libraries: Infinite Possibilities”. Sekcje Informacji Naukowej oraz Edukacji Informacyjnej już zaplanowały spotkanie przedkongresowe w 2013 r., które odbędzie się w Bibliotece Narodowej Singapuru. Zagadnienia edukacji informacyjnej oraz roli i znaczenia bibliotek w procesie edukacyjnym w środowisku polskim nadal jest niedoceniana. Tym bardziej cenne jest członkostwo bibliotekarek z BUW w obydwu sekcjach, dzięki czemu istnieje możliwość czerpania z wzorców i szukanie stosownych rozwiązań na własne potrzeby.

Członkostwo w takiej organizacji, jak IFLA przynosi prestiż instytucji macierzystej reprezentujących ją członków, jednocześnie daje możliwość włączenia się w światowe trendy, nawiązanie kontaktów, z których mogą i powinni korzystać przedstawiciele innych bibliotek w kraju. Zachęcamy zatem do kontaktowania się z przedstawicielkami BUW i przesyłanie pytań, sugestii, propozycji na adres: ifla.buw@uw.edu.pl

Lilianna Nalewajska

Informacja dla Autorów

Redakcja „Zagadnień Informacji Naukowej” przyjmuje wyłącznie teksty wcześniej nieopublikowane: oryginalne prace badawcze, materiały źródłowe do działu Rozprawy, Badania, Materiały, recenzje do działu Recenzje i Omówienia, sprawozdania i materiały z wydarzeń do działu Kronika. Teksty prosimy przysyłać napisane w programie Word w formatach DOC lub RTF oraz w postaci wydruku (podwójny odstęp między wierszami) na jeden z niżej podanych adresów:

bbojar@gmail.com Bożenna Bojar – Redaktor naczelny
a.stanis@uw.edu.pl Anna Stanis – Sekretarz redakcji
wydawnictwo@sbp.pl Wydawnictwo SBP, 00-335 Warszawa, ul. Konopczyńskiego 5/7

Każdy artykuł powinien zawierać streszczenie autorskie w języku polskim o objętości nie więcej niż 1/2 strony formatu A4 (około 1000 znaków) i słowa kluczowe. Streszczenia w języku angielskim (wykonane w wydawnictwie) wraz ze słowami kluczowymi są umieszczane w „Library and Information Science Abstracts” oraz „Knowledge Organization”.

Tytuły różnych typów publikacji należy wyróżnić kursywą, tytuły czasopism powinny być umieszczone w cudzysłowie. Teksty wygłaszane wcześniej na konferencji należy uzupełnić o szczegółowe dane tej konferencji.

Wszystkie materiały ilustracyjne umieszczone w tekście powinny mieć własną numerację i tytuły. Przy dużej ilości materiałów ilustracyjnych prosimy o przygotowanie ich w powyższy sposób na osobnych stronach z zaznaczeniem ich miejsca w tekście.

Przy sporządzaniu przypisów przyjmuje się zalecenia normy PN-ISO 690: 2002 Dokumentacja. Przypisy bibliograficzne. Zawartość, forma i struktura (dla dokumentów drukowanych) z pominięciem w opisie numerów ISBN i ISSN.

Przypisy bibliograficzne ponumerowane liczbami arabskimi powinny być umieszczone na dole strony.

Pierwszy przypis do danego dokumentu powinien zawierać wszystkie konieczne elementy opisu bibliograficznego tego dokumentu. W przypadku ponownego odwołania się do dokumentu już opisanego, jeżeli następujące po sobie, kolejne przypisy dotyczą tego samego dokumentu, należy zamiast pełnego opisu stosować oznaczenie: Ibidem (po którym mogą występować numery stron, np.: Ibidem, s.10).

Gdy powołujemy się na dokument wymieniony w jednym z przypisów wcześniejszych, powtarzamy początkowe elementy opisu tego dokumentu, np. nazwę autora i początek tytułu lub tylko początek tytułu danej książki (w przypadku prac zbiorowych), dodając numer odpowiedniej strony, np.: K. Wolff: *Książka wśród młodzieży...*, op.cit., s. 3.

Jeśli dzieło ma 1-3 autorów wymieniamy wszystkich. W przypadku, gdy autorów jest więcej, wymieniamy tylko pierwszego autora dodając [et al.].

Przykłady wybranych przypisów bibliograficznych

¹ M. Dembowska: *Dokumentacja i informacja naukowa: zarys problematyki i kierunki rozwoju*. Warszawa 1965.

² *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*. Oprac. B. Bojar. Warszawa 2002.

³ M. Banacka: *Wybrane problemy działalności informacyjnej bibliotek do końca XIX w. W: Informacja naukowa w Polsce*. Pod red. E. Ścibora. Olsztyn 1998.

⁴ E. Ścibor: *Co nam zostało z tych lat. Projekt SINTO po 15 latach*. „Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej” 2002, nr 3-4, s. 11.

Bibliografię załącznikową należy umieścić na końcu tekstu przed streszczeniem w języku polskim w układzie alfabetycznym autorów, opisy prac tego samego autora powinny być uporządkowane chronologicznie. Dla prac tego samego autora opublikowanych w tym samym roku, należy dodać do roku wydania literę (a, b, c itd.). Jeśli wymaga tego treść

artykułu bibliografia załącznikowa może być w układzie chronologicznym lub według formy wydawniczej. W opisach publikacji zagranicznych należy uwzględnić pisownie skrótów stron i numerów w języku tekstu (np. w języku angielskim W: = In., s. = p.).

Redakcja przykładowych opisów bibliograficznych

Wydawnictwo zwarte

Żmigrodzki Z.: *Wybrane zagadnienia bibliotekarstwa – działalność informacyjna bibliotek*. Warszawa 1983.

Nahotko M.: *Metadane sposób na uporządkowanie Internetu*. Kraków 2004. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Bibliotekoznawstwa i Informatyki z. 6 [8].

Auger Ch. P.: *Information sources in grey literature*. 3 wyd. London 1998.

Artykuł w pracy zbiorowej

Frączek R.: *Infobroker – wyszukiwanie informacji na zamówienie*. W: *Informacja naukowa: rozwój – metody – organizacja*. Pod red. Z. Żmigrodzkiego, W. Babika i D. Pietruch-Reizes. Warszawa 2006, s. 148-149.

Babik W.: *Inżynieria języka naturalnego na potrzeby języka dla systemów informacyjno-wyszukiwawczych*. W: Z. Vetulani, W. Abramowicz, G. Vetulani: *Język i technologia*. Warszawa 1996, s. 66-69.

Artykuł w czasopiśmie

Bojar B.: *Języki informacyjno-wyszukiwawcze – wczoraj, dziś... czy jutro?* „Zagadnienia Informatyki Naukowej” 2009, nr 1(93), s. 3-24.

Safahieh H., Asemi A.: *Computer literacy skills of librarians: a case study of Isfahan University librarians*, Iran. „The Electronic Library” 2010, vol. 28, no. 1, pp. 89-99.

Artykuł w czasopiśmie elektronicznym

Grzecznowska A.: *Użytkowanie informacji biznesowej w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw w warunkach zmieniającego się rynku usług informacyjnych*. EBIB Elektroniczny Biuletyn Informatyczny Bibliotekarzy. 2002, nr 11(40). [online]. [dostęp: 17.04.2004]. Dostępny w World Wide Web: <<http://ebib.oss.wroc.pl/2002/40/grzecznowska.php>>.

Szczepańska B.: *Broker informacji – zawód z przyszłością czy zawód z przeszłości?* EBIB Elektroniczny Biuletyn Informatyczny Bibliotekarzy. 2002, nr 11(40). [online]. [dostęp: 10.09.2007]. Dostępny w World Wide Web: <<http://ebib.oss.wroc.pl/2002/40/szczepanska.php>>.

Normy

ISO 11620:1998, *Information and documentation. Library performance indicators*; wersja polska PN-ISO 11620:2006 *Informacja i dokumentacja. Wskaźniki funkcjonalności bibliotek*.

Dokumenty elektroniczne

Strona główna Dziennika.pl. [online]. [dostęp: 26.05.2009]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.dziennik.pl/niezamówionych>>.

Moje Miasto Kraków. [online]. [dostęp: 26.02.2010]. Dostępny w World Wide Web: <<http://www.mmkrakow.pl/7502/2009/11/27/mmkowy-konkurs-zmikolajkiem?category=interwencje>>.

The Cochrane Library. W: *Biblioteka Główna Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku*. [online]. [dostęp: 14.06.2009]. Dostępny w World Wide Web: <<http://biblioteka.gumed.edu.pl/index.php?strona=195#co>>.

Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities. [online]. [dostęp: 11.09.2009]. Dostępny w World Wide Web: <http://oa.mpg.de/openaccess-berlin/berlin_declaration.pdf>.

Od 2000 r. czasopismo jest recenzowane przez znane w środowisku autorytety naukowe: Wiesław Babik, Małgorzata Kisilowska, Mieczysław Muraszkiewicz, Jadwiga Sadowska, Marta Skalska-Zlat, Barbara Sosińska-Kalata, Barbara Stefaniak, Jadwiga Woźniak-Kasperek, Elżbieta Barbara Zybert. Przy recenzowaniu artykułu bierze się pod uwagę, czy treść artykułu odpowiada profilowi czasopisma, czy reprezentuje aktualny stan wiedzy na dany temat, czy ujęcie tematu i wnioski są poprawne, czy był wcześniej publikowany (dopuszcza się artykuł opracowany na kanwie wcześniej wygłoszonego referatu), czy tekst ma logiczną budowę i jest poprawny pod względem stylistycznym, czy streszczenie i bibliografia są poprawnie opracowane. Recenzja ma formę pisemną i zakończona jest wnioskiem co do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia.

Autorzy proszeni są o podanie następujących danych: tytuł i stopień naukowy, miejsce pracy (instytucja, adres) i e-mail. Redakcja zastrzega sobie prawo skracania tekstów oraz wprowadzania zmian w uzgodnieniu z autorem. Materiałów niezamówionych redakcja nie zwraca.

Spis treści

I. ROZPRAWY, BADANIA, MATERIAŁY

Jadwiga Sadowska KOMPETENCJA JĘZYKOWA UŻYTKOWNIKÓW SYSTEMÓW INFORMACYJNO- -WYSZUKIWAWCZYCH CZY KOMPETENCJA WYSZUKIWAWCZA?	3
Bartłomiej Włodarczyk MAPY TEMATÓW JAKO SYSTEM REPREZENTACJI WIEDZY	14
Władysław Kolasa TENDENCJE W BADANIACH DAWNEJ PRASY POLSKIEJ (do 1864 r.). ANALIZA BIBLIOMETRYCZNA	35
Adam Pawłowski OCENA JAKOŚCI DOKUMENTÓW A NOWE MEDIA	54
Magdalena Krynicka, Jarosław Pacek PROBLEMY WSPÓŁCZESNYCH BIBLIOGRAFII NARODOWYCH	70
Paweł Rygiel TEORIA I PRAKTYKA OPRACOWANIA RZECZOWEGO DOKUMENTÓW IKONO- GRAFICZNYCH W DUŻYCH KOLEKCJACH BIBLIOTECZNYCH	77

II. RECENZJE I OMÓWIENIA

AUTOMATYCZNE I TRADYCYJNE INDEKSOWANIE TREŚCI Jadwiga Woźniak-Kasperek	95
---	----

III. KRONIKA

ZBLIŻA SIĘ DOROCZNY KONGRES IFLA Lilianna Nalewajska	99
Informacja dla Autorów	101

Contents

I. THESIS, RESEARCH, MATERIALS

Jadwiga Sadowska A LANGUAGE COMPETENCE OF THE INFORMATION AND RETRIEVAL SYSTEMS' USERS – OR A RETRIEVAL COMPETENCE?	3
Bartłomiej Włodarczyk TOPIC MAPS AS A KNOWLEDGE REPRESENTATION SYSTEM	14
Władysław Kolasa TRENDS IN RESEARCH OF POLISH PRESS UNTIL 1864 – BIBLIOMETRIC ANALYSIS	35
Adam Pawłowski QUALITY EVALUATION OF DOCUMENTS VS. NEW MEDIA	54
Magdalena Krynicka, Jarosław Pacek PROBLEMS OF MODERN NATIONAL BIBLIOGRAPHIES	70
Paweł Rygiel THEORY AND PRACTICE OF INDEXING ICONOGRAPHIC DOCUMENTS IN LARGE LIBRARY COLLECTIONS	77

II. REVIEWS

AUTOMATIC AND TRADITIONAL INDEXING Jadwiga Woźniak-Kasperek	95
--	----

III. CHRONICLE

AN ANNUAL IFLA CONGRESS APPROACHES Lilianna Nalewajska	99
Information for the Authors	101

Uwaga !
Wydawnictwo SBP poleca ostatnie egzemplarze:

1. Małgorzata Kowalska: *Dygitalizacja zbiorów bibliotek polskich*. Cena 40,00 zł
2. Jerzy Franke: *Polska prasa kobieca w latach 1820-1918: w kręgu ofiary...*
Cena 41,00 zł
3. Bożenna Bojar: *Językoznawstwo dla studentów informacji naukowej*.
Cena 40,00 zł
4. Jadwiga Woźniak: *Kategoryzacja: studium z teorii języków...* Cena 35 zł
5. Kamil Stępień: *Folksonomie, czyli społecznościowe opisywanie treści*.
Cena 22,00 zł
6. Pr. zbior. pod red. E. Górskiej: *Nowe technologie w bibliotekach publicznych*.
Cena 39,00 zł
7. Małgorzata Kowalska: *Dygitalizacja zbiorów bibliotek polskich* cena 40,00 zł
8. Stefan Demby: *Wybór pism*. Cena 30 zł
9. Aneta Firlej-Buzon: *Dokumenty życia społecznego w teorii i praktyce bibliotekarskiej w Polsce*. Cena 33 zł

Publikacje można zamówić na www.sbp.pl oraz:

w Dziale Sprzedaży
Zarządu Głównego Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich
Al. Niepodległości 213, 02-086 Warszawa
e-mail: sprzedaz@sbp.pl
22 825-50-24

Wydawnictwo SBP
ul. Konopczyńskiego 5/7
00-335 Warszawa
22 827-52-96
e-mail: wydawnictwo@sbp.pl

PODRĘCZNY SŁOWNIK BLIOTEKARZA

red. G. Czapnik, Zb. Gruszka, przy współpracy H. Tadeusiewicz | 92 zł

BLISKO 5700 HASEŁ I ODSYŁACZY!

5-JĘZYCZNY

- Terminy polskie oraz ich odpowiedniki w językach obcych: angielskim, francuskim, niemieckim i rosyjskim
- Indeksy dla każdego z języków obcych

Słownik przygotowany przez pracowników naukowych Uniwersytetu Łódzkiego pod eksperckim okiem prof. Hanny Tadeusiewicz. Zespół badaczy, teoretyków i praktyków odświeżył i opracował definicje nowych terminów oraz zjawisk z kilkudziesięciu dyscyplin powiązanych z książką, czytelnictwem, gromadzeniem i opracowaniem zbiorów.

Ważne dla siebie zagadnienia odnajdą tu m.in. bibliotekarze, pracownicy informacji naukowej, ludzie książki, dziennikarze, specjaliści ds. komunikacji.

Publikacja swoim tytułem nawiązuje do słownika przygotowanego przed półwieczem przez Helenę Więckowską i Hannę Pliszczyńską, z którego korzystały trzy pokolenia bibliotekarzy, księgarzy i miłośników książki.

Dla kogo?

- członków Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich,
- bibliotekarzy, bibliotekoznawców, pracowników informacji naukowej,
- studentów kierunków branżowych, użytkowników bibliotek,
- wydawców, księgarzy, pracowników instytucji kultury.

Co to jest?

- źródło informacji,
- narzędzie promocji bibliotek i bibliotekarzy,
- nowoczesna platforma komunikacji.

Jakie mamy cele?

- wspieranie i promowanie działalności Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich,
- dostarczanie rzetelnych informacji o branży bibliotekarskiej,
- promowanie polskich i zagranicznych inicjatyw z kręgu bibliotek,
- integracja i wzmocnienie komunikacji w środowisku bibliotekarskim,
- wspomaganie doskonalenia zawodowego bibliotekarzy.

Zapraszamy do współpracy i kontaktu z redakcją

email: redakcja.portal@sbp.pl
tel.: 22 608 28 25